

नेपाल सरकार

सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०३९, इकाया नयाँपिपे)
Local Development Training Academy
(Established under the Local Development Training Academy Act, 2019)

"An Autonomous,
Professional,
Client Centered,
Gender Responsive
National Institute
of Excellence in
the area of Local-
Self Governance."
LDTA>>>

प्रशिक्षकका लागि

स्थानीय तहका लागि तयार पारिएको प्रशिक्षण सामग्री एकीकृत स्थानीय विकास योजना प्रणाली

प्रशिक्षण सामग्रीको बनावट:

१. प्रशिक्षण मार्गदर्शन
२. प्रशिक्षण योजना
३. सत्र योजना (अभ्यास पत्र समेत)
४. प्रस्तुति सामग्री (पावरप्वाइन्ट स्लाइड)
५. सहभागीका लागि अध्ययन सामग्री
६. मूल्याङ्कनका औजारहरू

मोड्युल १७

नेपाल सरकार

सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०३९, एघारौं तहसारी)
Local Development Training Academy
(Established under the Local Development Training Academy Act, 2019)

"An Autonomous,
Professional,
Client Centered,
Gender Responsive
National Institute
of Excellence in
the area of Local
Self Governance."
LDTA>>>

प्रशिक्षकका लागि

स्थानीय तहका लागि तयार पारिएको प्रशिक्षण सामग्री एकीकृत स्थानीय विकास योजना प्रणाली

२०७८ असार

मोड्युल १७

प्रकाशक:

सर्वाधिकार:

प्रकाशन: २०७८ असार

प्रशिक्षण सामग्री निर्माणमा संलग्न सदस्यहरू

श्री पीतकुमार श्रेष्ठ, स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, ललितपुर

श्री जयकृष्ण श्रेष्ठ, स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, ललितपुर

श्री योग माया सापकोटा, स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, ललितपुर

लेखन तथा प्राविधिक सहयोग

प्रा. डा. संगीता सिंह, परामर्शदाता

भाषा सम्पादन:

सम्पर्कका लागि:

मन्तव्य

दुई शब्द

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठानले स्थानीय तहहरूको क्षमता विकासका लागि आवश्यक भएका प्रशिक्षण निर्देशिकाहरू तयार गर्ने कार्य गर्दै आएको छ । यसै क्रममा एकीकृत स्थानीय विकास योजना प्रणाली (**Integrated Local Development Plan System**) विषयक प्रशिक्षणको आवश्यकता देखिएकोले यस विषयमा सात दिने प्रशिक्षणको पाठ्यक्रम तयार गरेको छ । यस पाठ्यक्रमको उपयोग गरी सहभागीहरूमा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको विभिन्न किसिमका सहरी तथा ग्रामिण योजनाहरू तथा त्यसको महत्व, सहरी बिकासको ढाचा, भूउपयोग, विभिन्न नीति तथा नियम, अनुगमन मुल्यांकन र सुपरिवेक्षण आदि को बारेमा ज्ञान तथा सीपको अभिवृद्धि भई सम्बन्धित स्थानीय तहको एकीकृत योजना तर्जुमा हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

प्रतिष्ठानलाई उक्त कार्यको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी दिनुहुने सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका सचिवज्यू, सह-सचिवज्यूहरू, उप-सचिवज्यूहरूलगायत सम्पूर्ण मन्त्रालय परिवारप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । प्रतिष्ठानलाई वर्तमान स्थितिमा ल्याइपुऱ्याउनमा प्रतिष्ठानमा कार्यरत कर्मचारीहरूको लगनशीलता, मिहिनेत, दूरदृष्टि पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण छ, म यसका लागि प्रतिष्ठानका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद दिन्छु । सङ्घीय संरचनाअन्तर्गत स्थानीय तहको क्षमता अभिवृद्धि गर्न प्रतिष्ठान सधैं प्रतिबद्ध रहने र मागमा आधारित उपयोगी कार्यक्रमहरूका साथ निरन्तर अगाडि बढ्ने कुरामा विश्वास दिलाउँदै प्रतिष्ठानले पाएको स्नेह, सहयोग र सद्भाव निरन्तर रूपमा सबै क्षेत्रबाट पाइरहने अपेक्षा गरेको छु ।

अन्त्यमा, यो पाठ्यक्रम निर्माण गर्न उल्लेख्य भूमिका खेल्नुहुने विज्ञ डा. प्रा. संगीता सिंह स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठानका निर्देशक श्री जयकृष्ण श्रेष्ठ र व्यवस्थापन अधिकृत श्री योग माया सापकोटालगायत अन्य सहयोगी कर्मचारीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दै प्रशिक्षणको सफलता, प्रशिक्षण सामग्रीको सार्थकता र लक्ष्य प्राप्तिमा लागि समेत हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

पीतकुमार श्रेष्ठ
कार्यकारी निर्देशक
स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान

विषयसूची

१. प्रशिक्षण मार्गदर्शन	१
२. प्रशिक्षण योजना	७
३. सत्र योजना	१०
४. प्रस्तुति सामग्री (पावरप्वाइन्ट स्लाइड)	५०
५. सहभागीका लागि अध्ययन सामग्री	१०४
६. मूल्याङ्कनका औजारहरू	२८९

प्रशिक्षण मार्गदर्शन

प्रशिक्षण सामग्रीबारे

स्थानीय विकासको कार्यसँग सम्बन्धित स्थानीय तहहरूको प्रशासनिक एवं व्यवस्थापनसम्बन्धी दक्षता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले त्यस्ता निकायहरूमा संलग्न जनप्रतिनिधिहरू एवम् कार्यरत कर्मचारीहरूलाई योजनाबद्ध तरिकाले उच्चस्तरीय प्रशिक्षणको व्यवस्था गरी स्थानीय स्तरमा ती निकायहरूको संस्थागत विकासमा सघाउ पुऱ्याउन स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन २०४९ अन्तर्गत वि.सं. २०५० सालमा स्थापना भएको यो एक स्वशासित र सङ्गठित संस्थाका रूपमा रहेको छ । प्रतिष्ठानको मुख्य उद्देश्य प्रशिक्षण स्थानीय विकास कार्यसँग सम्बन्धित स्थानीय तहका व्यक्तिहरूका लागि आवश्यक पर्ने प्रशिक्षणको व्यवस्था गर्ने, प्रशिक्षण केन्द्रद्वारा सञ्चालन गरिने प्रशिक्षण कार्यक्रमसम्बन्धी अनुसन्धान गर्ने र प्रशिक्षण केन्द्रद्वारा सञ्चालन गरिने प्रशिक्षण कार्यक्रमलाई बढी उपयोगी तुल्याउन तथा प्रशिक्षण सामग्री तयार गर्नका लागि समस्यामूलक अनुसन्धान, परामर्श सेवा तथा सूचना सेवासम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने रहेको छ ।

यो प्रशिक्षण सामग्री सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको निर्देशनमा स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठानबाट तयार पारिएको हो । यस **सात दिने** प्रशिक्षण सामग्रीले **एकीकृत स्थानीय विकास योजना** प्रशिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन प्रशिक्षकहरूलाई महत्त्वपूर्ण मार्गदर्शन हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

प्रशिक्षण सामग्रीको उद्देश्य

यस प्रशिक्षण सामग्रीको उद्देश्य गाउँपालिका/नगरपालिकाहरूमा कार्यान्वयन गरिने **एकीकृत स्थानीय विकास योजना** प्रशिक्षण कार्यलाई प्रभावकारी र गुणस्तरीय बनाउनुका साथै प्रशिक्षण कार्यमा एकरूपता ल्याई प्रशिक्षणलाई सहभागितामूलक बनाउनु हो ।

प्रशिक्षण सामग्रीको बनावट

यस प्रशिक्षण सामग्रीलाई चार खण्डमा विभाजन गरिएको छ । पहिलो खण्डमा प्रशिक्षण सामग्री र यसको प्रयोग गर्ने तरिका (Instruction to user) उल्लेख गरिएको छ । दोस्रो खण्डमा प्रशिक्षण योजना, प्रशिक्षण तालिका समावेश गरिएको छ । तेस्रो खण्डमा प्रशिक्षणका प्रत्येक सत्रका विषयवस्तुहरूको पाठयोजना, पावरप्वाइन्ट स्लाइडहरू र विषयवस्तुसँग सम्बन्धित अध्ययन सामग्री समेटिएको छ भने अन्तिम खण्डमा प्रशिक्षण मूल्याङ्कनका औजारहरू समावेश गरिएको छ । यसका विषयवस्तुहरूलाई सङ्क्षिप्तमा तल उल्लेख गरिएको छ ।

१. प्रशिक्षण सामग्रीको प्रयोग गर्ने तरिका (Instruction to User)

यसमा प्रशिक्षण सामग्रीको पृष्ठभूमि, यसको उद्देश्य, प्रशिक्षण सामग्रीमा समावेश गरिएका विषयवस्तुहरू, प्रशिक्षण सामग्री प्रयोग गर्ने तरिका, प्रशिक्षणका विधिहरू र तिनको सञ्चालन प्रक्रिया, अध्ययन सामग्री, प्रशिक्षण मूल्याङ्कनका औजारहरू, प्रशिक्षणका प्रयोगकर्ता आदि समावेश गरिएको छ ।

२. प्रशिक्षण योजना

प्रशिक्षण योजना प्रशिक्षण सञ्चालनका लागि तयार पारिएको प्रशिक्षणको समग्र खाका हो । यसमा प्रशिक्षणका साधारण र निर्दिष्ट उद्देश्य, प्रशिक्षणका विषयवस्तु, प्रशिक्षण सञ्चालन विधि र प्रशिक्षण सामग्री उल्लेख गरिएको छ ।

३. प्रशिक्षण दैनिक तालिका

प्रशिक्षण दैनिक तालिकामा हरेक दिनका क्रियाकलाप र विषयवस्तु र तिनका लागि आवश्यक समय उल्लेख गरिएको छ ।

४. पाठयोजना

पाठयोजना हरेक सत्र सञ्चालनका लागि मार्गदर्शन हो । यसमा सत्रका साधारण र निर्दिष्ट उद्देश्य, सत्रका विषयवस्तु, प्रशिक्षण क्रियाकलापको विस्तृत विवरण, प्रशिक्षण विधि, प्रशिक्षण सामग्री र आवश्यक समय उल्लेख गरिएको छ । यसमा सत्रका निर्दिष्ट उद्देश्य हासिल भए वा भएनन् थाहा पाउनका लागि सत्र मूल्याङ्कन विधिसमेत उल्लेख गरिएको छ ।

५. पावरप्वाइन्ट स्लाइड

प्रशिक्षण सत्र सञ्चालनका लागि आवश्यक पावरप्वाइन्ट स्लाइडहरू यस सामग्रीमा क्रमबद्ध रूपमा समावेश गरिएका छन् । सत्रका साधारण र निर्दिष्ट उद्देश्य, सत्रका विषयवस्तुहरू, समूह कार्य वा अभ्यास र सो अभ्यास सञ्चालनका लागि गर्नुपर्ने क्रियाकलाप पनि पावरप्वाइन्ट स्लाइडमा उल्लेख गरिएको छ ।

६. अध्ययन सामग्री

प्रशिक्षणका विषयवस्तु र प्रस्तुतीकरणसँग सम्बन्धित सामग्रीहरूको विस्तृत विवरण अध्ययनसामग्रीका रूपमा यस सामग्रीभित्र समावेश गरिएको छ । यी सामग्रीहरूलाई प्रशिक्षण सत्रका आधारमा छुट्याई क्रमबद्ध रूपमा व्यवस्थित गरिएको छ ।

७. प्रशिक्षण मूल्याङ्कनका औजारहरू

प्रशिक्षणको प्रभावकारिता मापनका लागि निम्नलिखित औजारहरू समावेश गरिएका छन् ।

(क) प्रशिक्षणपूर्व र प्रशिक्षणपश्चात् जानकारी

यसअन्तर्गत प्रशिक्षणका विषयवस्तुहरूमा सहभागीहरूको बुझाइको अवस्था थाहा पाउन प्रशिक्षणका विषयवस्तुहरूसँग सम्बन्धी प्रश्नहरू निर्धारण गरी प्रशिक्षणको सुरुमा पूर्व जानकारी र अन्तमा पश्चात् जानकारी लिइन्छ । यसले प्रशिक्षणका कारण सहभागीहरूको ज्ञान र सिपमा आएको परिवर्तन मापन गर्न सहयोग गर्दछ ।

(ख) दैनिक पृष्ठपोषण फाराम

हरेक दिनको अन्तमा दिनभरि भएका छलफलहरूमा सहभागीहरूको सिकाइ थाहा पाउन दैनिक पृष्ठपोषण फारामको प्रयोग गरिन्छ । यसबाट सहभागीहरूले सिकेका र सिकेका कुरालाई कहाँ र कसरी प्रयोग गर्ने भन्ने बारेमा र प्रशिक्षणलाई अझ प्रभावकारी सुधार गर्नुपर्ने सुझाव पाउन सकिन्छ ।

(ग) प्रशिक्षण सुधारका लागि प्रश्नावली

यो प्रश्नावली प्रशिक्षणको अन्त्यमा सहभागीलाई वितरण गरी उनीहरूको प्रतिक्रिया लिन प्रयोग गरिन्छ । यसबाट (१) प्रशिक्षणको समग्र मूल्याङ्कन, (२) सहजकर्ताप्रतिको दृष्टिकोण, (३) प्रशिक्षणमा उपलब्ध गराइएका पाठ्यसामग्रीको प्रभावकारिता, (४) प्रशिक्षणका विषयवस्तुको उपयुक्तता र (५) प्रशिक्षणमा प्रयोग भएका प्रशिक्षण विधिहरूको सान्दर्भिकता जाँच गरिन्छ ।

प्रशिक्षण कार्यक्रमको मूल्याङ्कन

प्रशिक्षण कार्यक्रमको प्रभावकारितालाई मुख्यतः चारवटा तहमा मूल्याङ्कन गरिनुपर्दछ । सहभागीहरूको प्रशिक्षणप्रतिको प्रतिक्रिया, उनीहरूको सिकाइको स्तर, प्रशिक्षण कार्यक्रमले सहभागीहरूको दैनिक व्यवहार र उनीहरूको दैनिक कार्यसम्पादनमा ल्याएको परिवर्तन र सो परिवर्तनको परिणामस्वरूप समग्र संस्थाको कार्यसम्पादनमा आएको परिवर्तनलाई प्रशिक्षण प्रभावकारिता मूल्याङ्कनका आधार बनाइनु पर्दछ ।

प्रशिक्षण सामग्रीको प्रयोग विधि

एकीकृत स्थानीय विकास योजना प्रशिक्षणको प्रस्तुतिलाई व्यवस्थित र पूर्ण गराउनका लागि पाठयोजनाको अनुसरण गर्नुपर्दछ । यस सामग्रीमा व्यवस्था गरिएको पाठयोजनालाई अनुसरण गरी सहज तरिकाले सत्र सञ्चालन गर्न क्रियाकलाप शीर्षकअन्तर्गत विषयवस्तुलाई विस्तृत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । विषयप्रस्तुति अगाडि विषयप्रति रुचि जगाउने, विषयको महत्त्व दर्साउने जस्ता कार्य प्रशिक्षक आफैँले विकास गरी सत्र सञ्चालन गर्न सक्ने छन् । प्रशिक्षकले विषयवस्तुको अध्ययन सामग्री राम्रोसँग अध्ययन गरी विषयको प्रभावकारी प्रस्तुतीकरणका लागि आवश्यक दृश्य सामग्रीको तयारी/सङ्कलनसमेत गर्न सक्ने छन् । यसका साथै प्रशिक्षकले प्रशिक्षण सामग्रीमा उल्लेख गरिएका पावरप्वाइन्ट स्लाइड र अध्ययन सामग्रीमा समावेश गरिएका चित्र, चार्ट, ग्राफ आदिलाई आवश्यकताअनुसार तिनको आकार विस्तार गरी प्रस्तुत गर्न सक्ने छन् । सत्रहरूको प्रस्तुतीकरणका लागि सिलसिलेवार रूपमा पावरप्वाइन्ट स्लाइडहरू समावेश गरिएको छ । प्रशिक्षणको प्रभावकारिता र प्रशिक्षण प्रभावकारिताको मापनका लागि प्रशिक्षण मूल्याङ्कनका औजारहरूसमेत सामग्रीमा समावेश गरिएका छन् । तिनलाई उपयुक्त तरिकाले प्रयोग गरिनु आवश्यक छ ।

अध्ययन सामग्री

प्रस्तुत सामग्रीमा समावेश गरिएका अध्ययन सामग्रीहरू **एकीकृत स्थानीय विकास योजना** प्रशिक्षणसँग सम्बन्धित विभिन्न निकायहरूका प्रकाशन, प्रशिक्षण सामग्री, नेपाल सरकारले गरेका नीतिगत व्यवस्थाहरू आदिलाई आधार मानी तयार गरिएको छ । यी अध्ययन सामग्रीहरू केवल सन्दर्भ सामग्री मात्र हुन् । यिनलाई समय समयमा अद्यावधिक गराउनु पर्दछ ।

प्रशिक्षण सामग्रीको प्रयोगकर्ता

यो प्रशिक्षण सामग्री **एकीकृत स्थानीय विकास योजना** प्रशिक्षणमा रुचि राख्ने जोसुकैका लागि उपयोगी हुने छ । यो विशेष गरी **एकीकृत स्थानीय विकास योजना** प्रशिक्षण सहजकर्ताहरूलाई ध्यानमा राखी तयार पारिएको छ तर यस सामग्रीको उपयुक्तताको ठहर गर्ने जोसुकैले पनि यसको प्रयोग गर्न सक्ने छन् । यसका प्रयोगकर्ताले यसमा उल्लिखित विधि, प्रक्रिया, समय, सामग्री जस्ता पक्षहरूलाई हुबहु उतार्नुभन्दा यसमा उल्लिखित मार्गदर्शन र स्थानीय परिवेशअनुसार यसलाई सहयोगी सामग्रीका रूपमा बुझेर प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुने छ । स्थानीय परिवेशअनुसार यस निर्देशिकाको मूल मर्मलाई ध्यानमा राखी सहजकर्ता/प्रशिक्षकले अन्य रचनात्मक गतिविधिसमेत अँगाल्न सक्ने छन् ।

प्रशिक्षण विधि र प्रयोग तरिका

प्रशिक्षकको सहजीकरणलाई व्यवस्थित गर्नका लागि पाठयोजनामा प्रशिक्षण विधिहरू उल्लेख गरिएका छन् । प्रशिक्षण कार्यक्रमलाई सहभागितामूलक र प्रभावकारी बनाउन निम्न विधिहरू प्रयोग गर्न सकिने छ ।

क) समूह छलफल

सहभागितामूलक प्रक्रियाबाट प्रशिक्षण सञ्चालन गर्नका लागि समूह छलफल एक महत्त्वपूर्ण विधि हो । समूह छलफलका लागि निम्न प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने हुन्छ:

- समूह विभाजन गर्दा सकभर सहभागी सङ्ख्या बराबर बनाउने, सहभागीको स्तरलाई ध्यान दिने ।
- समूह छलफलका लागि विषयवस्तु किटानी गर्ने ।
- छलफलको विषयअनुसार स्थान र समय निर्धारण गर्ने ।
- सहजकर्ताले छलफल प्रक्रिया बताउने । जस्तै:
 - समूहमा संयोजक, प्रतिवेदक चयन गर्ने ।
 - समूहमा सबैको भनाइ समेटिनुपर्ने ।
 - समूहको निचोड ठुलो कागजमा तयार गर्ने ।
 - संयोजकले समूहकार्य प्रस्तुत गर्ने आदि ।
- समूहमा खुल्ला छलफल चलाउन प्रेरित गर्ने ।
- सहजकर्ताले छलफलको सन्दर्भ र विषयवस्तुलाई आधार मानी आफ्नो निष्कर्ष दिने ।

ख) खेल

खेल विधिले विषयवस्तुलाई सजिलै प्रस्ट पार्न सहयोग गर्दछ । खेल विधिबाट सिकेका सिकाइहरू चिरस्थायी हुन्छन् ।

सञ्चालन प्रक्रिया

- खेलको प्रकृतिअनुसार सहभागी सङ्ख्या छनोट गर्ने । शारीरिक शक्ति प्रयोग गर्नुपर्ने खेल भए शारीरिक रूपमा अशक्त व्यक्तिलाई उसको अनुमतिमा बाहिर राख्ने ।
- लैङ्गिक संवेदनशीलताका पक्षमा ध्यान दिने ।
- समय निर्धारण गर्ने । खेललाई २० मिनेटभन्दा बढी समय दिनु उपयुक्त हुँदैन ।
- खेलमा पालना गर्नुपर्ने नीतिनियम प्रस्ट पार्ने ।
- खेलका लागि आवश्यक सामग्री तयार गर्ने ।
- खेल सकिएपछि खेलबाट भएका सिकाइहरू छलफल गर्ने ।
- खेलका लागि सबैलाई धन्यवाद दिने ।

ग) प्रश्नोत्तर

कुनै विषयवस्तुबारे सहभागीहरूको बुझाइ थाहा पाउनका लागि प्रश्न गर्ने, उत्तर लिने र सोअनुसार सहजकर्ताले विषयवस्तु प्रस्ट पार्ने प्रक्रिया नै प्रश्नोत्तर विधि हो । यसले सहभागीहरूको ध्यान विषयवस्तुप्रति आकर्षित गर्न मदत गर्दछ । सहजकर्ताले प्रश्नोत्तर सिपमा विशेष ध्यान पुर्याउनु पर्दछ ।

घ) साना समूह छलफल

यो विधि प्रशिक्षण कार्यका सन्दर्भमा छिट्टै छलफल गरी तत्कालै विषयवस्तुको निष्कर्षमा पुऱ्याउन उपयोगी हुन्छ । २/३ जना सहभागीबिच बसेकै स्थानमा आमनेसामने भई यो विधिमाफत विषयवस्तुको निचोड निकाल्न सकिन्छ । यस विधिले सिकाइलाई मूर्त रूप दिन मदत गर्दछ ।

सञ्चालन प्रक्रिया

- सहजकर्ताले छलफलको विषय र समय निर्धारण गर्ने ।
- नजिकैका २/३ जना सहभागीलाई आमनेसामने बस्न भन्ने ।
- छलफल गर्न लगाउने । छलफलका मुख्य कुरा टिपोट गर्न भन्ने ।
- छलफलको निचोडलाई मेटाकार्ड दिई लेख्न लगाउने ।
- छलफल सकिएपछि क्रमिक रूपमा सहभागी समूहलाई आफ्नो निचोड प्रस्तुत गर्न लगाउने, छलफल गर्ने, कार्ड सफ्ट बोर्डमा टास्ने ।
- सहभागीको प्रस्तुतिपश्चात् सहजकर्ताले विषयवस्तुको सन्दर्भ र तात्पर्य मिलाई निष्कर्ष निकाल्ने ।

ड) मस्तिष्क मन्थन

सहभागीले आफ्नो विचार मन्थन गरी विषयवस्तुलाई निर्णयमा पुऱ्याउने विधि नै मस्तिष्क मन्थन विधि (Brainstorming) हो ।

सञ्चालन प्रक्रिया

- छलफलको विषय / प्रश्न प्रस्ट रूपमा राख्ने ।
- सोच्नका लागि समय दिने ।
- सहभागीहरूका विचारलाई सङ्गठित गर्दै टिपोट गर्ने, छलफल चलाउने ।
- भनाइलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउने ।

च) अभ्यास

सहभागीको प्रत्यक्ष संलग्नतामा सिकाइ आर्जन गर्न यो विधि महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यो विधि जीवन र जगतसँग सम्बन्धित घटनामा आधारित कुराहरू प्रस्ट पार्न प्रयोग गरिन्छ ।

सञ्चालन प्रक्रिया

- सहजकर्ताले घटना वा सवाल समूहबिच राख्ने ।
- विषयअनुसार समय निर्धारण गर्ने ।
- सवालका निष्कर्ष निकाल्न लगाउने ।
- अभ्यासबाट निकालिएको निष्कर्षलाई सहजकर्ताले छलफल चलाई अन्तिम निष्कर्ष निकाल्ने ।

ज) लघु प्रवचन

यो प्रशिक्षणको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण विधि हो । यसमार्फत विषयवस्तुलाई सहभागीहरूसमक्ष सहज रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । नामअनुसार नै यो विधिमाफत गरिने प्रस्तुतीकरण छोटो र सहभागितामूलक हुनु पर्दछ । प्रशिक्षकले एकोहीरो रूपमा लामो समयसम्म प्रस्तुतीकरण गर्नु हुँदैन । प्रस्तुतीकरणका सिलसिलामा सहभागीहरूलाई पनि संलग्न गराउँदै जानु पर्दछ ।

प्रशिक्षकलाई प्रश्नः

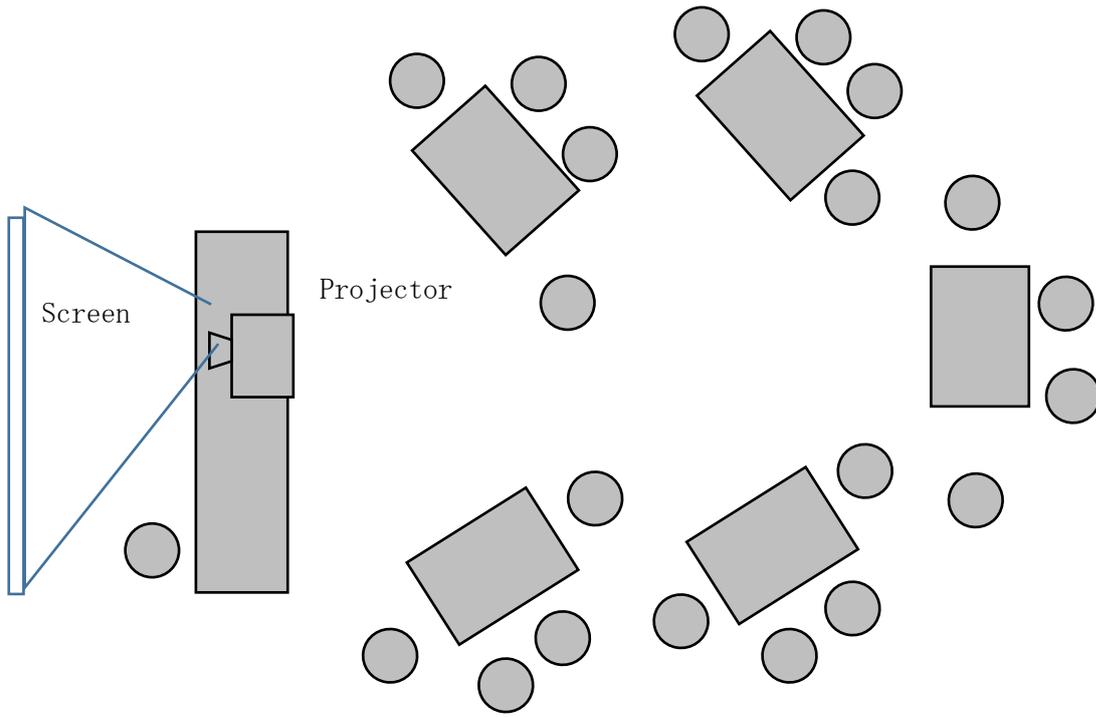
१. सत्रका विषयवस्तुको राम्ररी अध्ययन गर्नुभएको छ ?
२. सत्र सञ्चालनका लागि पाठयोजनाको अध्ययन गर्नुभएको छ ?
३. सहभागीहरूको पृष्ठभूमि तथा स्तरका बारेमा सोच्नुभएको छ ?
४. सत्रका लागि चाहिने आवश्यक प्रशिक्षण सामग्रीहरू जुटाउनुभएको छ ?
५. प्रस्तुतीकरणका बुँदाहरूको राम्ररी अध्ययन गर्नुभएको छ ?
६. प्रस्तुतीकरणमा बढी महत्त्व दिनुपर्ने बुँदाहरूको निक्काल गर्नुभएको छ ?
७. प्रस्तुतीकरणमा विशेष जोड दिनका लागि आवश्यक उदाहरणहरूको चयन गर्नुभएको छ ?
८. प्रशिक्षण सारांशका बुँदाहरू तय गर्नुभएको छ ?
९. सत्रप्रति रुचि जगाउन तथा सहभागिता बढाउन आवश्यक पर्ने विधिहरूको चयन गर्नुभएको छ ?
१०. समयभित्र सत्र पूरा गर्न राम्ररी योजना गर्नुभएको छ ?
११. सत्र सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने भौतिक सामग्रीहरू, जस्तै: सेतो पाटी, फ्लिपचार्ट, खैरो कागज, मेटाकार्ड, मार्कर, मास्किङ टेप, कागज, कलम, केँची, चित्रहरूको व्यवस्था गर्नुभएको छ ?
१२. प्रशिक्षण हल, बसाइ व्यवस्थापन, कोठाको तापक्रम, हावा, प्रकाश इत्यादिका बारेमा सोच्नुभएको छ ?

प्रशिक्षण योजना

प्रशिक्षण योजना

मोडुल-विषय	एकीकृत स्थानीय विकास योजना प्रशिक्षण (Integrated Local Development Plan System)
मिति	
स्थान	नगरपालिका/ गाँउपालिका
सहजकर्ता	
लक्षित सहभागीहरू:	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ गाउँपालिका तथा नगरपालिकाका इन्जिनियर, सव –इन्जिनियर र अन्य प्राविधिकहरू 	
साधारण उद्देश्य	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Gain knowledge on the basics of integrated local area development planning (ILADP) 	
निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: यस प्रशिक्षणको अन्तमा सहभागीहरूले	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ सहभागीहरूको सहरी योजनाको बारेमा व्याख्या गर्न सक्नेछन । ▪ सहभागीहरूलाई योजनाहरू तर्जुमा गर्दा अति आवश्यक नीति नियमहरू सम्बन्धी प्रावधानको बारेमा ज्ञानको अभिवृद्धि हुनेछ । ▪ सहभागीहरूले एकीकृत सहरी विकासका अवधारणा, बिषयगत बिकाशका योजनाहरू बारेमा बताउन सक्नेछन । ▪ वर्तमान अवस्था सम्बन्धी आवश्यक डाटाहरू संकलन गर्नका लागि खाका तयार गर्न सक्नेछन । ▪ सहभागीहरूले भौतिक तथा आर्थिक विकास योजना, सामाजिक तथा पर्यटन विकास योजना र बित्तिय तथा जोखिम व्यवस्थापन विकास योजना तयार गर्न सक्नेछन । ▪ सहभागीहरूले वातावरणीय तथा संस्थागत विकास योजना तयार गर्न सक्नेछन । ▪ सहभागीहरूले बहुपक्षीय लगानी योजना तयार गर्न र कार्यक्रमहरूको प्राथमिकता तयार गर्न सक्नेछन । 	
विधि:	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ मष्तिस्क मन्थन, लघुप्रवचन, प्रश्नोत्तर आदि । हरेक दिनको अन्तमा दिनभर छलफल भएका विषयवस्तुको संक्षेपीकरण गर्ने । ▪ दोस्रो दिन पहिलो दिन संचालन भएका गतिविधिको पुनरावलोकनबाट सत्र शुरुवात गर्ने । ▪ व्यवहारिक अभ्यासको लागि आवश्यक फाराम अभ्यास सिटहरू तयार गर्ने । 	
आवश्यक सामग्री, उपकरण र स्रोत साधन:	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ ल्यापटप, एलसिडी प्रोजेक्टर, ह्वाइट बोर्ड, स्क्रिन, प्वाइन्टर, पिन बोर्ड, क्यामरा, प्रिन्टर, फारामहरू, हाजिरी रजिष्टर 	
आवश्यक प्रशिक्षण सामग्री:	
<ol style="list-style-type: none"> १. सहभागीहरूको लागि आवश्यक सामग्री नोटबुक, डटपेन, रेकर्ड फाईल, पेन्सिल, कटर, अध्ययन सामग्री २. प्रशिक्षणका लागि आवश्यक सामग्री ब्राउनसिट, न्यूजप्रिन्ट, वोर्ड मार्कर, परमानेन्ट मार्कर, मेटा कार्ड, ग्लू, मास्किङ टेप, कैंची, स्केल, स्टापलर, पुस पिन, पेपर क्लीप, सादा कागज, चकलेट आदि । 	

सहभागीहरूको प्रशिक्षण हलमा वसाइ ब्यवस्था (Training Hall Layout) :

कैफियत:

१. प्रभावकारी प्रशिक्षण संचालन गर्नका लागि आवश्यक सूचना संकलन तथा अन्य सम्पूर्ण कामको जिम्मेवारी आवश्यकता अनुसार निर्धारण गर्ने ।
२. प्रशिक्षण हलको उपलब्धता र सहभागी संख्याको आधारमा सहभागीहरूको वसाई व्यवस्था मिलाउने ।
३. धेरै जसो प्रस्तुतीकरण सामग्री अंग्रेजीमा हुन्छन् तर नेपाली भाषामा बुझाइन्छ । व्याख्यान दिने र अभ्यास र छलफल सञ्चालन गर्दा सहभागीहरूको पृष्ठभूमि र चासोलाई ध्यान दिइ संचालन गरिनेछ ।

Training Integrated Local Development Plan System Training Schedule

Time	09:00- 10:30	10.30- 11:00	11:00-12.30	12:30- 13:30	13.30 -15:00	15.00- 15.30	15.30-17.00
Dates							
Day 1 [Introduction]	Registration Opening and Introduction, Objectives and Norms, Pre- Test	Tea Break	Introduction of urban planning & its role in development, IUDP, Local area planning	Lunch Break	Policies Review	Tea Break	Study session
Day 2 [Lectures & Group Work]	Concepts, ILADP, Thematic urban development plan	Tea Break	Population trend analysis & Projection, Stakeholder analysis & methods of data collection, Demand analysis technique	Lunch Break	Checklist for existing data collection (Group Work)	Tea Break	Questionnaire development (Group Work)
Day 3 [Site Visit]	Site Visit	Tea Break	Site Visit	Lunch Break	Site Visit	Tea Break	Site Visit
Day 4 [Site Visit]	Site Visit	Tea Break	Site Visit	Lunch Break	Site Visit	Tea Break	Site Visit
Day 5 [Group Work under monitoring]	Preparation of Base Map, Existing profile, Resource analysis, SWOT & Spatial Analysis	Tea Break	Defining Vision, Objectives & Lead sector identification, Future Projection	Lunch Break	Physical and Economic Development Plan	Tea Break	Presentation & Group discussion
Day 6 [Group Work under monitoring]	Social and Tourism Development Plan	Tea Break	Financial and Disaster Risk Management Plan	Lunch Break	Environmental and Institutional Development Plan	Tea Break	Presentation & Group discussion
Day 7 [Group Work under monitoring]	Multi Sectoral Investment Plan	Tea Break	Prioritization of Project, Legal framework (Implementation, Monitoring & Facilitating)	Lunch Break	Overall Presentation & Group discussion	Tea Break	Evaluation, Post Test and Closing

सत्र योजना

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: १

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: सहभागीहरूको दर्ता तथा परिचयात्मक सत्र, प्रि टेस्ट, उद्देश्यको जानकारी

साधारण उद्देश्य: प्रि टेस्ट लिने र ट्रेनिंगको उद्देश्य, विधि आदिको जानकारी दिने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- सहभागीहरूको बुझाईको स्तर थाह हुनेछ
- ट्रेनिंगको बारेमा सहभागीहरूलाई जानकारी गराउने

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- प्रशिक्षणको शुभारम्भ
- प्रशिक्षणको उद्देश्य
- परिचय
- अपेक्षा सङ्कलन
- प्रशिक्षणका विषयवस्तु, आधारभूत नियम, जिम्मेवारी आदि
- प्रशिक्षण पूर्व जानकारी

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामग्री	कैफियत
क्रियाकलाप १: सबै सहभागीहरूको दर्ता गराउने • परिचयात्मक सत्र गर्ने र	३०	पावर प्वाइन्ट बाट	सहजकर्ताले पहिला नै तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप २: • ट्रेनिंगको उद्देश्य, सिकाई विधि, लक्ष्य आदिको बारेमा बताउने	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	सहजकर्ताले पहिला नै तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप ३: • प्रि टेस्ट को पेपर सबै सहभागीहरूलाई दिने र भर्न लगाउने	२५	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	सहजकर्ताले पहिला नै तयार गरी राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
<p>क्रियाकलाप ४: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण</p> <p>सत्र मूल्याङ्कन</p> <ul style="list-style-type: none"> • सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने <p>सत्र संक्षेपीकरण</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१५		सहजकर्ताले पहिला नै प्रश्नहरु मेटाकार्डमा तयार गरी राख्ने

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: २

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: आधुनिक बिकासमा सहरी तथा ग्रामिण योजनाको भूमिका

साधारण उद्देश्य: सहरी योजनाको बारेमा सहभागीहरूको बुझाई लिने र सामान्य जानकारी दिने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- सहरी योजना को बारेमा सामान्य ज्ञान पाउनेछ
- सहरी योजनाको विभिन्न बुझाई हरु थाहा हुनेछ

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- सहरी योजनाको परिचय
- योजनाको महत्व, उद्देश्य, चुनौती

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामग्री	कैफियत
<p>क्रियाकलाप १: सत्रको परिचय तथा उद्देश्यहरू र प्रारूपको जानकारी गराउने</p> <ul style="list-style-type: none"> ● सहरी योजनाको बारेमा सहभागीको आफ्नो बुझाई लिने ● विभिन्न क्षेत्रको आफ्नो आफ्नो परिभाषाको बारेमा अन्तरक्रिया गराउने ● निस्कर्ष 	१५	मेटाकार्ड र चार्ट पेपर र मार्कर	सहजकर्ताले पहिला नै तयार गरी राख्ने
<p>क्रियाकलाप २:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● सहरी योजनाको योजनाको विभिन्न पक्ष हरुको बारेमा तपाईंहरूले के बुझ्नुहुन्छ? भन्ने प्रश्न मा सामुहिक छलफल गराउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामग्री	कैफियत
क्रियाकलाप ३: <ul style="list-style-type: none"> • सहरी योजना तथा विकास को विभिन्न किसिमको परिचय दिने • राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय परिभासहरूको जानकारी गराउने 	२०	पावर प्व्वाइटमा देखाउने मल्टीमेडिया	सहजकर्ताले पहिला नै चेक गरी कागजात तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप ४: <ul style="list-style-type: none"> • सहरी तथा ग्रामिण विकास को अवधारण अन्तर्गत भैरहेको योजनाहरूको जानकारी गराउने • सहरी योजनाको इतिहास र सिद्धान्त हरु बारेमा जानकारी दिने • सहभागीहरूलाई त्यससम्बन्धी जानकारी भएमा छलफल गराउने 	२०	पावर प्व्वाइटमा देखाउने मल्टीमेडिया	सहजकर्ताले पहिला नै चेक गरी कागजात तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप ५: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण सत्र मूल्याङ्कन <ul style="list-style-type: none"> • सहभागीहरूलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने सत्र संक्षेपीकरण <ul style="list-style-type: none"> ■ सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१५		सहजकर्ताले पहिला नै प्रश्नहरू मेटाकार्डमा तयार गरी राख्ने

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: ३

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: आधुनिक बिकासमा सहरी तथा ग्रामिण योजना सम्बन्धित नीति नियम आदिको बारेमा

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई विकास योजना तयार गर्दा आवश्यक पर्ने नीति नियम आदिको जानकारी दिने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- विभिन्न नीति नियमको बारेमा जानकारी पाउनेछ
- केन्द्र, प्रदेश, स्थानीय तथा अन्तरास्ट्रिय तहमा भएको प्राबधान बारे जानकारी पाउछन्

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- योजना निर्माणको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि ९राष्ट्रिय र अन्तरास्ट्रिय प्राबधान
- सम्बन्धित निकायहरू र भूमिका
- आवधिक योजना (केन्द्र, प्रदेश, स्थानीय)

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप १: सहरी योजना र सम्बन्धित कानुन हरुबीच को अन्तरसम्बन्धको बिषयमा छलफल	१०	पावर प्वाइन्टमा देखाउने मल्टीमेडिया	सहजकर्ताले पहिला नै तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप २: <ul style="list-style-type: none"> ● राष्ट्रिय योजनाको पृष्ठभूमिको जानकारी दिने (राष्ट्रिय योजनाको उदाहरणसहित) 	१०	पावर प्वाइन्टमा देखाउने मल्टीमेडिया	सहजकर्ताले पहिला नै पावर पोइन्ट तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप ३: <ul style="list-style-type: none"> ● कानुन, नीति, नियम, अध्यादेश, कार्यविधि, निर्देशिका आदिको जानकारी दिने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	सहजकर्ताले पहिला नै पावर पोइन्ट तयार गरी राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप ४: <ul style="list-style-type: none"> ● सहरी योजनामा को लागि कानुनी प्राबधानको भूमिका को बारेमा छलफल ● अहिलेको अवस्थामा रहेको कानुनी समस्याको बारेमा छलफल 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	सहजकर्ताले पहिला नै पावर पोइन्ट तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप ५: <ul style="list-style-type: none"> ● नेपालमा बिधमान रहेको कानुनहरु बारेमा जानकारी गराउने 	२०	पावर प्वाइटमा देखाउने मल्टीमेडिया	सहजकर्ताले पहिला नै पावर पोइन्ट तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप ६: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण सत्र मूल्याङ्कन <ul style="list-style-type: none"> ● सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने सत्र संक्षेपीकरण <ul style="list-style-type: none"> ■ सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०		सहजकर्ताले पहिला नै पावर पोइन्ट तयार गरी राख्ने

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: ४

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: सहरी योजना सम्बन्धी मुख्य मुख्य सामाग्रीहरूको अध्ययन र छलफल

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई योजनाहरू तर्जुमा गर्दा अति आवश्यक नीति नियमहरूको बारेमा अध्ययन र छलफल गराउने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- मुख्य मुख्य सामग्रीको बारेमा निचोड थाहा हुन्छ

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- राष्ट्रिय सहरी नीति
- राष्ट्रिय सहरी विकास रणनीति
- योजना सम्बन्धी मापदण्ड

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामग्री	कैफियत
क्रियाकलाप १: <ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय सहरी नीतिको भूमिका, उद्देश्य, रणनीति तथा महत्वको बारे बिस्तृत छलफल 	२०	प्रिन्ट गरिएको पढ्ने सामग्री	सहजकर्ताले पहिला नै तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप २: <ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय सहरी विकास रणनीतिको उद्देश्य, आवश्यकता, परिभाषा, रणनीति, कार्यहरू हरुको बिस्तृत छलफल 	२०	प्रिन्ट गरिएको पढ्ने सामग्री	सहजकर्ताले पहिला नै तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप ३: <ul style="list-style-type: none"> Planning Norms & Standards, LGOA को छलफल 	२०	प्रिन्ट गरिएको पढ्ने सामग्री	

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामग्री	कैफियत
<p>क्रियाकलाप ४:</p> <ul style="list-style-type: none"> एकीकृत बस्ती को मापदण्ड हरु माथि छलफल 	२०	प्रिन्ट गरिएको पढ्ने सामग्री	सहजकर्ताले पहिला नै तयार गरी राख्ने
<p>क्रियाकलाप ५: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण</p> <p>सत्र मूल्याङ्कन</p> <ul style="list-style-type: none"> सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने <p>सत्र संक्षेपीकरण</p> <ul style="list-style-type: none"> सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०		सहजकर्ताले पहिला नै प्रश्नहरु मेटाकार्डमा तयार गरी राख्ने

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: ५

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: एकीकृत सहरी विकासका अवधारणा, बिषयगत बिकाशका योजनाहरु

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरुलाई एकीकृत सहरी विकासका अवधारणा, बिषयगत बिकाशका योजनाहरु बारेमा जानकारी दिने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरु: सहभागीहरुले यस सत्रको अन्त्यमा,

- एकीकृत सहरी विकासका अवधारणा के के हुन भन्ने थाहा हुन्छ
- बिषयगत बिकाशका योजनाहरु बारेमा थाहा हुन्छ

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- एकीकृत सहरी विकासका अवधारणा
- बिषयगत बिकाशका योजनाहरु

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप ०: <ul style="list-style-type: none"> ● दोस्रो दिनको कार्य योजना, उद्देश्य को बारेमा जानकारी दिने 	१५		
क्रियाकलाप १: <ul style="list-style-type: none"> ● सहरी विकासको २ दिगो बिकाशका अवधारणाको बारेमा जानकारी दिने ● नेपालमा भैरहेको विकास योजनाको बारेमा दिगो विकास को अवस्था को बारेमा सहभागी हरुबीच छलफल गराउने 	२५	पावर प्यााइटमा देखाउने मल्टीमेडिया	

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप २: <ul style="list-style-type: none"> • दिगो बिकासका उपाय हरु तथा जग्गा व्यवस्थापनको बारेमा जानकारी दिने • के कस्तो उपाय हरु बाट दिगो विकास ल्याउन सकिन्छ छलफल गराउने 	२०	पावर प्व्वाइटमा देखाउने मल्टीमेडिया	
क्रियाकलाप ३: <ul style="list-style-type: none"> • सहरी स्वरूप, बस्तीको प्रकार र नेपालमा भएको बस्तीहरुको बारेमा बताउने • विभिन्न किसिमका बस्तीहरु को फाइदा र बेफाइदा को बारे समुहगत छलफल गराउने 	२०	पावर प्व्वाइटमा देखाउने मल्टीमेडिया	
क्रियाकलाप ४: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण सत्र मूल्याङ्कन <ul style="list-style-type: none"> • सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने सत्र संक्षेपीकरण <ul style="list-style-type: none"> ■ सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०		सहजकर्ताले पहिला नै प्रश्नहरु मेटाकार्डमा तयार गरी राख्ने

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: ६

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: जनसंख्याको सहरी योजनामा महत्व

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई सहरी योजनामा जनसंख्याको महत्वको बारेमा जानकारी दिने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- जनसंख्याको महत्व बारेमा थाहा हुन्छ
- जनसंख्यालाई कसरी विश्लेषण गर्ने बारेमा थाहा हुन्छ

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- जनसंख्या

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामग्री	कैफियत
<p>क्रियाकलाप १:</p> <ul style="list-style-type: none"> • जनसंख्याको बारे सहभागीहरूको बुझाई के कस्तो छ छलफल गर्ने • नेपाल र बिदेशमा जनसंख्याको स्वरूप कस्तो छ भन्ने जानकारी गराउने 	१०	पावर प्वाइन्टमा देखाउने मल्टीमेडिया	सहजकर्ताले पहिला नै चेक गरी कागजात तयार गरी राख्ने
<p>क्रियाकलाप २:</p> <ul style="list-style-type: none"> • जनसांख्यिकको विभिन्न आयामको जानकारी दिने • सहरी योजनामा खेल्ने भूमिकाको छलफल गर्ने 	२०	पावर प्वाइन्टमा देखाउने मल्टीमेडिया	सहजकर्ताले पहिला नै तयार गरी राख्ने
<p>क्रियाकलाप ३:</p> <ul style="list-style-type: none"> • जनसंख्याको घटबढ सम्बन्धीका सूत्रहरूको जानकारी दिने र अभ्यास गराउने 	२०	पावर प्वाइन्टमा देखाउने मल्टीमेडिया	

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप ४: <ul style="list-style-type: none"> जनसंख्याको स्वरूपको सहरी योजनामा पर्ने प्रभावको बारेमा छलफल तथा जानकारी गराउने 	२०	पावर प्वाइन्टमा देखाउने मल्टीमेडिया	सहजकर्ताले पहिला नै चेक गरी कागजात तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप ५: <ul style="list-style-type: none"> बसाईसराई र त्यसको असरहरु बारे जानकारी दिने 	१०	पावर प्वाइन्टमा देखाउने मल्टीमेडिया	सहजकर्ताले पहिला नै प्रश्नहरु मेटाकार्डमा तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप ६: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण सत्र मूल्याङ्कन <ul style="list-style-type: none"> सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने सत्र संक्षेपीकरण <ul style="list-style-type: none"> सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०		सहजकर्ताले पहिला नै प्रश्नहरु मेटाकार्डमा तयार गरी राख्ने

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: ७

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: डाटाहरु संकलन खाका

साधारण उद्देश्य: वर्तमान अवस्था सम्बन्धी आवश्यक डाटाहरु संकलन गर्नका लागि खाका तयार गर्ने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरु: सहभागीहरुले यस सत्रको अन्त्यमा,

- डाटा संकलन कसरी गरिन्छ भन्ने बारेमा थाहा हुन्छ
- के कस्ता तरिकाहरु प्रयोग गरिन्छ र तिनको महत्व बारेमा थाहा हुन्छ

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- डाटा संकलनका तरिकाहरु

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
<p>क्रियाकलाप १:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● सहरी योजना बनाउन आवश्यक पर्ने डाटाहरु को सुची तयार गराउने (बिषयगत समुहमा बाडेर) ● ती डाटाहरुमध्ये कुन डाटा कहाँ पाइन्छ भन्ने छलफल गराउने र त्यो अनुसार बिभाजन गराउने 	३०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	सहजकर्ताले पहिला नै चेक गरी कागजात तयार गरी राख्ने
<p>क्रियाकलाप २:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● फिल्ड बाट ल्याउन पर्ने डाटाहरु छुट्याउन लगाउने ● सबै डाटा हरुको आवश्यकता को बारेमा छलफल गराउने (बिषयगत समुहमा) 	३०	पावर प्वाइन्टमा देखाउने मल्टीमेडिया	सहजकर्ताले पहिला नै तयार गरी राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप ३: <ul style="list-style-type: none"> सबै डाटा हरु कुन कुन बिधि बाट ल्याउन सकिन्छ त्यसको लिस्ट तयार गराउने 	२०	पावर प्वाइन्टमा देखाउने मल्टीमेडिया	
क्रियाकलाप ४: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण सत्र मूल्याङ्कन <ul style="list-style-type: none"> सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने सत्र संक्षेपीकरण <ul style="list-style-type: none"> सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०		सहजकर्ताले पहिला नै प्रश्नहरु मेटाकार्डमा तयार गरी राख्ने

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: ८

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: प्रश्नावाली तयारी

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई डाटा संकलनको निम्ति प्रश्नावाली तयारीको बारेमा जानकारी दिने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- विभिन्न किसिमका प्रश्नावाली हरु कसरी तयार गर्ने बारे थाहा हुन्छ

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- प्रश्नावाली

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामग्री	कैफियत
क्रियाकलाप १: <ul style="list-style-type: none"> सम्बन्धित डाटाहरू कसरी संकलन गर्न सकिन्छ त्यसअनुरूप छुट्याउने 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	सहजकर्ताले पहिला नै चेक गरी कागजात तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप २: <ul style="list-style-type: none"> सहभागीहरूलाई बिषयगत समुहमा बिभाजन गर्ने 	५	पावर प्वाइटमा देखाउने मल्टीमेडिया	सहजकर्ताले पहिला नै तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप ३: <ul style="list-style-type: none"> आफ्नो आफ्नो बिषय सम्बन्धित डाटा संकलन गर्न प्रश्नहरू तयार गर्न लगाउने 	२५	पावर प्वाइटमा देखाउने मल्टीमेडिया	
क्रियाकलाप ४: <ul style="list-style-type: none"> तयार गरिएको प्रश्न हरु पालैपालो प्रस्तुत गर्न लगाउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	सहजकर्ताले पहिला नै प्रश्नहरू मेटाकार्डमा तयार गरी राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप ५: <ul style="list-style-type: none"> ● छलफल बाट थाह भएका अपुग प्रश्न हरु थपेर अन्तिम रूप दिन लगाउने 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	सहजकर्ताले पहिला नै प्रश्नहरु मेटाकार्डमा तयार गरी राख्ने
क्रियाकलाप ६: <ul style="list-style-type: none"> ● तयार गरिएको प्रश्न हरुको जाँच गर्न नमुना प्रश्नोत्तर गर्न लगाउने 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	सहजकर्ताले पहिला नै प्रश्नहरु मेटाकार्डमा तयार गरी राख्ने
<ul style="list-style-type: none"> ● क्रियाकलाप ७: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन ● सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने ● सत्र संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०		सहजकर्ताले पहिला नै प्रश्नहरु मेटाकार्डमा तयार गरी राख्ने

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: १७

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: योजना तर्जुमा सुरु

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई योजना तयार पार्न प्रारम्भिक जानकारी दिने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- आधार नक्शा, बिधमान अवस्था, बस्तुगत विश्लेषण गर्न सक्ने हुन्छन

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- विश्लेषण

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामग्री	कैफियत
<p>क्रियाकलाप १:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● पाँचौ दिनको कार्ययोजनाको बारेमा समक्षिप्तमा जानकारी दिने 	५	पावर प्वाइन्टमा देखाउने मल्टीमेडिया	
<p>क्रियाकलाप २:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● GIS बाट तयार गरिएको आधार नक्शाको अध्ययन गराउने र नक्शा तयार कसरी गरिन्छ छोटकरीमा देखाउने ● आधार नक्शामा छुटेका डाटा हरु थप्न लगाउने (समुहमा) गूगलको पनि सहायता लिन लगाउने 	१५	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप ३: <ul style="list-style-type: none"> प्रोफाइल भएमा त्यसको डाटाको अध्ययन गराउने र त्यसमा छुटेका डाटा हरु थप गर्न लगाउने स्थलगत भ्रमण बाट आएका डाटा हरु प्रस्तुत गर्न लगाउने र केहि त्रुटी भए मिलाउने 	१५	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप ४: <ul style="list-style-type: none"> स्थलगत भ्रमण बाट आएका डाटा हरु प्रस्तुत गर्न लगाउने र केहि त्रुटी भए मिलाउने Resource Map तयार गर्न लगाउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप ५: <ul style="list-style-type: none"> SWOT analysis गर्न लगाउने (हरेक बिषयको समुहमा) Spatial analysis र settlement pattern पत्ता लगाउने र त्यसको समयानुसार भएको परिवर्तन को अध्ययन गराउने प्रस्तुत गर्न लगाउने 	२५	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
<ul style="list-style-type: none"> ● क्रियाकलाप ७: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन ● सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने ● सत्र संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०	पावर प्वाइटमा देखाउने मल्टीमेडिया	

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: १८

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: योजनाको सोच, उद्देश्य, लक्ष्य

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई योजनाको सोच, उद्देश्य, लक्ष्यको बारेमा जानकारी दिने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- योजनाको सोच, उद्देश्य, लक्ष्यको बारेमा थाह हुन्छ

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- Defining Vision
- Lead sector identification & Linkage
- Future Projection

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
<p>क्रियाकलाप १:</p> <ul style="list-style-type: none"> बिधमान अवस्थाको आधारमा स्थानीय तहको सोच, लक्ष्य र उद्देश्यको निर्धारण गराउने वा पत्ता लगाउने र त्यसको कारणहरू छलफल गराउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	
<p>क्रियाकलाप २:</p> <ul style="list-style-type: none"> स्थानीय तहको मुख्य सबल पक्षहरूको पहिचान गर्न लगाउने र कारणहरू सहित व्याख्या गर्न लगाउने 	१५	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<p>क्रियाकलाप ३:</p> <ul style="list-style-type: none"> स्थानीय तहको मुख्य मुख्य ठाउँ हरुसंगको अन्तरसम्बन्धको विश्लेषण गर्न लगाउने सामाजिक, आर्थिक तथा भौतिक अन्तरसम्बन्ध सम्बन्धी समुहमा काम गराउने 	१५	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<p>क्रियाकलाप ४:</p> <ul style="list-style-type: none"> स्थानीय तहको जनसंख्या को प्रक्षेपण गर्न लगाउने (विभिन्न बृदिदरको प्रयोग गराउने) 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप ४: <ul style="list-style-type: none"> ● स्थानीय तहको भविष्यमा आवश्यक पर्न सक्ने कुराहरुको प्रक्षेपण गर्न लगाउने (demand analysis) 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<ul style="list-style-type: none"> ● क्रियाकलाप ७: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन ● सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने ● सत्र संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: १९

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: भौतिक तथा आर्थिक बिकाश योजना

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई भौतिक तथा आर्थिक बिकाश योजना तयार गर्न लगाउने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- भौतिक तथा आर्थिक बिकाश योजनाको बारेमा जानकारी दिने

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- Physical Development Plan
- Economic Development Plan

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप १: <ul style="list-style-type: none"> ● सहभागीहरूलाई आफ्नो रुची र बिज्ञताको आधारमा २ समुहमा बिभाजन गर्ने (भौतिक र आर्थिक) 	५	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	
क्रियाकलाप २: <ul style="list-style-type: none"> ● स्थानीय तहको लागि संकलित डाटाको आधारमा भौतिक विकास योजना तर्जुमा गर्न लगाउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप ३: <ul style="list-style-type: none"> ● तयार गरिएको योजना दुवै समुहलाई प्रस्तुत गर्न लगाउने 	१५	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप ४: <ul style="list-style-type: none"> ● सच्याउन पर्ने कुरा हरु थपघट गराउने र आँट फेरी छलफल बाट अन्तिम रुप दिने 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप ५: <ul style="list-style-type: none"> ● योजनामा परेका कार्यक्रम हरुलाई आधार नक्शामा देखाउन लगाउने 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप ६: <ul style="list-style-type: none"> ● दुवै योजनाको निम्ति तर्कबद्ध खाका तयार गर्न लगाउने र प्रस्तुति दिन लगाउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<ul style="list-style-type: none"> ● क्रियाकलाप ७: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन ● सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने ● सत्र संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: २०

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: प्रस्तुतीकरण तथा छलफल

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई योजना तर्जुमा गराउदै लैजाने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- बनिरहेको योजनाबारे अझ बढी स्पष्ट हुनेछन

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- योजना प्रस्तुतीकरण

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप १: <ul style="list-style-type: none"> • सहभागीहरूलाई स्थानीय क्षेत्रको नयाँ प्रोफाइल प्रस्तुत गर्न लगाउने 	३०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	
क्रियाकलाप २: <ul style="list-style-type: none"> • विभिन्न किसिमको विश्लेषण छुट्टा छुट्टैहरूको प्रस्तुति गर्न लगाउने 	३०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप ३: <ul style="list-style-type: none"> • बिकाश योजना प्रस्तुत गर्दै नया प्रोफाइल सँग तुलना गर्न लगाउने • अहिले सम्मको योजना बनाउदा आएका समस्या हरुमा छलफल गराउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
<ul style="list-style-type: none"> ● क्रियाकलाप ४: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन ● सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने ● सत्र संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: २१

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: सामाजिक तथा पर्यटन बिकाश योजना

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई सामाजिक तथा पर्यटन बिकाश योजना तयार गर्न लगाउने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- सामाजिक तथा पर्यटन बिकाश योजनाको विभिन्न पक्षहरूको बारेमा जानकारी दिने

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- सामाजिक तथा पर्यटन बिकाश योजना

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
<p>क्रियाकलाप १:</p> <ul style="list-style-type: none"> सहभागीहरूलाई आफ्नो रुची र बिज्ञताको आधारमा २ समुहमा बिभाजन गर्ने (सामाजिक र पर्यटन) 	५		
<p>क्रियाकलाप २:</p> <ul style="list-style-type: none"> स्थानीय तहको लागि संकलित डाटाको आधारमा सामाजिक तथा पर्यटन विकास योजना तर्जुमा गर्न लगाउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<p>क्रियाकलाप ३:</p> <ul style="list-style-type: none"> तयार गरिएको योजना दुवै समुहलाई प्रस्तुत गर्न लगाउने 	१५	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<p>क्रियाकलाप ४:</p> <ul style="list-style-type: none"> सच्याउन पर्ने कुरा हरु थपघट गराउने र आँट फेरी छलफल बाट अन्तिम रुप दिने 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<p>क्रियाकलाप ५:</p> <ul style="list-style-type: none"> योजनामा परेका कार्यक्रम हरुलाई आधार नक्शामा देखाउन लगाउने 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप ६: <ul style="list-style-type: none"> ● दुवै योजनाको निम्ति तर्कबद्ध खाका तयार गर्न लगाउने र प्रस्तुति दिन लगाउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<ul style="list-style-type: none"> ● क्रियाकलाप ७: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन ● सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने ● सत्र संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: २२

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: बित्तिय तथा जोखिम व्यवस्थापन बिकाश योजना

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई बित्तिय तथा जोखिम व्यवस्थापन बिकाश योजना तयार गर्न लगाउने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- बित्तिय तथा जोखिम व्यवस्थापन बिकाश योजनाको विभिन्न पक्षहरूको बारेमा जानकारी दिने

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- बित्तिय तथा जोखिम व्यवस्थापन बिकाश योजना

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामग्री	कैफियत
<p>क्रियाकलाप १:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● सहभागीहरूलाई आफ्नो रुची र बिज्ञताको आधारमा २ समुहमा बिभाजन गर्ने (बित्तिय तथा जोखिम व्यवस्थापन) 	५		
<p>क्रियाकलाप २:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● स्थानीय तहको लागि संकलित डाटाको आधारमा बित्तिय तथा जोखिम व्यवस्थापन विकास योजना तर्जुमा गर्न लगाउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<p>क्रियाकलाप ३:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● तयार गरिएको योजना दुवै समुहलाई प्रस्तुत गर्न लगाउने 	१५	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<p>क्रियाकलाप ४:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● सच्याउन पर्ने कुरा हरु थपघट गराउने र आँट फेरी छलफल बाट अन्तिम रुप दिने 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<p>क्रियाकलाप ५:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● योजनामा परेका कार्यक्रम हरुलाई आधार नक्शामा देखाउन लगाउने 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप ६: <ul style="list-style-type: none"> ● दुवै योजनाको निम्ति तर्कबद्ध खाका तयार गर्न लगाउने र प्रस्तुति दिन लगाउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<ul style="list-style-type: none"> ● क्रियाकलाप ७: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन ● सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझ्नेको कुरा मा छलफल गराउने ● सत्र संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: २३

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: वातावरणीय तथा संस्थागत बिकाश योजना

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई वातावरणीय तथा संस्थागत बिकाश योजना तयार गर्न लगाउने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- वातावरणीय तथा संस्थागत बिकाश योजनाको विभिन्न पक्षहरूको बारेमा जानकारी दिने

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- वातावरणीय तथा संस्थागत बिकाश योजना

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामग्री	कैफियत
<p>क्रियाकलाप १:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● सहभागीहरूलाई आफ्नो रुची र बिज्ञताको आधारमा २ समुहमा बिभाजन गर्ने (वातावरणीय तथा संस्थागत) 	५		
<ul style="list-style-type: none"> ● क्रियाकलाप २: ● स्थानीय तहको लागि संकलित डाटाको आधारमा वातावरणीय तथा संस्थागत विकास योजना तर्जुमा गर्न लगाउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<p>क्रियाकलाप ३:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● तयार गरिएको योजना दुवै समुहलाई प्रस्तुत गर्न लगाउने 	१५	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<p>क्रियाकलाप ४:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● सच्याउन पर्ने कुरा हरु थपघट गराउने र आँट फेरी छलफल बाट अन्तिम रुप दिने 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<p>क्रियाकलाप ५:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● योजनामा परेका कार्यक्रम हरुलाई आधार नक्शामा देखाउन लगाउने 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप ६: <ul style="list-style-type: none"> ● दुवै योजनाको निम्ति तर्कबद्ध खाका तयार गर्न लगाउने र प्रस्तुति दिन लगाउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
<ul style="list-style-type: none"> ● क्रियाकलाप ७: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन ● सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझ्नेको कुरा मा छलफल गराउने ● सत्र संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: २४

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: प्रस्तुतीकरण तथा छलफल

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई योजना तर्जुमा गराउदै लैजाने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- बनिरहेको योजनाबारे अझ बढी स्पष्ट हुनेछन

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- योजना प्रस्तुतिकरण

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप १: <ul style="list-style-type: none"> ● सहभागीहरूलाई तयार पारिएको विकास योजना प्रस्तुत गर्न लगाउने 	३०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	
क्रियाकलाप २: <ul style="list-style-type: none"> ● अहिले सम्मको योजना बनाउदा आएका समस्या हरुमा छलफल गराउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप ३: <ul style="list-style-type: none"> ● सहभागीहरूलाई तयार पारिएको विकास योजना प्रस्तुत गर्न लगाउने 	३०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
<ul style="list-style-type: none"> ● क्रियाकलाप ४: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन ● सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने ● सत्र संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: २५

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: बहुपक्षीय लगानी योजना

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई बहुपक्षीय लगानी योजना तयार गर्न लगाउने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- बहुपक्षीय लगानी योजनाको विभिन्न पक्षहरूको बारेमा जानकारी दिने

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- बहुपक्षीय लगानी योजना

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप १: <ul style="list-style-type: none"> ● सहभागीहरूलाई अन्तिम दिनको कार्ययोजना प्रस्तुत गर्ने 	५	पावर प्वाइन्ट बाट देखाउने	
क्रियाकलाप २: <ul style="list-style-type: none"> ● सहभागीहरूलाई सात वटा समुहमा बिभाजन गर्ने र प्रत्येक समुहलाई एउटा एउटा बिषय दिने 	१०		संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप ३: <ul style="list-style-type: none"> ● सबै समुहलाई MSIP बनाउन लगाउने 	३०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप ४: <ul style="list-style-type: none"> ● समुहगत रूपमा प्रस्तुत गर्न लगाउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप ५: <ul style="list-style-type: none"> ● सच्याउन पर्ने कुरा हरु थपघट गराउने र आँट फेरी छलफल बाट अन्तिम रुप दिने 	१५	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
<ul style="list-style-type: none"> ● क्रियाकलाप ६: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन ● सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने ● सत्र संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: २६

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: कार्यक्रमहरूको प्राथमिकता तयार गर्ने

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई कार्यक्रमहरूको प्राथमिकता तयार गर्न लगाउने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- कार्यक्रमहरूको प्राथमिकताको बारेमा जानकारी दिने

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- योजना प्राथमिकीकरण

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप १: <ul style="list-style-type: none"> विभिन्न बिकाश योजना हरुमा आएको कार्यक्रम हरुको सुची तयार गर्न समुहमा काम लगाउने 	१५	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	
क्रियाकलाप २: <ul style="list-style-type: none"> हरेक कार्यक्रम हरुलाई प्राथमिकताको आधारमा छुट्याउने र कारणहरूको छलफल गराउने 	२५		संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप ३: <ul style="list-style-type: none"> हरेक कार्यक्रमहरू सँग सम्बन्धित मुख्य र सहायक स्टेकहोल्डर हरु पहिचान गर्न लगाउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप ४: <ul style="list-style-type: none"> हरेक कार्यक्रम हरुको अनुमानित लागत बनाउन लगाउने प्राथमिकता अनुसारको तालिका तयार गर्न लागे प्रस्तुत गराउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
<ul style="list-style-type: none"> ● क्रियाकलाप ५: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन ● सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने ● सत्र संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: २३

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: अन्तिम योजनाको प्रस्तुति र छलफल

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूलाई अन्तिम योजनाको प्रस्तुति र छलफल गर्न लगाउने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- योजनाको अन्तिम स्वरूप बारे थाहा पाउनेछ

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- योजनाको प्रस्तुतिकरण

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप १: <ul style="list-style-type: none"> ● अहिलेसम्म तयार गरिएको योजनाको विभिन्न पक्षहरूलाई एउटा प्रतिबेदनको रूप मा तयार गर्न लगाउने 	३०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	
क्रियाकलाप २: <ul style="list-style-type: none"> ● योजनाको अन्तिम प्रतिबेदन प्रस्तुत गर्न लगाउने र छलफल गराउने 	३०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप ३: <ul style="list-style-type: none"> ● योजनाको अन्तिम प्रतिबेदनमा रहेको जिज्ञासाहरू भए त्यसमा छलफल गराउने 	२०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
<ul style="list-style-type: none"> ● क्रियाकलाप ४: सत्रको मूल्याङ्कन तथा संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन ● सहभागीहरुलाई यस सत्र बाट बुझेको कुरा मा छलफल गराउने ● सत्र संक्षेपीकरण ● सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् सत्रको छोटकरीमा छलफल भएका विषयवस्तु स्पष्ट गर्दै अब यस पछाडिको सत्रको बारेमा छलफल गरिनेछ भनिसत्रको अन्त गर्ने । 	१०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	

मोडुल: एकीकृत स्थानीय विकास योजना

सत्र: २८

समय: ९० मिनेट

सत्र विषय: पोष्ट टेस्ट र समापन

साधारण उद्देश्य: सहभागीहरूको क्षमतामा आएको वृद्धिको परिक्षण गर्ने

निर्दिष्ट उद्देश्यहरू: सहभागीहरूले यस सत्रको अन्त्यमा,

- क्षमतामा आएको वृद्धि बारे थाहा पाउनेछ

सत्रका मुख्य विषयवस्तु:

- कार्ययोजना
- पश्चात जानकारी

प्रशिक्षण – सिकाई क्रियाकलाप	अवधि मिनेटमा	प्रशिक्षण – सिकाई सामाग्री	कैफियत
क्रियाकलाप १: <ul style="list-style-type: none"> ● सहभागीहरूको योजना सम्बन्धिको बुझाइमा आएको परिवर्तनको मुल्यांकन गर्ने 	३०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	
क्रियाकलाप २: <ul style="list-style-type: none"> ● पोष्ट टेस्ट गर्ने 	३०	पेपर मा लेख्नु लगाउने र समुहमा छलफल गराउने	संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने
क्रियाकलाप २: <ul style="list-style-type: none"> ● समापन कार्यक्रम गर्ने 	३०		संकलित डाटा हरु सुरक्षित राख्ने

प्रस्तुति सामग्री (पावरप्वाइन्ट स्लाइड)

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान "An Autonomous, Professional, Client
 (स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ द्वारा स्थापित) Centered, Gender Responsive National
 Institute of Excellence in the area of
 Local-Self Governance."

Local Development Training Academy
 (Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

LDTA >>>

 नेपाल सरकार
 सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

एकीकृत स्थानीय विकास योजना प्रशिक्षण

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
 F >>> +977(1) - 5521521
 E >>> ldta.org.np@gmail.com
 W >>> www.ldta.org.np

DAY 1- SESSION 1

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान "An Autonomous, Professional, Client
 (स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ द्वारा स्थापित) Centered, Gender Responsive National
 Institute of Excellence in the area of
 Local-Self Governance."

Local Development Training Academy
 (Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

LDTA >>>

 नेपाल सरकार
 सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

प्रशिक्षण शुभारम्भ

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
 F >>> +977(1) - 5521521
 E >>> ldta.org.np@gmail.com
 W >>> www.ldta.org.np

प्रशिक्षण औपचारिकता

- परिचय
- नाम:
- ठेगाना:
- पद:
- कार्य अनुभव:

साधारण उद्देश्य

- Gain knowledge on the basics of integrated local area development planning (ILADP)

निर्दिष्ट उद्देश्यहरु

यस प्रशिक्षणको अन्तमा सहभागीहरुले

- Concepts on urban development plans
- Integrated local develop planning and ILAP process
- Stakeholder analysis and methods of data collection
- Problem identification and analyses & Project formulation and prioritization
- Resource analysis & Preparation of physical development plans
- Infrastructure planning & Multi sector investment planning
- Legal framework of ILADP, institutional framework (implementing, monitoring, facilitating institutions)

Main Objective

Gain knowledge on the basics of integrated local area development planning (ILADP) including the following.

- Concepts on urban development plans
- Integrated local develop planning and ILAP process
- Stakeholder analysis and methods of data collection
- Problem identification and analyses & Project formulation and prioritization
- Resource analysis & Preparation of physical development plans
- Infrastructure planning & Multi sector investment planning
- Legal framework of ILADP, institutional framework (implementing, monitoring, facilitating institutions)

अपेक्षा संकलन

प्रशिक्षणका विषयवस्तु

- Urban planning & its role in development, IUDP, Local area planning
- Policies Review
- Concepts, ILADP, Thematic urban development plan
- Population trend analysis & Projection, Stakeholder analysis & methods of data collection, Demand analysis technique
- Checklist for existing data collection
- Base Map, Existing profile, Resource analysis, SWOT & Spatial Analysis

प्रशिक्षणका विषयवस्तु

- Defining Vision, Objectives & Lead sector identification, Future Projection
- Physical and Economic Development Plan
- Social and Tourism Development Plan
- Financial and Disaster Risk Management Plan
- Environmental and Institutional Development Plan
- Multi Sectoral Investment Plan
- Prioritization of Project, Legal framework (Implementation, Monitoring & Facilitating)

OVERALL-FRAMEWORK

Time/ Dates	09:00- 10:30	10:30- 11:00	11:00-12.30	12:30- 13:30	13.30 -15:00	15.00 - 15.30	15.30-17.00
Day 1 [Introduction]	Registration Opening and Introduction, Objectives and Norms, Pre-Test	Tea Break	Introduction of urban planning & its role in development, IUDP, Local area planning	Lunch Break	Policies Review	Tea Break	Study session
Day 2 [Lectures & Group Work]	Concepts, ILADP, Thematic urban development plan	Tea Break	Population trend analysis & Projection, Stakeholder analysis & methods of data collection, Demand analysis technique	Lunch Break	Checklist for existing data collection (Group Work)	Tea Break	Questionnaire development (Group Work)
Day 3 [Site Visit]	Site Visit	Tea Break	Site Visit	Lunch Break	Site Visit	Tea Break	Site Visit
Day 4 [Site Visit]	Site Visit	Tea Break	Site Visit	Lunch Break	Site Visit	Tea Break	Site Visit
Day 5 [Group Work under monitoring]	Preparation of Base Map, Existing profile, Resource analysis, SWOT & Spatial Analysis	Tea Break	Defining Vision, Objectives & Lead sector identification, Future Projection	Lunch Break	Physical + Economic Development Plan	Tea Break	Presentation & Group discussion
Day 6 [Group Work under monitoring]	Social+ Tourism Development Plan	Tea Break	Financial + Disaster Risk Management Plan	Lunch Break	Environmental + Institutional Development Plan	Tea Break	Presentation & Group discussion
Day 7 [Group Work under monitoring]	Multi Sectoral Investment Plan	Tea Break	Prioritization of Project, Legal framework (Implementation, Monitoring & Facilitating)	Lunch Break	Overall Presentation & Group discussion	Tea Break	Evaluation, Post Test and Closing

प्रशिक्षण विधि

- मप्तिस्क मन्थन, समुह अभ्यास, लघुप्रवचन, प्रश्नोत्तर आदि । हरेक दिनको अन्तमा दिनभर छलफल भएका विषयवस्तुको संक्षेपीकरण गर्ने ।
- दोस्रो दिन पहिलो दिन संचालन भएका गतिविधिको पुनरावलोकनबाट सत्र शुरुवात गर्ने ।
- व्यवहारिक अभ्यासको लागि आवश्यक फाराम अभ्यास सिटहरु तयार गर्ने ।

TEACHING METHODS

Lectures

Q &A

Group works

समय तालिका

०७३० – ०८३०	१ घण्टा	चिया र नास्ता
०८३० – ०९००	३० मि	अधिल्लो दिनको पुनरावलोकन
०९०० – १०३०	१ घ ३० मि	पहिलो सत्र
१०३० – १०४५	१५ मि	चिया विश्राम
१०४५ – १२१५	१ घ ३० मि	दोश्रो सत्र
१२१५ – १३१५	१ घण्टा	दिवा भोजन विश्राम
१३१५ – १४४५	१ घ ३० मि	तेश्रो सत्र
१४४५ – १५००	१५ मि	चिया विश्राम
१५०० – १६३०	१ घ ३० मि	चौथो सत्र

समूह मान्यता

- समय तालिकाको पालना
- मोबाईल साईलेन्ट मोडमा
-
-

पूर्व जानकारी

धन्यवाद

17

OBJECTIVES OF DAY 1

Introductory session to identify the participant's level of understanding on development plan

Lectures on general concepts, need, objectives & limitations of planning

To review all the necessary policies, acts, laws, directives etc. regarding urban planning

DAY 1- Frame Work

- 4 Sessions of each 90 minutes will be done

Time/ Dates	09:00- 10:30	10.30- 11:00	11:00-12.30	12:30- 13:30	13.30 -15:00	15.00- 15.30	15.30-17.00
Day 1 [Introducti on]	Registration Opening and Introduction, Objectives and Norms, Pre-Test	Tea Break	Introduction of urban planning & its role in development, IUDP, Local area planning	Lunch Break	Policies Review	Tea Break	Study session

↓
Practical &
Interactive

↓
Mostly
Theoretical
session with
necessary
interactions
with
participants

↓
Theoretical
session

↓
Group work
with
necessary
guidance

REGISTRATION

Participant's Detail Collection

- Name:
- Age:
- Department:
- Position:
- Permanent Address:
- Temporary Address:
- Education:
- Work Experiences:
- Relevant Experiences:

30 min

PERSPECTIVE TAKING

- **General understanding on Urban Planning** would be asked to each participants along with their expectations from this module.
- **Urban Planning related experiences** of the participants would be discussed by each.

15 min

PRE-TEST QUESTIONNAIRE

- What do you understand about the urban area?
- What Do you mean by Integrated Development?
- What have we done for urban development up to 2020?
- Where are we going?
- What are the problems that are seen around you?
- What can be done to improve Urban areas?

* To be filled out by the participants

15 min

PROJECT INTRODUCTION

- With the addition of new municipalities in all over Nepal, increase in urban area suggesting the rapid urbanization.
- With time, this urbanizing trend is expected to grow, thus having impact on the urban services.

Numerous challenges that can exist in the urban area can be as follows , however, it is not only limited to the following:

- Unplanned and uncoordinated urban growth
- Inadequate transport and infrastructure services
- Insufficient housing conditions
- Increased deterioration of environmental quality
- Inadequate capacity of institutions

- Hence, it is a high time introspecting on an appropriate planning approach for designing and restructuring cities.
- Plan that embrace the multi disciplinary aspects of the society or a city has to be developed.

धन्यवाद

25

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०१९ द्वारा स्थापित)
Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2019)

"An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."

LDTA >>>

नेपाल सरकार
सहृदीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Introduction of urban planning & its role in development, IUDP, Local area planning

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W >>> www.ldta.org.np

Activities

- Meta cards would be provided to all participants to write down their understanding on following topics;
 - Urban & Rural areas
 - Planning
 - Types of planning
- Participant's opinion would be shared by each & summarization of participant's opinion on subject matter would be done by instructor

DAY 1- SESSION 2

DAY 1- SESSION 2

Urban Area

- An **urban area**, or **built-up area**, is a human settlement with a high population density and infrastructure of built environment.
- Urban areas are created through urbanization and are categorized by urban morphology as cities, towns, conurbations or suburbs.

Butwal, Rupandehi

Source: <https://www.skate-aid.org/en/projects/asia/nepal/>

Surkhet Valley

Source: <https://kathmandupost.com/travel/2019/08/24/here-are-five-places-you-should-visit-in-surkhet>

DAY 1- SESSION 2

- In urbanism, the term contrasts to rural areas such as villages and hamlets; in urban sociology or urban anthropology it contrasts with natural environment.
- In context of Nepal, Metropolitan, sub- metropolitan and Municipality falls under urban area where as Rural Municipality falls under rural area

Diktel, Khotang

Source: <https://www.everythinginnepal.com/khotang/>

Village in terai

Source: <https://extractsofalex.com/travel/staying-in-a-terai-village-in-eastern-nepal/>

DAY 1- SESSION 2

Introduction of urban planning

- Urban Planning:- design and regulation of the uses of space that focus on the physical form, economic functions, and social impacts of the urban environment and on the location of different activities within it.
- involving goal setting, data collection and analysis, forecasting,
- design, strategic thinking, and public consultation.
- Three actors have main role in urban planning
 - The decision-makers
 - The technicians
 - The users

DAY 1- SESSION 2

Unplanned versus Planned urban Area

Urbanization

Unscientific urbanization

Urban Planning History

The first recorded description of urban planning is described in the Epic of Gilgamesh, Designed cities were characteristic of the Minoan, Mesopotamian, Harrapan, and Egyptian civilizations of the third millennium BC.

Problems Due to Unplanned urban Development

- Urban Sprawl
- Slum, Informal Settlements
- Climate change , The Hockey Stick

Urban Planning Theories

Planning theory is generally called procedural because it generally concerns itself with the process through which planning occurs and whether or not that process is valid, they relate to public participation.

- **Rational planning**
- **Synoptic planning**
- **Participatory Planning**
- **Mixed scanning model**
- **Advocacy planning**
- **Bargaining model**
- **Communicative approach**

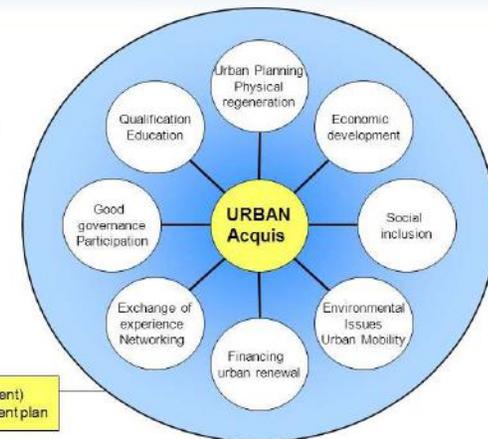
DAY 1- SESSION 2

Unplanned versus Planned urban Area

CONCEPT OF INTEGRATED URBAN DEVELOPMENT PLAN

The concept of integrated urban development

धन्यवाद

37

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०१६ द्वारा स्थापित) "An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."

Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

LDTA >>>

नेपाल सरकार
सहृदीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Policies Review

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W>>> www.ldta.org.np

DAY 1- SESSION 3

POLICIES REVIEW

- विभिन्न नीति नियमको बारेमा जानकारी पाउनेछ
- केन्द्र, प्रदेश, स्थानीय तथा अन्तरास्ट्रिय तहमा भएको प्राबधान बारे जानकारी पाउछन्
- सहरी विकास सम्बन्धी नीति नियम कार्यविधि आदिको परिचय
- अन्य कानुनी प्राबधानहरु
- आवधिक योजना (केन्द्र, प्रदेश, स्थानीय)
- अध्ययन

POLICIES REVIEW

Planning and legislation

- Closely linked,
- Antithesis by definition.

Planning

- "management of Change"
- has to be dynamic, adaptive and specific to local conditions to be effective

Planning legislation

Is a set of legal rules for adopting any type of planning process.

POLICIES REVIEW

National level planning in Nepal

- a tool of economic and social development policy
- was first adopted in Nepal in 1956.
- Since then, Nepal executed various plans in the subsequent periods with the exception of the year 1961-62 & 1991-92

POLICIES REVIEW

- Law
- Ordinance
- Bill
- Act
- Regulation
- Byelaws

POLICIES REVIEW

What is Law ?

- Set of enforced rules under which society is governed.
- One of the most basic social institutions

Law may be found to proceed from one or more of the following legal sources

- from a written constitution,
- from legislation,
- from judicial precedent,
- from custom and
- from the writings of experts.

LEGISLATION

- to make new law in any fashion.
- any act done with the effect of adding to or altering the law is an act of legislative authority.
- Legislation is the laying down of legal rules by a sovereign

ORDINANCE

- is a decree, regulation ordered by the head of the state either by king or by president of a country.
- is issued when there is a urgent need of certain law, but there is no session of national legislature at that time.
- will take a shape of law once it is passed by national legislative within a 6 months.
- Must be passed by national legislature to be a law of the nation.

BILL

- the draft of new law submitted by the government or by political opposition to the parliament for discussion.
- Once a Bill has passed by both houses of parliament and received the head of state Assent
- becomes a law of the country.
- Legal statements are also called bill.
- Bill of rights is a document that describes the fundamental liberties of the people.

ACT

- A Decree made by a legislative body:
- Examples :
- Local Government Operation Act, 201A7,
- Town Development Act, 1988

REGULATION

- A Decree made by a legislative body:
- Examples :
 - Local Government Operation Act, 201A7,
 - Town Development Act, 1988

BYE-LAWS

- rules adopted by member of a club, corporation, or society,
- used to distinguish a rule from the constitution or charter of the organization.
- Bye-laws concern such matters as the time and place of meetings and the methods of voting.
- More important matters, such as powers of officers, are contained in the constitution or charter,

Significance of law and relationship

- Values of laws lies on the functions & purpose of law.
- They are justice, stability and peaceful change.
- Law is an instrument of society to live peacefully and harmoniously with nature and with other society.
- Nor could a society exist if its members did not recognize that they also have certain obligations toward one another.

Benefits of statutory backing for schemes

- A city (local) government is part of a complex authority system.
- Each local government is subject to the regulations of its central government.
- To carry out the urban development plans, the government must have control over construction and other activities that affect the layout of a community.

Benefits of statutory backing for schemes

- Urban planner rely on the government's power of eminent domain
- and its authority to enforce zoning laws, subdivision regulations and building and housing codes.
- Without statutory backing it is almost impossible to carry out urban development schemes in desired manner.

Legislative competence of Government to enact planning legislation

- Various laws that can govern the growth and development of urban areas of Nepal may be grouped into following seven categories
- 1. Legislation on urban growth and development
- 2. Legislation on cultural heritage management
- 3. Legislation on natural resource use and conservation
- 4. Legislation on land use
- 5. Legislation on public health

Legislative competence of Government to enact planning legislation

- 6. Tax laws
- 7. Legislation on environment protection

POLICIES REVIEW

Legislation on Urban Growth and Development

1. Public Road Act 1974 (2031)
2. Solid waste management Act, 2011. (2067)
3. Town Development Act 1988 (2045)
4. Kathmandu Valley Development Authority Act, 1988. (2045)
5. Industrial Enterprises Act, 1992 (2049)
6. Labor Act. 1992. (2049)
7. Motor Vehicle and Transport management Act, 1993 (2050)
8. Local Government Operation Act, 2017. (2074)
9. Environmental protection Act 1996 (2053)
10. Ancient monument preservation Act 1956(2013)
11. Disaster Risk Reduction & Management Act, 2017 (2074)

POLICIES REVIEW

Concerning Urban Planning & management

- Town Development Act, 1988(2045)
- Kathmandu Valley Development Authority act 1988(2045)
- Local Government Operation Act,2017 (2074)
- Disaster Risk Reduction & Management Act 2017 (2074)

These Acts are important

- To regulate land use and zoning for construction, planned development of the urban areas, pollution control and promotion of health and sanitation schemes
- This will enhance the quality of life.

POLICIES REVIEW

Legislation on Land Use

- 1) Land (Survey and Measurements) Act 1961
- 2) Land Act, 1964
- 3) Land Revenue Act, 1977
- 4) Land Acquisition Act, 1977
- 5) Local Administration Act, 1971.

धन्यवाद

59

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०७६ शर शक्यरेत)
Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

"An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."

LDTA >>>

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

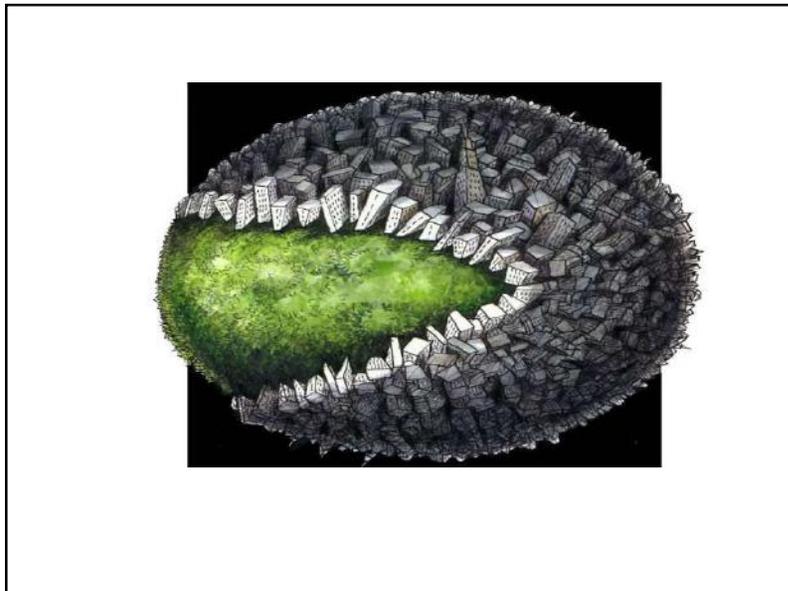
Study session

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W >>> www.ldta.org.np

DAY 1- SESSION 4

STUDY SESSION

- Participants will be divided into groups to review the necessary policy documents.
- National Urban Policy, National urban development standards, Planning Norms & Standards, Land Use Policy (Example of major documents to review)
- Presentation of policy document from each group.

धन्यवाद

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान "An Autonomous, Professional, Client
 (स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ द्वारा स्थापित) Centered, Gender Responsive National
 Institute of Excellence in the area of
 Local-Self Governance."

Local Development Training Academy
 (Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

LDTA >>>

 नेपाल सरकार
 सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Concepts, ILADP, Thematic urban development plan

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
 F >>> +977(1) - 5521521
 E >>> ldta.org.np@gmail.com
 W >>> www.ldta.org.np

DAY 2- SESSION 1

DAY 2- SESSION 1

Objectives of Day 2

- To give ideas on concepts of urban planning & various components of planning
- To understand population trend analysis & projection, Stakeholder analysis, methods of data collection, Demand analysis
- To prepare the checklist for data collection
- To develop questionnaire for data collection

Teaching methods

- Lectures
- Q &A
- Group works

DAY 2- SESSION 1

• 4 Sessions of each 90 minutes will be done

Time/ Dates	09:00- 10:30	10:30- 11:00	11:00-12.30	12:30- 13:30	13.30 -15:00	15.00 - 15.30	15.30-17.00
Day 2 [Lectures & Group Work]	Concepts, ILADP, Thematic urban development plan	Tea Break	Population trend analysis & Projection, Stakeholder analysis & methods of data collection, Demand analysis technique	Lunch Break	Checklist for existing data collection (Group Work)	Tea Break	Questionnaire development (Group Work)

Lecture

Lecture

Group work with necessary guidance

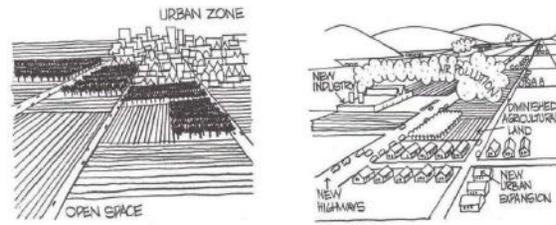

Group work with necessary guidance

DAY 2- SESSION 1

Concepts of Urban Planning

Types of planning approaches in Nepal

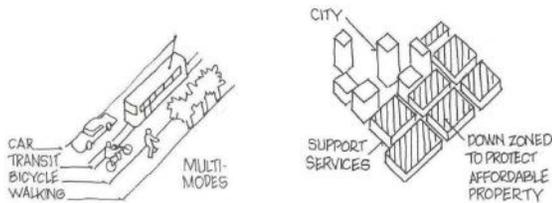

Sustainable & Unsustainable growth

Source: <https://www.adb.org/sites/default/files/project-document/81205/41609-012-tacr-01.pdf>

DAY 2- SESSION 1

- Adequate travel corridors for all models of movement guaranteeing accessibility
- Multi-mode systems allow diversity, efficient use of roads and mobility for all.
- Mixed use scenario with affordable housing adding diversity to urban centres

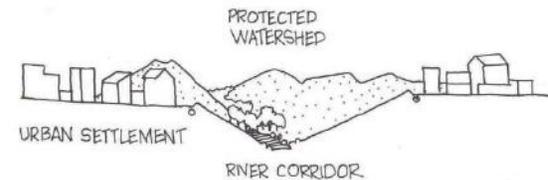

Multi modes corridor & Urban Diversity

Source: <https://www.adb.org/sites/default/files/project-document/81205/41609-012-tacr-01.pdf>

DAY 2- SESSION 1

To achieve effective cities, watersheds (rivers, floodplains and drainage corridors) and other open spaces, must be preserved to guarantee healthy, resilient and sustainable growth.

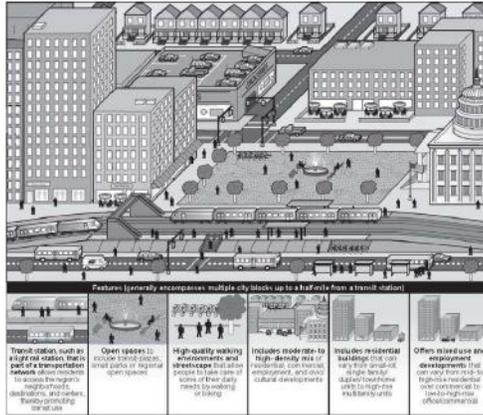
Habitat & Natural system

Source: <https://www.adb.org/sites/default/files/project-document/81205/41609-012-tacr-01.pdf>

Key Concepts

TOD, Urban Planning & Land Management

- Effective development concept
- Guide and manage growth
- Climate change issues, quality of life environmental improvements
- Encourages infill development
- Densification

TOD elements

Source: <https://www.adb.org/sites/default/files/project-document/81205/41609-012-tacr-01.pdf>

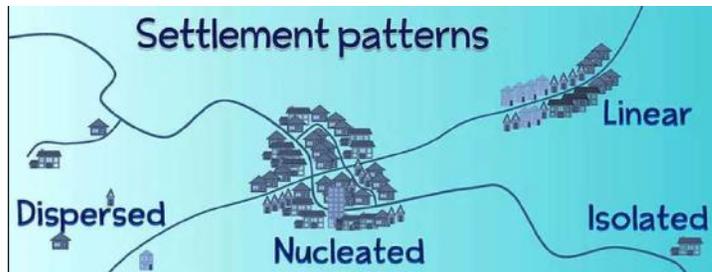
DAY 2- SESSION 1

Thematic urban development plan

- Physical
- Social
- Economic
- Environmental
- Disaster Risk Management
- Cultural
- Financial

30 min

Settlement Pattern

Urban Form

Example of GIS-generated land use, (Source: Elements of Urban Form)
https://strathprints.strath.ac.uk/18768/6/Dempsey_et_al_2010_Ch2.pdf

धन्यवाद

77

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०१६ द्वारा स्थापित) "An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."
Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

LDTA >>>

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Population trend analysis & Projection,
Stakeholder analysis & methods of data
collection, Demand analysis technique

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W>>> www.ldta.org.np

DAY 2- SESSION 2

Demography in Urban Planning

- Introduction to demography: Definition, origin and scope
- Demography and urban planning: World and Nepal's demographic scenario, development indicators

Demography in Urban Planning

- Population change: Components and measures of change, Population growth and decline: Concept, growth models and replacement
- Age-sex composition: Population pyramids, measures of population structure and interpretation
- Data Sources (Municipality profile, CBS, other surveys)

Implications of Demography in Urban Planning

- Population data that includes structure, characteristics, movement, distribution, composition etc.
- Techniques to analyze demographic scenario and future projections
- Theories to understand population characteristics and phenomenon

Policy
management

Sources and References

1. Central Bureau of Statistics (www.cbs.gov.np)
2. Population Reference Bureau (<http://www.prb.org>)
3. E-pop info (<http://e-pop.mohp.gov.np/index.php/developmentregion/index/2#introduction>)
4. Ministry of Health and Population (www.moph.gov.np)
5. Population Association of Nepal (www.pan-nepal.org)
6. United Nations Department of Economic and Social Affairs (http://esa.un.org/wpp/unpp/panel_population.htm)
7. United Nations Population Fund (www.unfpa.org)
8. United Nations Population Information Network (<http://www.un.org/popin/data.html>)
9. United Nations Statistical Commission (<http://unstats.un.org/unsd/default.htm>)
10. National Planning Commission (www.npc.gov.np)
11. International Union for Scientific Study of Population (www.issup.org)

Definition of Demography

- The term “Demography” is derived from two Greek words “Demos” meaning “people” and “Graphian” meaning “to draw and write”.
- Achille Guillard (Belgian statistician) is the first person who used the word “Demography” in his book “Elements of Human Statistics or Comparative Demography” in 1855.

There are various definitions of demography.

Demography is the study of human population (MCFalls, 1998).

Demography is the science of population (Weeks, 2002).

Demography is the study of population processes and characteristics.

(**process:** growth, fertility, mortality, migration and population ageing; **characteristics:** age, sex, birthplace, family structure, health, education, and occupations)

Scope of Demography

No unanimity of views on subject matter of demography. However, in demography, we study the followings:

Size of Population

- number of people living in a given place at a given time
- its comparison with previous period and the future projections

Composition of Population

- age and sex composition
- changes taking place in the composition

Distribution of Population

- how people are distributed by geographic locations

Change in Population

- rate of change and trends: population size, structure, fertility mortality, labour force, etc.
- causes of change: population size, structure, fertility mortality, labour force, etc.

Scope of Demography

No unanimity of views on subject matter of demography. However, in demography, we study the followings:

Size of Population

- number of people living in a given place at a given time
- its comparison with previous period and the future projections

Composition of Population

- age and sex composition
- changes taking place in the composition

Distribution of Population

- how people are distributed by geographic locations

Change in Population

- rate of change and trends: population size, structure, fertility mortality, labour force, etc.
- causes of change: population size, structure, fertility mortality, labour force, etc.

Demographic Situation of Nepal

- Population- 26,620,809
- Annual population growth rate - 1.4 %
- TFR- 2.6
- Sex ratio -94.41 males per 100 females
- Life expectancy - 68 years
- Population distribution

Mountain - 6.7%

Hill-43.1%

Terai- 50.2%

Need of Demographic

- to understand demographic situation of the country
- to identify demographic and socio-economic composition of the population
- to formulate development planning
- for reflection of development activities
- for estimation/projection of future trend and pattern of population and to develop a pre-consensus for coping the forthcoming situation
- to identify the consequences of population change
- to analyze the trend and pattern of economic and social activities
- for enhancement of researches and studies on the aspects of population studies and others
- information for administrative purposes

SOURCES OF DEMOGRAPHIC DATA

- Primary Sources of Demographic Data:
 1. Primary Sources
 2. Secondary Sources
- 1. PRIMARY SOURCES
 - a. Census
 - b. Sample Surveys
 - c. Vital Registration
 - d. Population Registration System (Civil Registration)
 - e. Sample Registration System
- 2. SECONDARY SOURCES
- Published/Unpublished Books/Reports, database prepared by others.

Survey

- Enumeration of sampled population is sample survey.
- Sample survey is the process of collecting, compiling, evaluating and publishing demographic, social and economic data about sample population.
- A sample population representative of the total population is drawn whether by any process and enumeration of the sampled population is done and the results are generalised for the total population using some scientific methods

History of Survey

- History of sample is not so long as compared to census and vital registration.
- It is supposed that the practice of sample survey was started from the 19th century.
- Charles Booth conducted a sample survey at the end of 19th century and B.W. Rowntree at the beginning of the 20th century.
- Since 1950, sample surveys are being popularly used as a strong source of information.

Types of Sample Survey

Longitudinal Sample Survey

...also called Time Series Survey or Multi-round Survey. These types of surveys are conducted time and again on the same topic to measure the comparative changes. **Demographic and Health Survey**, for example, is a longitudinal sample survey.

Types of Sample Survey

Cross Sectional Survey

... also single round survey conducted for a single time. This type of survey is conducted for the specific purpose and the validity of such survey is for a specific purpose only.

Features of Sample Survey

- only sampled population is enumerated
- an individual can be enumerated more than once
- large no. of questions can be asked
- important characteristics of the population (age, sex, religion, marital status, caste/ethnicity, educational status etc) are recorded
- representative of total population
- can be conducted on a specific topic

DAY 2- SESSION 2

Population trend analysis

- Population Growth rate of Municipality
- Growth rate of Country, Province
- Factors of population growth/ Decline

COMPONENTS OF POPULATION GROWTH

Components of population change:

Fertility: birth (positive variable)

Mortality: death (negative variable)

Migration: in-migration, immigration (positive variable) and out-migration, emigration (negative variable)

Balancing Equation: $P_t = P_0 + B - D + (I - E)$

Where, P_0 and P_t = population sizes at the beginning and end of the intercensal period, B, D, I and E = births, deaths, immigration and emigration during the period concerned

CHANGE

1. Absolute Change

$$P_n - P_0$$

2. Percentage change

$$\frac{P_n - P_0}{P_0} \times 100$$

3. Average annual change

$$\frac{P_n - P_0}{n}$$

CHANGE

4. Average Annual Growth Rate

a. Linear Growth Rate

The linear growth function is given as

$$P_t = P_0 (1+rt)$$

$$r = \frac{(P_t - P_0)}{(P_0 * t)}$$

CHANGE

b. Geometric Growth Rate

The Geometric Growth function is given as

$$P_t = P_0 (1+r)^t$$

$$r = [\text{antilog}(1/t * \log(P_t/P_0)) - 1]$$

c. Exponential Growth Rate

The Exponential Growth function is given as

$$P_t = P_0 * e^{rt}$$

$$r = 1/t * \ln(P_t/P_0)$$

MEASURES OF SPATIAL DISTRIBUTION

Types of Spatial Units

Legal/Administrative Areas: states, provinces, electoral areas, cities, etc.

Statistical/Geographical Areas: Census tracts

Measures of Population Distribution

1. Number and Percentages
2. Population Density
3. Location Quotients
4. Index of Concentration

POPULATION DENSITY

It is defined as the number of people per square mile or sq. km.

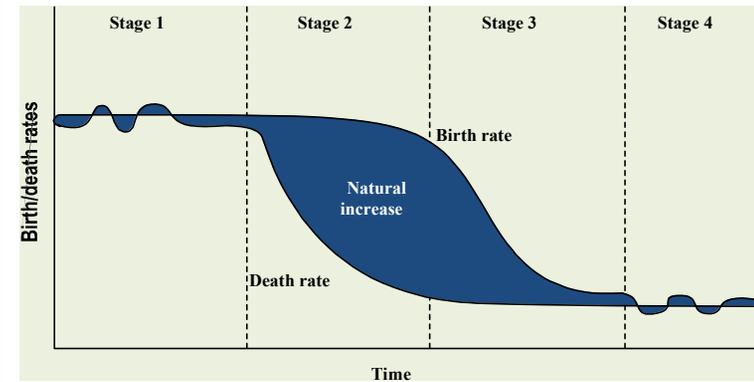
Formula:

$$\text{Population Density} = \frac{\text{Total population}}{\text{Total area}}$$

It conveys an initial impression of crowding or emptiness, the pressure of population on resources and environment

Non-residential land uses commonly affects population densities

The Classic Stages of Demographic Transition

INTERRELATIONSHIP

- High fertility in rural areas causes rural to urban migration
- Urbanward migration of population may be counter-productive

High population density	crowding and congestion	impact on public services and physical space (slum and squatter settlements)
High population density	Impact on urban environment	Pollution and impact on sanitary conditions
High population density	psychological stress	Individualistic attitude and impersonal behaviour leading to people exploiting one another
High population density	vice and crime (murder, robbery, assault increases)	

MIGRATION

Concept of Migration

Migration is movement from one place to another place in general.

But

time

distance

administrative zones are factors to consider

Classification of migration

By time: Temporary vs Permanent

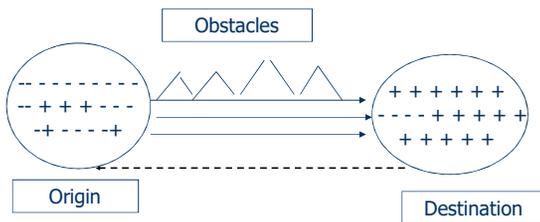
By movement: Life time vs seasonal or short term

By boundary: National vs International

By forces: Voluntary vs forced

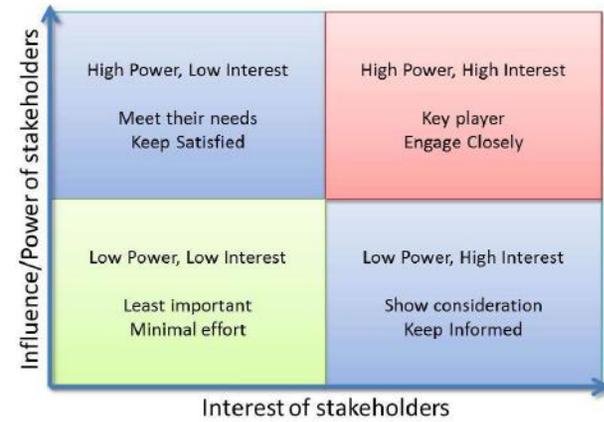
MIGRATION

Place of origin and place of destination

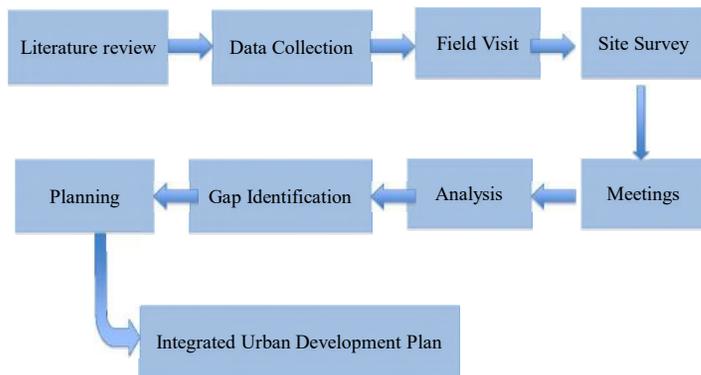

Push Factors (having -ve value in origin)
Pull Factors (having +ve value in destination)

STAKEHOLDER ANALYSIS

METHODOLOGY

METHODOLOGY

- Literature Reviews
 - Planning Norms and Standards
 - Periodic plan
 - Nepal Urban Development Strategy
 - Urban Road Standards
 - Disaster Risk Management Plan
 - Integrated Watershed Conservation and Management Plan
 - Local Governance and Community Development Program
 - Nepal National Building Code and Building Bye-laws
- Data Collection
- Field Visit and Site Study
- Analysis
- Comprehensive plan preparation

धन्यवाद

109

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०१६ द्वारा स्थापित) "An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."
Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

LDTA >>>

नेपाल सरकार
सहृदीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Checklist for existing data collection (Group Work)

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W >>> www.ldta.org.np

DAY 2- SESSION 3

CHECKLIST PREPARATION

List of Data that may be required for Planning

- Physical
- Social
- Demographic
- Cultural
- Environmental
- Disaster
- Organizational

Categorization of data as per sources

- Primary Sources
- Secondary Sources

CHECKLIST PREPARATION

List of Data that may be required for Planning

- Physical
- Social
- Demographic
- Cultural
- Environmental
- Disaster
- Organizational

Categorization of data as per sources

- Primary Sources
- Secondary Sources

CHECKLIST PREPARATION

Data from Site Visit

- Physical
- Social
- Demographic
- Cultural
- Environmental
- Disaster
- Organizational

Group discussion of Implication of each data in Planning.

धन्यवाद

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०७६ शर स्थापित)

Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

"An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."

LDTA >>>

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Questionnaire development (Group Work)

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W >>> www.ldta.org.np

DAY 2- SESSION 4

QUESTIONNAIRE PREPARATION

- Group formation from participants
- Allocation of works from checklist for each groups
- Questionnaire development in each topic
- Group discussion on prepared questionnaire
- Presentation of questionnaire
- Pre test

धन्यवाद

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०१६ शर स्थापित)
"An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."
Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

LDTA >>>

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Site Visit

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W>>> www.ldta.org.np

DAY 3 & 4 – SESSIONS 1-4

DAY 3 & 4

Objectives of Day 3

- Site Visit

Teaching methods

- Group works
- Field Works
- Interaction with local community & various relevant stakeholder

धन्यवाद

123

 स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०१६ शरर स्थानिक)
Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

 "An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."

 नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

LDTA >>>

Preparation of Base Map, Existing profile, Resource analysis, SWOT & Spatial Analysis

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W>>> www.ldta.org.np

DAY 5- SESSION 1

DAY 5- SESSION 1

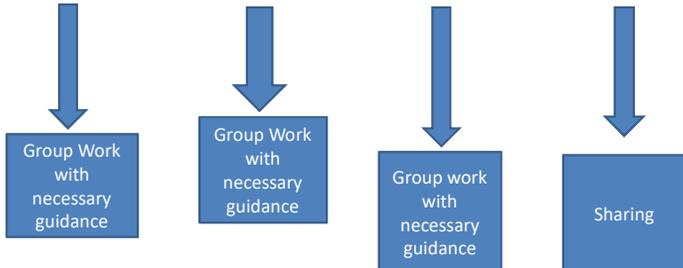
- Objectives of Day 2
- To update & prepare the existing profile of the case area
 - To analyze the available data from different perspectives
 - To develop various development plans

- Teaching methods
- Group works
 - Presentations

DAY 2- SESSION 1

- 4 Sessions of each 90 minutes will be done

Time/ Dates	09:00- 10:30	10.30- 11:00	11:00-12.30	12:30 - 13:30	13.30 -15:00	15.00- 15.30	15.30-17.00
Day 5 [Group Work under monitoring]	Preparation of Base Map, Existing profile, Resource analysis, SWOT & Spatial Analysis	Tea Break	Defining Vision, Objectives & Lead sector identification, Future Projection, Demand Analysis	Lunch Break	Physical + Economic Development Plan	Tea Break	Presentation & Group discussion

Base Map Preparation

- GIS based map
- Update on existing map
- Use of google earth based map
- Administrative boundary with neighboring area

Existing profile, Resource analysis,

- Study of profile of the Case Area (If available)
- Compilation of data from site visit
- Presentation of data from each group (Physical, Social, Cultural etc.)
- Analysis of resources & their location on maps
- Resource map preparation & presentation

30 min

SWOT & Spatial Analysis

- SWOT analysis from various aspects (Physical, social, environmental etc.)
- Group presentation of SWOT analysis
- Discussion & refining of SWOT analysis by all groups
- Spatial analysis with the help of maps
- Identification of settlement pattern & analysis
- Justification of settlement pattern
- Time series development of spatial form of different areas-Task
- Presentation of spatial analysis

30 min

धन्यवाद

131

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०७६ श्रम स्वयंसेवा)
"An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."

Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

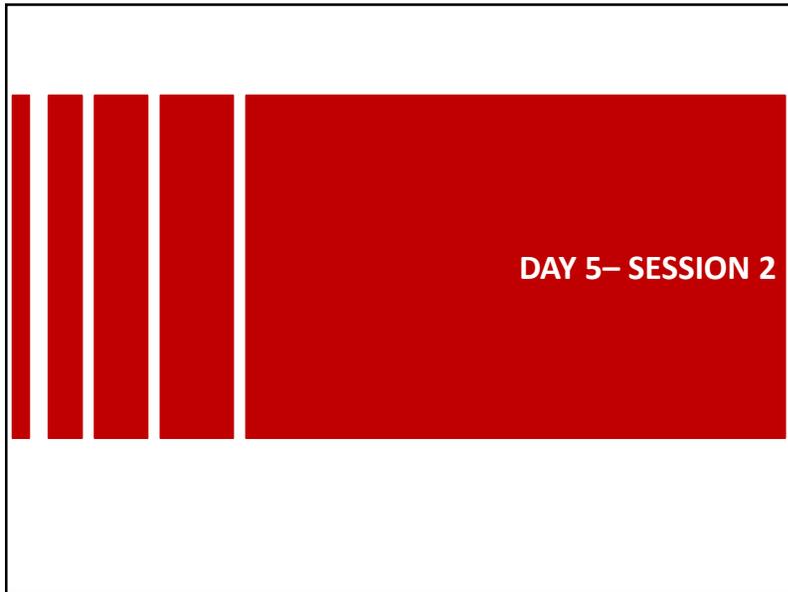
LDTA >>>

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Vision, Objectives & Lead sector identification, Future Projection

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W>>> www.ldta.org.np

Defining Vision

- Development of the vision of municipality based on existing condition or Study of vision developed by municipality
- Justification of vision

30 min

Lead sector identification & Linkage

- Discussion on the identification of lead sector of the case area based on previous analysis
- Justification of each selected lead sector

Linkage Analysis

- Interconnectivity of the case area with surrounding hinterland area (Group work)
- Physical hinterland & socio economic hinterland

Work should be divided for each group.

30 min

Future Projection

Population projection of case area

- Based on existing local growth rate
- Based on national growth rate
- Based on assumed growth rate

Group work for population projection

Discussion on factors of population growth

30 min

Demand Analysis

- Demand analysis should be done for all sectors (Physical, social, economic etc.)
- Participants should be divided in required groups for demand analysis

Types	Norms	Standards	Existing Infrastructure	Supply Forecast 2032	Deficit	Remarks
Water Supply System (with storage and treatment facilities)						
Sanitation (Sewerage System)						
Integrated Solid Waste Management						
Electricity						
Tele-communication						
Climate Change Center/ Disaster Management Center						

धन्यवाद

138

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०४९ द्वारा स्थापित)

Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

LDTA >>>

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Physical and Economic Development Plan

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W >>> www.ldta.org.np

DAY 5– SESSION 3

Physical + Economic Development Plan

- Participants would be divided into 2 groups.
- One group will prepare Physical development plan whereas other group will prepare Economic development plan.
- Interested participants will be divided in each groups.
- Group work with supervision from instructor.

30 min

Physical Development Plan

- Physical development plan based on previous lecture & site visit & data collection.
- Goal & Objectives development from discussion & list out (Participants from assigned group would have to propose it)
- Sub group can be divided for each sub topic of PDP
- Plan & programs needs to be developed on various sub topics such as road network, housing, land use, water supply & drainage etc.
- Update on maps

Physical Development Plan

- LFA for achieving physical development plan from each sub groups
- Each sub group can contribute in *Result & Activities* section of LFA

Intervention Logic	Indicators	Means of Verification	Assumptions
Goal:			
Objective:			
Result:			
Activities:			

Physical Development Plan

- Summary of Physical development plan implementation from each sub group

Component	Base year 20...	Target 20...	Methodology	Approach	Stakeholder
Road Network					
Road Improvement					
Road Widening					
River corridor					

Economic Development Plan

- Economic development plan based on previous lecture & site visit & data collection.
- Goal & Objectives development from discussion & list out (Participants from assigned group would have to propose it)
- Sub group can be divided for each sub topic of EDP
- Plan & programs needs to be developed on various sub topics such as employment, banks, market, agriculture etc.
- Update on maps

Economic Development Plan

- LFA for achieving economic development plan from each sub groups
- Each sub group can contribute in *Result & Activities* section of LFA

Intervention Logic	Indicators	Means of Verification	Assumptions
Goal:			
Objective:			
Result:			
Activities:			

Economic Development Plan

- Summary of Physical development plan implementation from each sub group

Component	Base year 20...	Target 20...	Methodology	Approach	Stakeholder
Agriculture					
Markets					
Dairy					

धन्यवाद

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ द्वारा स्थापित)

"An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."

Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

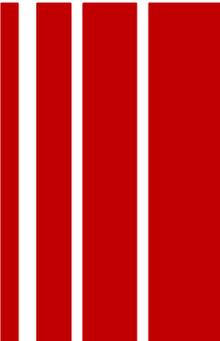
LDTA >>>

नेपाल सरकार
सहृदय भावित्वा तथा सामाज्य पशारान मन्त्रालय

Presentation & Group discussion

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W >>> www.ldta.org.np

DAY 5– SESSION 4

Presentation & Group Discussion

- Presentation of updated profile of the case area
- Presentation of analysis

Presentation & Group Discussion

- 2 Groups should present their Development plan & necessary refinement should be done

धन्यवाद

153

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०१६ द्वारा स्थापित)
Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2019)

"An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."

LDTA >>>

नेपाल सरकार
सहृदीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Social and Tourism Development Plan

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W >>> www.ldta.org.np

DAY 6– SESSION 1

DAY 6- SESSION 1

Objectives of Day 6

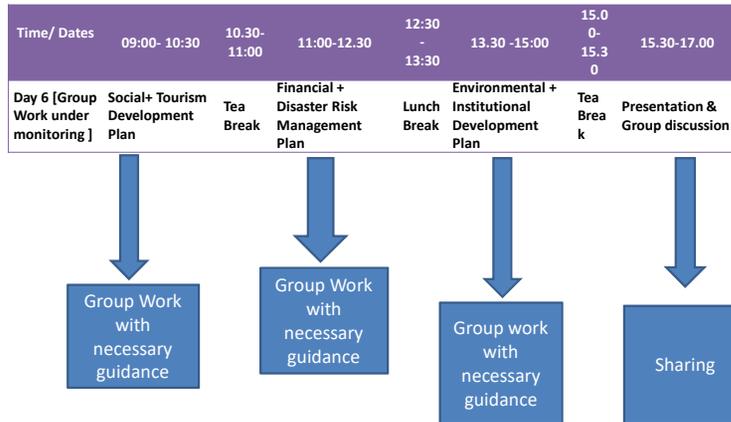
- To develop various development plans from group work

Teaching methods

- Group works
- Presentations

DAY 6- SESSION 1

- 4 Sessions of each 90 minutes will be done

Social+ Tourism Development Plan

- Participants would be divided into 2 groups.
- One group will prepare Social development plan whereas other group will prepare Tourism development plan.
- Interested participants will be divided in each groups.
- Group work with supervision from instructor.

Social Development Plan

- Social development plan based on previous lecture & site visit & data collection.
- Goal & Objectives development from discussion & list out (Participants from assigned group would have to propose it)
- Sub group can be divided for each sub topic of SDP
- Plan & programs needs to be developed on various sub topics such as education, public health, security etc.
- Update on maps

Social Development Plan

- LFA for achieving social development plan from each sub groups
- Each sub group can contribute in *Result & Activities* section of LFA

Intervention Logic	Indicators	Means of Verification	Assumptions
Goal:			
Objective:			
Result:			
Activities:			

Social Development Plan

- Summary of Social development plan implementation from each sub group

Component	Base year 20...	Target 20...	Methodology	Approach	Stakeholder
School					
Vaccination program					
Women & children welfare program					
Library					

Tourism Development Plan

- Tourism development plan based on previous lecture & site visit & data collection.
- Goal & Objectives development from discussion & list out (Participants from assigned group would have to propose it)
- Sub group can be divided for each sub topic of TDP
- Plan & programs needs to be developed on various sub topics such as heritages, historical site etc.
- Update on maps

Tourism Development Plan

- LFA for achieving Tourism development plan from each sub groups
- Each sub group can contribute in *Result & Activities* section of LFA

Intervention Logic	Indicators	Means of Verification	Assumptions
Goal:			
Objective:			
Result:			
Activities:			

Tourism Development Plan

- Summary of Tourism development plan implementation from each sub group

Component	Base year 20...	Target 20...	Methodology	Approach	Stakeholder
Temple infrastructure					
Trails					
Information centre					

धन्यवाद

165

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०१६ द्वारा स्थापित) "An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."
Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

LDTA >>>

नेपाल सरकार
सहृदीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Financial and Disaster Risk Management Plan

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W >>> www.ldta.org.np

DAY 6– SESSION 2

Financial + Disaster Risk Management Plan

- Participants would be divided into 2 groups.
- One group will prepare Financial development plan whereas other group will prepare Disaster Risk Management plan.
- Interested participants will be divided in each groups.
- Group work with supervision from instructor.

Financial Development Plan

- Financial development plan based on previous lecture & site visit & data collection.
- Goal & Objectives development from discussion & list out (Participants from assigned group would have to propose it)
- Sub group can be divided for each sub topic of FDP
- Plan & programs needs to be developed on various sub topics such as budget projection, possible financial sources etc.

Financial Development Plan

- LFA for achieving Financial development plan from each sub groups
- Each sub group can contribute in *Result & Activities* section of LFA

Intervention Logic	Indicators	Means of Verification	Assumptions
Goal:			
Objective:			
Result:			
Activities:			

Financial Development Plan

- Summary of Financial development plan implementation from each sub group

Disaster Risk Management Plan

- Disaster Risk Management plan based on previous lecture & site visit & data collection.
- Goal & Objectives development from discussion & list out (Participants from assigned group would have to propose it)
- Sub group can be divided for each sub topic of DRMP
- Plan & programs needs to be developed on various sub topics such as heritages, historical site etc.
- Update on maps

Disaster Risk Management Plan

- LFA for achieving Disaster Risk Management plan from each sub groups
- Each sub group can contribute in *Result & Activities* section of LFA

Intervention Logic	Indicators	Means of Verification	Assumptions
Goal:			
Objective:			
Result:			
Activities:			

Disaster Risk Management Plan

- Summary of Tourism development plan implementation from each sub group

Component	Base year 20...	Target 20...	Methodology	Approach	Stakeholder
Temple infrastructure					
Trails					
Information centre					

धन्यवाद

175

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०७६ अन्तर्गत स्थापित)
Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

"An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."

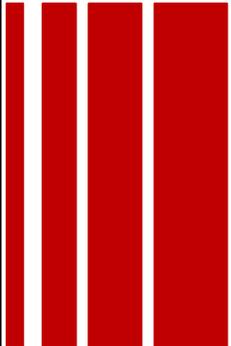
LDTA >>>

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Environmental and Institutional Development Plan

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W >>> www.ldta.org.np

DAY 6– SESSION 3

Environmental + Institutional Development Plan

- Participants would be divided into 2 groups.
- One group will prepare Environmental development plan whereas other group will prepare Institutional development plan.
- Interested participants will be divided in each groups.
- Group work with supervision from instructor.

Environmental Development Plan

- Environmental development plan based on previous lecture & site visit & data collection.
- Goal & Objectives development from discussion & list out (Participants from assigned group would have to propose it)
- Sub group can be divided for each sub topic of EDP
- Plan & programs needs to be developed on various sub topics such as solid waste management, waste water management, greenery, conservation etc.

Environmental Development Plan

- LFA for achieving Environmental development plan from each sub groups
- Each sub group can contribute in *Result & Activities* section of LFA

Intervention Logic	Indicators	Means of Verification	Assumptions
Goal:			
Objective:			
Result:			
Activities:			

Environmental Development Plan

- Summary of Environmental development plan implementation from each sub group

Institutional Development Plan

- Institutional Development Plan based on previous lecture & site visit & data collection.
- Goal & Objectives development from discussion & list out (Participants from assigned group would have to propose it)
- Sub group can be divided for each sub topic of IDP
- Plan & programs needs to be developed on various sub topics such as governance, organization, participation etc.
- Update on maps

Institutional Development Plan

- LFA for achieving Institutional Development Plan from each sub groups
- Each sub group can contribute in *Result & Activities* section of LFA

Intervention Logic	Indicators	Means of Verification	Assumptions
Goal:			
Objective:			
Result:			
Activities:			

Institutional Development Plan

- Summary of Institutional Development Plan implementation from each sub group

Component	Base year 20...	Target 20...	Methodology	Approach	Stakeholder
Temple infrastructure					
Trails					
Information centre					

धन्यवाद

185

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०१९ द्वारा स्थापित) "An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."
Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

LDTA >>>

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Presentation & Group discussion

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W >>> www.ldta.org.np

DAY 6– SESSION 4

Presentation & Group Discussion

- Presentation of updated profile of the case area
- Presentation of analysis

Presentation & Group Discussion

- 2 Groups should present their Development plan & necessary refinement should be done

धन्यवाद

190

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०४९ द्वारा स्थापित)
Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

"An Autonomous, Professional, Client
Centered, Gender Responsive National
Institute of Excellence in the area of
Local-Self Governance."

LDTA >>>

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Multi Sectoral Investment Plan

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W >>> www.ldta.org.np

DAY 7 – SESSION 1

DAY 7- SESSION 1

Objectives of Day 6

- To develop MSIP, Project prioritization of the area
- Overall presentation
- Post test & Closing

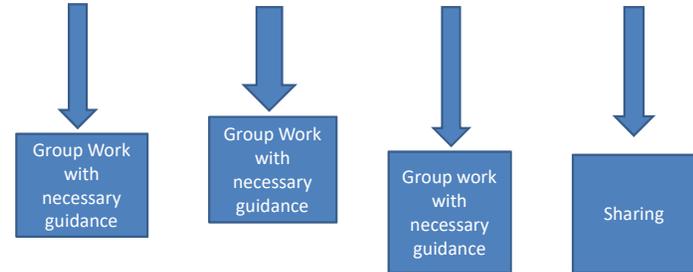
Teaching methods

- Group works
- Presentations

DAY 7- SESSION 1

- 4 Sessions of each 90 minutes will be done

Time/ Dates	09:00- 10:30	10:30- 11:00	11:00-12.30	12:30 - 13:30	13.30 -15:00	15.00- 15.30	15.30-17.00
Day 7 [Group Work under monitoring]	Multi Sectoral Investment Plan	Tea Break	Prioritization of Project, Legal framework (Implementation, Monitoring & Facilitating)	Lunch Break	Overall Presentation & Group discussion	Tea Break	Evaluation, Post Test and Closing

Multi Sectoral Investment Plan

- Group work with supervision from instructor.

Multi sectoral Investment Plan						
15 years Investment Plan Summary (NPR million)						
S.N	Sector	Anticipated budget on thematic urban development program				
		%	2021-22	2022-23	2023-24	2024-29
1	Physical Development Plan					
2	Social Development Plan					
3	Environment Management Plan					
4	Disaster Management Plan					
5	Culture and Tourism Development Plan					
6	Economic Development Plan					
7	Institutional Development Plan					
	Total budget					

Multi Sectoral Investment Plan

- Group work with supervision from instructor.

Detail budget on multi sectoral plans									
Multi sectoral investment plan for 15 years									
Physical Development plan (in million NPR)									
Activities	Unit	Quantity	Rate	Cost	Time yrs	2020-22	2022-27	2027-32	
a Road									
1									
2									
	Total								
b Bridge									
1									
2									
	Total								
c Bus park									
1									
2									
	Total								
d Water Supply									
1									
2									
	Total								
e Electricity and Communication									
1									
2									
	Total								

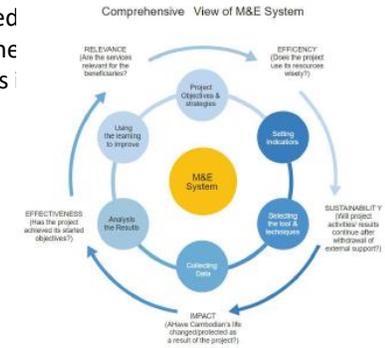
Monitoring & Evaluation

- Monitoring and Evaluation (M&E) of development activities provides government officials, development managers, and civil society with better means of learning from past experience, improving service delivery, planning and allocating resources, and demonstrating results as part of their accountability to key stakeholders.
- Within the development community there is a strong focus on results.
- Urban planners need to understand the rationale and method of effective monitoring and evaluation during the entire implementation of the urban strategic planning process.
- To help planners in effectively monitoring the process and evaluating the outcomes of all phases of urban strategic planning

Source: Urban Planning: A Guide for Municipalities, Vol I, An Introduction to Urban Strategic Planning, UN HABITAT

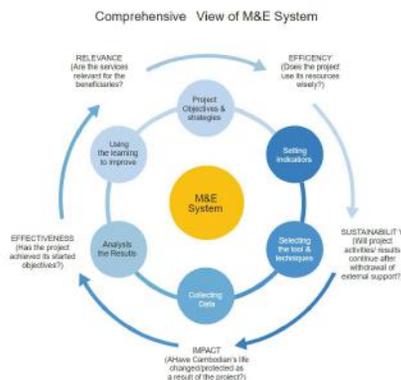
Monitoring

- An internal project activity designed to provide constant feedback on the progress of a project, the problems it is facing, and the efficiency with which it is being implemented” (Bamberger & Hewitt, 1986).
- Performed while a project is being implemented, with the aim of improving the project design and functioning while in action.

Source: Urban Planning: A Guide for Municipalities, Vol I, An Introduction to Urban Strategic Planning, UN HABITAT

Evaluation

- An evaluation examines the outcome of a project (for example, changes in housing quality) or a distinct phase or segment of a project, with the aim of informing the design of future projects.
- Evaluation is primarily used to help in the selection and design of future projects. An evaluation exercise is a learning activity.

Source: Urban Planning: A Guide for Municipalities, Vol I, An Introduction to Urban Strategic Planning, UN HABITAT

Monitoring

Monitoring and Evaluation systems can be an effective way to:

- Provide constant feedback on the extent to which the projects are achieving their goals.
- Identify potential problems at an early stage and propose possible solutions.
- Monitor the accessibility of the project to all sectors of the target population.
- Monitor the efficiency with which the various components of the project are being implemented and suggest improvements.
- Evaluate the extent to which the project is able to achieve its general objectives.

M & E

	Organization	M&E tool used	Time spent	Cost paid	Skills required	Ensure technical quality		Ensure effective public participation	
						Preparation Phase	Implementation Phase	Preparation Phase	Implementation Phase
Public Sector	GOPP	Review system TOR	■	○	■	■	×	×	×
	MOLD	Logical framework	○	○	○	■	○	○	○
	MOP	Annual reports	○	○	■	■	×	×	×
Private Sector	EEG-Hermes	Questionnaires	×	×	×	×	×	■	■
		Progress report	○	×	○	○	○	×	×
		Evaluation sheet	×	×	○	■	×	×	×
	UN-HABITAT	Monitoring progress	○	×	×	×	×	■	×
		Technical team self assessment	○	○	■	■	×	×	×
KFW	Citizen Satisfaction Survey	○	○	○	×	×	■	■	
	Local interviews	×	×	×	×	×	■	■	
	Ex-post evaluation	■	■	■	■	■	×	×	
Private Sector	UNDP	Operation plan	○	○	○	○	○	×	×
		Project annual work plan	○	○	○	○	○	×	×
		Biannual Progress report	○	○	■	■	■	×	×
		Field visits and meetings	×	×	○	×	×	■	■
	SIDA	Survey	■	○	○	×	×	■	■
		GIS mapping	×	■	■	■	■	×	×
		Evaluation Report	■	■	■	■	■	×	×
SIDA	Reports	■	○	■	■	×	×	×	
	Participatory assessment	×	○	×	×	×	■	○	

Source: Monitoring and Evaluation Systems in the Field of Urban Management: A Review of Current Practices in Egypt

M & E

The scope, or extent, of monitoring and evaluation is determined by a range of consideration including:

- the uses for which M&E is intended;
- the main stakeholders who have an interest in the M&E findings;
- the speed with which the information is needed; and
- the cost of the M&E exercise.

धन्यवाद

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०६९ श्रम स्वयंसेवा)
"An Autonomous, Professional, Client Centered, Gender Responsive National Institute of Excellence in the area of Local-Self Governance."
Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

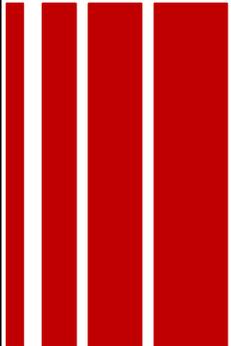
LDTA >>>

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Overall Presentation & Group discussion

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
F >>> +977(1) - 5521521
E >>> ldta.org.np@gmail.com
W >>> www.ldta.org.np

DAY 7 – SESSION 3

धन्यवाद

210

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन. २०४९ द्वारा स्थापित

Local Development Training Academy
(Established by Local Development Training Academy Act, 2049)

नेपाल सरकार
सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

LDTA >>>

कार्य योजना मूल्याङ्कन तथा समापन

P >>> +977 (1) -5522004, -5521051
 F >>> +977(1) - 5521521
 E >>> ldta.org.np@gmail.com
 W >>> www.ldta.org.np

नमुना कार्य योजना

क्र स	क्रियाकलापहरु	कहिले गर्ने	जिम्मेवारी कसको	सहयोगी निकाय	कसरी गर्ने
१					
२					
३					

पश्चात जानकारी

मूल्याङ्कन

समापन

धन्यवाद

**सहभागीका लागि अध्ययन सामग्री
(प्रशिक्षण प्रयोजनका लागि)**

बस्ती विकास, सहरी योजना तथा भवननिर्माण सम्बन्धी आधारभूत निर्माण मापदण्ड, २०७२

नेपालसरकार
सहरी विकास मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं

बस्ती विकास, सहरी योजना तथा भवन निर्माण सम्बन्धी
आधारभूत निर्माण मापदण्ड, २०७२

प्रकाशक

नेपाल सरकार

सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं

चैत्र, २०७३

विषय-सूची

१.	प्रारम्भिक	१
२.	पारिभाषिक शब्दहरु	१
३.	केन्द्रीय सहरी योजना तथा भवन निर्माण मापदण्ड सुदृढीकरण तथा सुपरीवेक्षण समिति	३
४.	भवन निर्माण मापदण्ड कार्यान्वयनार्थ आवश्यक न्यूनतम जनशक्ति व्यवस्थापन	४
५.	भवनको ढाँचा तयार गर्न र निर्माण सुरपरिवेक्षण सम्बन्धी व्यवस्थाहरु.....	४
६.	सडकको क्षेत्राधिकार भित्र बनेका गैर कानूनी संरचनाहरु हटाउने	५
७.	खुल्ला क्षेत्र सम्बन्धी व्यवस्था	५
८.	पूर्व निर्मित भवन नियमित गर्न सक्ने	५
९.	भवन निर्माणस्थलमा निर्माण अनुमतिपत्र राख्नुपर्ने:	६
१०.	भवन निर्माण सम्बन्धी नमूना मापदण्डका आधारमा निर्माण अनुमति दिनु पर्ने	६
११.	भू-उपयोग योजना कार्यान्वयन सम्बन्धी व्यवस्था	६
१२.	सार्वजनिक जमिन र सडकको सीमा घट्ने गरी हालसाविक गर्न बन्देज	६
१३.	योजना तथा भवन निर्माण सम्बन्धी आधारभूत निर्माण मापदण्डहरु	६
१४.	सुरक्षित वस्ती विकासका लागि आवश्यक नर्म्स र स्टेण्डर्ड:	१२
१५.	बाधा अडचन फुकाउने:	१४
१६.	विविध.....	१४
१७.	मापदण्ड तर्जुमा गरी लागू गर्न सक्ने	१४

बस्ती विकास, सहरी योजना तथा भवन निर्माण सम्बन्धी आधारभूत निर्माण मापदण्ड, २०७२

पहिलो संशोधन २०७३/१२/२८

१. प्रारम्भिक:

२०७२ वैशाख १२ गते गएको विनाशकारी भूकम्पबाट जनधनको अपूरणीय क्षति भएको छ। भूकम्पले देशका अधिकांश जिल्लाहरूलाई प्रभावित गरेको भए पनि काठमाण्डौं लगायत १४ पहाडी जिल्लाहरू यसबाट बढी प्रभावित भएका छन्। आवासीय, शैक्षिक, स्वास्थ्य, व्यापारिक तथा कार्यालय भवनहरू; बस्तीहरू, खानेपानी, बाटो जस्ता भौतिक संरचनाहरू र सामाजिक तथा आर्थिक सम्बन्धका आधारहरू समेत क्षतिग्रस्त भएका छन्।

देशका केही स्थानीय निकायहरूमा स्वीकृत भवन निर्माण मापदण्ड लागू भएको अवस्था भए पनि धेरैजसो स्थानीय निकायहरूमा सो अवस्था नरहेकाले अनियन्त्रित र असुरक्षित बस्तीहरू बढ्दै गइरहेका छन्। यस्तो अनियन्त्रित विकासलाई एउटा सकारात्मक दिशा तर्फ डोच्याउनु आवश्यक भइसकेको छ। यसर्थ, नगर विकास ऐन २०४५ को दफा २३ र काठमाण्डौं उपत्यका विकास प्राधिकरण ऐन २०४५ को दफा २६ ले भौतिक योजना कार्यान्वयन गर्न निर्देशन दिने र नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली २०६९ को अनुसूची-२, खण्ड २३ को बूँदाहरू २ र ४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सुरक्षित एवं भूकम्प प्रतिरोधात्मक वसोवास, भौतिक योजनाको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन, र भवन ऐन २०५५ ले तोकेका क, ख, ग र घ वर्गका भवनहरू निर्माण गर्न गराउनका लागि नेपाल सरकारले यो बस्ती विकास, सहरी योजना तथा भवन निर्माण सम्बन्धी आधारभूत निर्माण मापदण्ड, २०७२ लागू गरेको छ।

हाल मापदण्ड लागू गरिरहेका स्थानीय निकायहरूले यस आधारभूत निर्माण मापदण्ड विपरित नहुने गरी आफ्ना मापदण्ड परिवर्तन गरी लागू गर्नेछन्। तर, आफुले लागू गरिरहेको मापदण्डका प्रावधानहरू यस आधारभूत निर्माण मापदण्डमा व्यवस्था गरिएका प्रावधानहरू भन्दा ससक्त भएको अवस्थामा आफुले लागू गरिरहेको मापदण्ड अनुसार नै गर्नेछन्। उदाहरणार्थ: जग्गा खण्डिकरण गरी विक्री-वितरण गर्न प्रस्तावित भौतिक योजनालाई स्वीकृति दिन कुनै स्थानीय निकायले हाल लागू गरिरहेको मापदण्डमा न्यूनतम खुल्ला क्षेत्र ८० वर्गमिटर भन्दा बढी हुनुपर्ने वा भौतिक योजना क्षेत्रको ५% भन्दा बढी हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको भए यस आधारभूत निर्माण मापदण्डको बूँदा नं. १३.६.५ अनुसार नभई स्थानीय निकायले लागू गरिरहेको मापदण्ड अनुसार नै भौतिक योजनालाई स्वीकृति दिनेछन्।

२. पारिभाषिक शब्दहरू:

आधारभूत निर्माण मापदण्ड: नगर विकास ऐन २०४५, भवन ऐन २०५५ र भवन संहिता २०६० अनुरूपका व्यवस्थाहरूलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन तयार गरिएको यस बस्ती विकास, सहरी योजना तथा भवन निर्माण सम्बन्धी आधारभूत निर्माण मापदण्ड, २०७२ लाई जनाउँदछ।

जग्गा उपयोग प्रतिशत (Ground Coverage): भन्नाले भवनको भूँई तलाको क्षेत्रफल र भवन बन्ने जग्गा वा घडेरीको क्षेत्रफलको अनुपातलाई १०० ले गुणा गर्दा हुनआउने प्रतिशतलाई जनाउँदछ।

भूँई क्षेत्रको अनुपात (FAR: Floor Area Ratio): भन्नाले भवनको सम्पूर्ण तलाहरूमा निर्मित क्षेत्रफलको योगफललाई भवन बन्ने जग्गा वा घडेरी को क्षेत्रफलले भाग गरेर आएको भागफललाई जनाउँदछ।

सडकको अधिकार क्षेत्र (Right of Way): भन्नाले ऐन, नियम तथा स्वीकृत मापदण्डले तोकेको सडकको चौडाइलाई जनाउँदछ।

सेटव्याक (Set Back): भन्नाले आफुले आफ्नो जग्गामा भवन बनाउँदा साँधसिमाना, सार्वजनिक सम्पत्ति र सडक अधिकार क्षेत्रबाट छाड्नु पर्ने न्यूनतम दुरीलाई जनाउँदछ।

किरण सतह (Light Plane): भन्नाले सेटव्याक रेखा माथी सडकको अधिकार क्षेत्र र दुवै तर्फको सेटव्याक जोडदा हुनआउने योगफलको दुई गुणा उचाईबाट सडकको अर्को तर्फको सेटव्याक रेखा जोडने काल्पनिक सतहलाई जनाउँदछ।

- खुला क्षेत्र (Open Space):** भन्नाले बस्ती विकास क्षेत्रमा जमिन भित्र अत्यावश्यक सार्वजनिक पूर्वाधार सेवा विस्तार गर्न बाहेक कुनै भौतिक संरचना निर्माण गर्न निःशेध गरिएको क्षेत्रलाई जनाउँदछ ।
- टाँसिएको भवन (Attached Building):** भन्नाले जग्गाको साँधसीमानामा टाँसेर बनाउन प्रस्ताव गरिएको वा बनाएको भवनलाई जनाउँदछ ।
- जोडिएको भवन (Joined Building):** भन्नाले वेगवेग्लै स्वाभित्व भएको एक आपसमा भारवहन अंगहरु संयुक्त रुपमा निर्माण भएको भवनहरुलाई जनाउँदछ ।
- आंशिक निर्माण सम्पन्न:** भन्नाले उपयोग गर्न मिल्ने गरी न्यूनतम १ तला निर्माण भएको भवनलाई जनाउँदछ ।
- नगरपालिका:** यस मापदण्डको प्रयोजनका लागि नगरपालिका भन्नाले महानगरपालिका, उप-महानगरपालिका समेतलाई जनाउँदछ ।
- स्थानीय निकाय:** यस आधारभूत निर्माण मापदण्डको प्रयोजनका लागि स्थानीय निकाय भन्नाले नगरपालिका, उप-महानगरपालिका, महानगरपालिका र गाउँपालिका र सबैलाई जनाउँदछ ।
- सहरी विकास कार्यालय:** भन्नाले सम्बन्धित जिल्ला हेर्ने सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, डिभिजन कार्यालयलाई जनाउँदछ ।
- प्राविधिक समिति:** भन्नाले स्थानीय निकायका प्रमुखको संयोजकत्वमा निजले तोकेको इन्जिनियर, सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग र जिल्ला प्राविधिक कार्यालयको प्रतिनिधि, नापी अधिकृत तथा आमन्त्रित विशेषज्ञहरु सहितको समितिलाई जनाउँदछ ।
- नियन्त्रित भौतिक योजना (Secured Physical Plan):** भन्नाले नियन्त्रित रुपमा मात्र प्रयोग हुने, साँधसमानालाई पर्खाल लगाएर सुरक्षित गरिएको भौतिक योजनालाई जनाउँदछ ।
- सार्वजनिक भौतिक योजना (Public Physical Plan):** भन्नाले केही स्वामित्वकर्ताहरुले आफ्नो लगानीमा विकास गरेको तर तिनका सडक, खुला क्षेत्र आदि सार्वजनिक प्रयोगको लागि समेत खुला गरिएको भौतिक योजनालाई जनाउँदछ ।
- वातावरण मैत्री स्थानीय शासनको प्रारूप:** भन्नाले नेपाल सरकारले २०७०।६।२३ मा स्वीकृत गरेको वातावरण मैत्री स्थानीय शासन प्रारूप, २०७० (Environment Friendly Local Governance Framework, 2013) लाई जनाउँदछ ।
- क वर्गका भवन:** भन्नाले भवन ऐन २०५५ को दफा ८ (क) अनुसारको अत्याधुनिक प्रविधि अपनाई निर्माण हुने वा भएका भवनहरुलाई जनाउँदछ ।
- ख वर्गका भवन:** भन्नाले भवन ऐन २०५५ को दफा ८ (ख) अनुसारको भूँइ तलाको क्षेत्रफल १००० वर्ग फिट भन्दा बढी, ३ तला भन्दा अग्ला वा Structural Span ४.५ मिटर भन्दा बढी भएका भवनहरुलाई जनाउँदछ ।
- ग वर्गका भवन:** भन्नाले भवन ऐन २०५५ को दफा ८ (ग) अनुसारको भूँइ तलाको क्षेत्रफल १००० वर्ग फिट सम्म र उचाई ३ तला सम्म वा Structural Span ४.५ मिटर भन्दा कम भएका भवनहरुलाई जनाउँदछ ।
- घ वर्गका भवन:** भन्नाले भवन ऐन २०५५ को दफा ८ (घ) अनुसारको क, ख, र ग वर्गमा नपरेका ईटा, ढुंगा, माटो, बाँस, खर, आदि प्रयोग गरी निर्माण भएको अधिकतम दुई तले भवनलाई जनाउँदछ ।
- माटो परीक्षण:** भन्नाले सहरी विकास मन्त्रालयले जारी गरेको 'माटो परीक्षण निर्देशिका' ले तोकेको परीक्षण प्रकृया/विधिलाई जनाउँदछ ।
- आधारभूत सार्वजनिक पूर्वाधार सेवाहरु:** भन्नाले सडक, ढल, खानेपानी, विजुली आदिलाई जनाउँदछ ।
- सम्बेदनशिल क्षेत्र:** भन्नाले राष्ट्रपती निवास लगायत सहरी विकास मन्त्रालयले तोकेको अन्य क्षेत्रहरुलाई जनाउँदछ ।
- संस्थागत भवन:** भन्नाले विद्यालय, उच्च विद्यालय, अस्पताल, सरकारी, निजि तथा पब्लिक लिमिटेडका कार्यालय भवन आदिलाई जनाउँदछ ।
- सभा-सम्मेलन भवन:** भन्नाले मानिसहरु जमघट हुनेगैर आवासीय प्रयोजनकासिनेमा हल, संयुक्त/विशाल बजार, मल्टिप्लेक्स, तारे होटल आदिलाई जनाउँदछ ।

सार्वजनिक भवन: भन्नाले संस्थागत भवन, सभा-सम्मेलनभवन लगायत सभाहल, साँस्कृतिक समारोह तथा भोजभतेर स्थल, आदिलाई जनाउँदछ ।

व्यापारिक भवन: भन्नाले व्यापारिक प्रयोजनका लागि बनेको भवनलाई सम्झनु पर्दछ ।

मिश्रित आवासिय भवन : भन्नाले तल्लो तला व्यापारिक प्रयोजनमा रहेको र माथिल्लो तला आवासीय प्रयोजनमा भएको भवनलाई सम्झनु पर्दछ ।

भवन एकिकरण (House Pooling): भन्नाले एकल स्वामित्वका छुट्टा-छुट्टै पुराना भवनहरूलाई भत्काएर नयाँ बन्ने बहुस्वामित्वको एउटै भवनलाई जनाउँदछ ।

आर्किटेक्ट/इन्जिनियर: भन्नाले नेपाल इन्जिनियरिङ्ग परिषद्मा दर्ता भई इन्जिनियरिङ्ग व्यवसाय गर्ने अनुमति प्राप्त विशेषज्ञलाई जनाउँदछ ।

सम्पदा वस्ती: भन्नाले यस मापदण्डको दफा १४क. को व्यवस्था लागू हुने गरी दफा १४क.३ बमोजिम सूचीकृत गरिएको वस्ती सम्झनु पर्दछ ।

३. केन्द्रीय सहरी योजना तथा भवन निर्माण मापदण्ड सुदृढीकरण तथा सुपरीवेक्षण समिति:

वस्ती विकास, सहरी योजना तथा भवन निर्माण मापदण्डको कार्यान्वयन एवं सुपरीवेक्षण को नियमित समीक्षा तथा स्थानीय निकायलाई आवश्यक सहजीकरण एवं पृष्ठपोषणको निमित्त देहायको एक समिति रहनेछ । यस समितिले प्रचलित कानूनको परिधि भित्र रही आफ्नो कार्यविधि आफैँ निर्धारण गर्नेछ । समितिको नियमित कार्य गर्न सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागले यस सम्बन्धी सचिवालयको काम गर्नेछ ।

१. संयोजक : सचिव, सहरी विकास मन्त्रालय
२. सदस्य : सह-सचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
३. सदस्य : सह-सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय
४. सदस्य : सह-सचिव, गृह मन्त्रालय
५. सदस्य : सह-सचिव, भूमि सूधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय
६. सदस्य : सह-सचिव, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय
७. सदस्य : सह-सचिव, पूर्वाधार विकास महाशाखा, सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय
८. सदस्य : सह-सचिव, नगरपालिका तथा वातावरण व्यवस्था महाशाखा, सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय
९. सदस्य : सह-सचिव, सहरी विकास मन्त्रालय, भौतिक योजना तथा सहरी विकास महाशाखा
१०. सदस्य : विकास आयुक्त, काठमाडौँ उपत्यका विकास प्राधिकरण
११. सदस्य : महानिर्देशक, खानी तथा भूगर्भ विभाग
१२. सदस्य : महानिर्देशक, नापी विभाग
१३. सदस्य : महानिर्देशक, पुरातत्व विभाग
१४. सदस्य : महानिर्देशक, सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग
१५. सदस्य : कार्यकारी अधिकृत, काठमाडौँ महानगरपालिका
१६. सदस्य सचिव: उप-महानिर्देशक (सहरी), सहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग

यस समितिले आवश्यकता अनुसार आफ्नो बैठकमा विशेषज्ञहरूलाई आमन्त्रण गर्न सक्नेछ । यस समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ ।

- क. बस्ती विकास, सहरी योजना तथा भवन निर्माण मापदण्ड कार्यान्वयनका सम्बन्धमा अनुगमन गर्नुका साथै स्थानीय निकायहरूलाई नीतिगत मार्गदर्शन प्रदान गर्ने ।
- ख. स्थानीय निकायको परिषदबाट पारित सहरी योजना तथा भवन निर्माण मापदण्डको विनियमावली सम्बन्धमा आवश्यक प्राविधिक पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने ।
- ग. सहरी योजना, भवन निर्माण मापदण्ड एवं भवन संहिता कार्यान्वयन सम्बन्धमा आवश्यक सूचना तथा शैक्षिक सामग्रीहरूको गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने ।
- घ. सहरी योजना र भवन निर्माण मापदण्डको कार्यान्वयनको निमित्त स्थानीय निकायको क्षमता विकास कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्न सहयोग गर्ने ।

४. भवन निर्माण मापदण्ड कार्यान्वयनार्थ आवश्यक न्यूनतम जनशक्ति व्यवस्थापन

- ४.१ यो भवन निर्माण मापदण्ड कार्यान्वयन गर्न सहरी विकास मन्त्रालय र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले आ-आफ्ना मातहतका निकायहरूमा आवश्यकता अनुसार जनशक्ति व्यवस्था गर्नेछन् ।
- ४.२ गाउँपालिकाहरूमा पर्याप्त प्राविधिक जनशक्ति व्यवस्था नहुन्जेल भवन निर्माण मापदण्ड कार्यान्वयनको लागि आवश्यक पर्ने प्राविधिक जनशक्ति व्यवस्थापनको निमित्त यस्ता गाउँपालिकाहरूको छनौट र यसको कार्य प्रक्रिया निर्धारण समेत संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले गर्नेछ । स्थानीय निकायको परिषदबाट स्वीकृत भई पदपूर्ति नहुन्जेल सम्मका लागि करारबाट यी जनशक्तिको व्यवस्था गर्न सकिनेछ ।

५. भवनको ढाँचा तयार गर्न र निर्माण सुपरीवेक्षण सम्बन्धी व्यवस्थाहरू:

- ५.१ नक्सा डिजाइन गर्न नपाउने: जिल्ला विकास समिति र स्थानीय निकायको आफ्नो कार्यक्रम बाहेकका निर्माण हुने संरचनाहरूको योजना, ढाँचा र नक्सा बनाउने कार्यमा सोही स्थानीय निकायमा कार्यरत प्राविधिक प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा संलग्न हुन पाउने छैन ।
- ५.२ भवनको ढाँचा/नक्सा तयार गर्ने तथा निर्माण सुपरीवेक्षण अनुमति: आर्थिक वर्ष २०७२/७३ देखि भवन ऐन २०५५ को दफा ८ अनुसार क र ख वर्गका भवनहरूको ढाँचा, नक्सा, स्ट्रक्चर तथा विशेष सुविधाहरूको डिजाइन र निर्माण सुपरीवेक्षण आर्किटेक्ट वा इन्जिनियरबाट गराउनु पर्नेछ । नेपाल इन्जिनियरिङ्ग परिषद्ले इन्जिनियरहरूको सूची तयार गरी व्यावसायिक अनुमति (Professional Engineering License) प्रदान नगरुन्जेल क र ख वर्गको भवनको लागि सिभिल इन्जिनियरिङ्ग विषयमा स्नातक उत्तीर्ण गरी **नेपाल ईन्जिनियरिङ्ग परिषदमा रजिष्ट्रेशन भई** ५ वर्ष सम्बन्धित क्षेत्रमा अनुभव हासिल गरेको इन्जिनियरबाट स्ट्रक्चर तथा विशेष सुविधाहरूको डिजाइन गराउनु पर्नेछ । ग र घ वर्गका भवनको लागि भवन सम्बन्धी विधामा कमसेकम प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरेको प्राविधिकबाट भवनको ढाँचा/नक्सा तयार र निर्माण सुपरीवेक्षण गराउनु पर्नेछ ।
- ५.३ निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र दिने: भवन निर्माण मापदण्ड अनुसरण गरी नक्सा तयार, स्ट्रक्चरल डिजाइन र सुपरीवेक्षण गरिएको भनी प्राविधिकले सिफारिश गरेको भवनलाई मात्र स्थानीय निकायले आफ्ना प्राविधिकबाट समेत जाँचपास गराई निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र दिनेछ । मापदण्ड विपरित नक्सा तथा डिजाइन प्रमाणित गर्ने प्राविधिकलाई नेपाल ईन्जिनियरिङ्ग परिषद्ले छानविन गरी कानूनी कारवाही गर्नु पर्नेछ ।
- ५.४ आधारभूत सार्वजनिक पूर्वाधार सेवाहरूको उपभोग: पूर्ण वा आंशिक रूपमा निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र लिएका भवनहरूमा मात्र स्थानीय निकायले आधारभूत सार्वजनिक पूर्वाधार सेवाहरू जडानको सिफारिस गर्नेछ । स्थानीय निकायको स्वीकृति बिना सम्बन्धित निकायहरूले उपभोक्ताहरूलाई यी सेवाहरू प्रदान गर्नेछैनन् ।
- ५.५ गाउँपालिकाले क र ख वर्गको भवन निर्माण स्वीकृति दिने: गाउँपालिकाले क र ख वर्गका भवन निर्माणको अनुमति दिँदा राष्ट्रिय भवन संहिता २०६० अनुसार तोकिएको प्राविधिक समितिको सिफारिसमा भवन ऐन

२०५५ को दफा ११(२) अनुसारको प्रकृया पूरा गरी मात्र स्वीकृति दिनेछ । स्वीकृति नलिई कुनै पनि निर्माण कार्य गर्न पाइने छैन ।

५.६ गाउँपालिकाले ग र घ वर्गको भवन निर्माण स्वीकृति दिने: गाउँपालिकाले ग र घ वर्गका भवन निर्माणको अनुमति दिँदा राष्ट्रिय भवन संहिता २०६० मा व्यवस्था भए बमोजिम प्राविधिक समिति सरहको समितिको सिफारिसमा मात्र निर्माण स्वीकृति दिनेछ । स्वीकृति नलिई कुनै पनि निर्माण कार्य गर्न पाइने छैन ।

५.७ तेश्रो पक्ष जाँच (Third Party Verification) गर्नु पर्ने: क र ख वर्गको भवनलाई निर्माण अनुमति तथा निर्माण सम्पन्न प्रतिवेदन दिँदा स्थानीय निकायले तेश्रो पक्ष जाँचको व्यवस्था गर्न सक्नेछ । सोको लागि स्थानीय निकायले इन्जिनियरहरुको रोष्टर तयार गरी आर्किटेक्ट वा सिभिल ईन्जिनियरबाट मात्र तेश्रो पक्षीय जाँच गराउनु पर्दछ । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय महत्वका तथा जटिल प्रकृतिको भवन संरचनाको डिजाइनमा स्थानीय निकायले आमन्त्रित विशेषज्ञहरु समेतबाट समकक्षी पुनरावलोकन (Peer Review) को व्यवस्था समेत गर्न सक्नेछ ।

५.८ भवन निर्माणको अनुमति दिने: भवन निर्माणको अनुमति दिँदा सम्पूर्ण निर्माणको अनुमति नदिई पहिलो पटक डिपिसि सम्मको मात्र निर्माण अनुमति दिइनेछ । भवन निर्माण मापदण्ड अनुसार सो डिपिसी बनाइएको भए मात्र माथिल्लो तल्लाको निर्माण अनुमति दिइनेछ । प्रक्रिया पूरा गरी निवेदन प्राप्त भएको मितिले १५ दिन भित्र स्थानीय निकायले निवेदन माथी निर्णय दिनेछ ।

५.९ सार्वजनिक निकायले नियम पालना नगरी भवन निर्माण गर्न नहुने: निर्माण मापदण्ड विपरित हुने गरी सार्वजनिक निकायले आफ्नो लगानीबाट भवन निर्माण गर्नु हुँदैन । यसो गरेमा भवनको डिजाइन तथा निर्माणमा संलग्न हुने कर्मचारीहरु व्यक्तिगत रुपमा जिम्मेवार हुनेछन् ।

५.१० निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र नलिएका भवनहरु सार्वजनिक प्रयोजनमा ल्याउन नपाइने: सरकारी तथा अर्धसरकारी निकायहरु, स्वास्थ्यसंस्था, विद्यालय र संगठित संस्थाहरुले भवन भाडामा लिँदा निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र पाएका भवन मात्र भाडामा लिनेछन् ।

६. सार्वजनिक क्षेत्राधिकार भित्र बनेका गैर कानूनी संरचनाहरु हटाउने:

प्रमुख जिल्ला अधिकारीको नेतृत्वमा स्थानीय विकास अधिकारी, प्रहरी प्रमुख, सम्बन्धित सहरी विकास कार्यालय प्रमुख, स्थानीय निकाय प्रमुख, मालपोत प्रमुख, नापी प्रमुख, वन प्रमुख, सडक डिभिजन कार्यालय भए सोका प्रमुख, जिल्ला प्राविधिक कार्यालयका प्रमुख रहेको समिति गठन गरी सो समितिको निर्णयमा सडक, सार्वजनिक, ऐलानी, पर्ति जग्गा भित्र बनेका संरचनाहरु हटाइनेछ ।

७. खुल्ला क्षेत्र सम्बन्धी व्यवस्था:

स्थानिय निकायहरुले आफ्नो क्षेत्रमा रहेका सार्वजनिक जग्गाहरु तथा खुल्ला क्षेत्रहरुको संरक्षण गर्नेछन् । आफ्नो क्षेत्रमा रहेका सार्वजनिक जग्गाहरुलाई खुल्ला क्षेत्रको रुपमा घोषणा गरी सो क्षेत्रलाई सार्वजनिक हरियाली उद्यानहरुमा रुपान्तरण गर्नेछन् । सार्वजनिक, ऐलानी र पर्ति जग्गाहरुलाई नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को निर्णय बिना हकभोग हस्तान्तरण गर्न तथा लिज वा भाडामा दिइने छैन ।

८. पूर्व निर्मित भवन नियमित गर्न सक्ने:

८.१ आंशिक रुपमा नक्शा पास गरेको १७ मिटर भन्दा कम उचाइको भवनले स्थानीय निकायद्वारा लागू गरिएको भवन निर्माण मापदण्ड, भवन संहिता तथा सडक ऐन अनुसरण गरेको, सार्वजनिक वा सरकारी जग्गा अतिक्रमण नगरेको अवस्थामा यो आधारभूत निर्माण मापदण्ड लागू भएको मितिले एक वर्षको समय दिई नक्शा पास गर्न आह्वान गर्दा भवन स्वामित्वकर्ताले उक्त भवन तत्कालिन मापदण्ड अनुसार रहेको भन्ने प्राविधिक प्रतिवेदन सहित निवेदन दिएमा स्थानीय निकायले तोकेको प्रकृया पुर्‍याई नक्सा

पास गरिदिनेछ । यो व्यवस्था अनुसार निवेदन नदिएका र सडक, सरकारी, ऐलानी, पर्ति जग्गा आदि अतिक्रमण गरेका भवनहरु स्थानीय निकायले भत्काउन लगाउने वा भत्काउनेछ ।

८.२ निर्माण भइसकेको १७ मिटर भन्दा अग्ला भवनलाई माथी प्रावधान (क) अनुसार नियमित गर्दा सहरी विकास कार्यालयको सिफारिसमा नक्सापास गरिदिनेछ ।

८.३ यस आधारभूत निर्माण मापदण्ड लागू हुन पूर्व भवन सहिता लागू नभएका स्थानीय निकायहरुमा भवन सहिता अनुसरण नगरी तर स्थानीय निकायको स्वीकृति प्राप्त गरी वा **नगरपालिका बन्नु पूर्व नक्सा पास गर्ने प्रावधान नभएका साविकका गा.वि.स.हरुमा** निर्माण भएका भवनहरु यो आधारभूत निर्माण मापदण्ड लागू भएको एक वर्ष भित्र स्थानीय निकायले तोकेको प्रकृया अनुसार स्थानीय निकायको अभिलेखमा दर्ता गराउनु पर्नेछ । अभिलेखिकरण नगरिएका भवनहरुलाई सरकारी, अर्धसरकारी वा संस्थाहरुले भाडामा लिने पाउने छैनन् ।

९. भवन निर्माणस्थलमा निर्माण अनुमतिपत्र राख्नुपर्ने:

भवनको स्वामित्वकर्ताले भवन निर्माण अवधि सम्म आवश्यक विवरणहरु खुल्ने गरी स्थानीय निकायले दिएको निर्माण अनुमतिपत्र र स्वीकृत नक्साको साइट प्लान (Site Plan) निर्माणस्थलमा सर्वसाधारणले प्रष्ट देख्ने गरी राख्नु पर्नेछ ।

१०. भवन निर्माण सम्बन्धी नमूना मापदण्डका आधारमा निर्माण अनुमति दिनु पर्ने:

यो मापदण्ड भन्दा न्यून मापदण्ड लागू गरेका स्थानीय निकायहरुले यस मापदण्डमा उल्लेख भएको विषयमा यसै बमोजिम र यसमा उल्लेख नभएकोमा सहरी विकास मन्त्रालयबाट तयार गरिएको “भवन निर्माणको नमूना मापदण्ड, २०७१” को आधारमा मापदण्ड बनाई आफ्नो परिषद्बाट ६ महिना भित्र अनुमोदन गराई कार्यान्वयनमा ल्याउने छन् । काठमान्डौ उपत्यका भित्रका स्थानीय निकायहरुले यस मापदण्डमा उल्लेख भएकोमा बाहेक अन्य विषयमा “काठमान्डौ उपत्यका भित्रका नगरपालिका र नगरोन्मुख गाविसमा गरिने निर्माण सम्बन्धी मापदण्ड, २०६४” का प्रावधान अनुसार मापदण्ड परिषद्बाट ६ महिना भित्र अनुमोदन गराई कार्यान्वयनमा ल्याउने छन् ।

११. भू-उपयोग योजना कार्यान्वयन सम्बन्धी व्यवस्था:

स्थानीय निकायहरुले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ले तोकेको प्रकिया पूरा गरी नगर क्षेत्रमा पूर्ण वा आंशिकरूपमा जोखिम संवेदनशिल भू-उपयोग नक्शा (Risk Sensitive Land Use Map) कार्यान्वयनमा ल्याउने छन् । यस प्रयोजनका लागि स्थानीय निकायको परिषद्ले राष्ट्रिय वन नीति, २०७१ ले आत्मसाथ गरेको “एक घर - एक रुख, एक गाउँ - एक वन, एक नगर - अनेक उद्यान” को अवधारणालाई मध्यनजर गर्दै “राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति २०६९” का आधारमा भूमिलाई विभाजन गर्ने गरी भू-उपयोग नक्सा तयार गरी तोकिएको क्षेत्रमा तोकिएको प्रयोजनको लागि मात्र भवन निर्माण अनुमति प्रदान गर्नेछ । जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले विशेषज्ञहरुको संलग्नतामा जोखिमयुक्त क्षेत्रको पहिचान गरी भवन निर्माण गर्न प्रतिबन्ध लगाउन सिफारिश गरेमा स्थानीय निकायले त्यस्तो क्षेत्रमा भवन निर्माण स्वीकृति दिने छैन ।

१२. सार्वजनिक जमीन र सडकको सीमा घट्ने गरी हालसाविक गर्न बन्देज:

सार्वजनिक, ऐलानी, पर्ति, नदी, नाला, राजकुलो, बाटो, चौतारा, चोक र वनक्षेत्र आदि तथा अन्य परम्परागत खुल्ला क्षेत्र एवं सरकारी जमीनको साविकको क्षेत्रफल र सडकको साविकको चौडाई घट्ने गरी निजी जग्गाहरुको हालसाविक गरिने छैन । यसो गरिएमा सोवाट हुन आउने नोक्सानी यसमा संलग्न पदाधिकारीबाट कानून बमोजिम कारवाही सहित सरकारी बाँकी सरह असूल उपर गरिनेछ ।

१३. योजना तथा भवन निर्माण सम्बन्धी आधारभूत निर्माण मापदण्डहरू:

- १३.१. मापदण्डहरू पुर्याउने प्रयोजनको लागि कसैको सधियारको मन्जूरीनामाको आधारमा भवन निर्माण अनुमति दिइने छैन । मापदण्ड पुर्याएर भवन निर्माण अनुमति वा निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र लिइसकेको भवनले पछि कित्ताकाट गरी वा कुनै खाली कित्ता बेचबिखन गर्दा स्वीकृत मापदण्ड कायम नहुने गरी कित्ताकाट वा बेचबिखन गरेमा सो भवनको निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र स्वतः खारेज हुनेछ र स्थानीय निकायले त्यस्तो भवन आफैले भत्काउनेछ वा भत्काउन लगाउनेछ । **आवासीय भवनको हकमा मुलसडकबाट ५० मि सम्मको कम्तिमा ४ मिटरको बाटो खोली नयाँ घर बनाउन सकिने यस्ता बाटोमा छिमेकीले, उक्त सडक प्रयोग नगर्ने अवस्थामा मात्र थप सेट व्याक छोड्नुपर्ने छैन ।**
- १३.२. भवन निर्माण मापदण्ड प्रतिकूल हुने गरी कुनै पनि कबुलियत गराई वा शर्त तोकी भवन निर्माण अनुमति दिइने छैन ।
- १३.३. निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र नलिइ सार्वजनिक भवनलाई उपयोगमा ल्याउन दिइनेछैन । तर, व्यापारिक र आवासीय भवनहरू आंशिक निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र प्राप्त गरी उपयोगमा ल्याउन दिइनेछ ।
- १३.४. भवनको प्रयोजन परिवर्तन गर्नु परेमा भवन निर्माण मापदण्ड र भवन संहिता विपरित नहुने गरी स्थानीय निकायबाट स्वीकृति लिएर मात्र गर्न दिइनेछ । स्वीकृति विना उपयोग परिवर्तन गरेमा स्थानीय निकायले उक्त भवनलाई आफ्नो सेवाबाट बन्चित गर्नुको साथै आधारभूत सार्वजनिक सेवाहरूबाट बन्चित गर्न सम्बन्धित निकायलाई लेखिपठाउनेछ र सम्बन्धित निकायहरूले पनि लेखिआए बमोजिम गरिदिनेछन् ।
- १३.५. जतिसुकै तलाका सार्वजनिक र क वर्गका भवन तथा ख वर्गका ३ तला भन्दा अग्ला सबै भवन निर्माण गर्न अनिवार्य रूपमा सहरी विकास मन्त्रालयले जारी गरेको 'माटो परीक्षण निर्देशिका' अनुसार माटो परीक्षण गर्नु पर्नेछ । खानी तथा भूगर्भ विभागले नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरी निषेध गरेका क्षेत्रमा भवन निर्माण गर्न पाइने छैन । स्थानीय निकायले आफैँ माटो परीक्षण गराई तोकिएको क्षेत्रमा मात्र १७ मिटर भन्दा अग्ला संरचना निर्माण गर्न अनुमति दिनेछ ।
- १३.६. जग्गा खण्डिकरण सम्बन्धी व्यवस्था:
- १३.६.१ जग्गा एकिकरण पद्धतिद्वारा वा ठूला कित्तालाई (एक वा धेरै) कित्ताकाट गरी जग्गाको कारोबार, सामूहिक आवास वा सार्वजनिक भवन निर्माण जस्ता भौतिक योजना कार्यान्वयन गर्नुपर्दा विकास प्राधिकरण वा नगर विकास समिति भएकोमा सो र नभएकोमा प्राविधिक समितिको सिफारिसमा स्थानीय निकायले यसै उप-बूँदा १३.६.६ को प्रतिकूल नहुने गरी योजना कार्यान्वयनको स्वीकृति (Planning Permit) दिनेछ ।
- १३.६.१.क. **नगरपालिकाले एकीकृत जग्गा विकास (Land Pooling) एकिकृत बस्ती विकास (Integrated Settlement Development) र एकिकृत आवास (House Pooling) कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सक्नेछन् ।**
- १) **एकिकृत बस्ती, जग्गा तथा आवास विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा स्थानीय जनताको सहभागितामा सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।**
- २) **कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा नेपाल सरकारबाट जारी भएको नेपालमा एकिकृत बस्ती विकासका लागि जारी भएको कार्यनीति, २०५९ र घनाबस्ती सम्बन्धि राष्ट्रिय अवधारणा, २०६१ अनुसार सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।**
- ३) **नगरको कुनै निश्चित क्षेत्रका बासिन्दाहरूको सामूहिक सहभागितामा नगरपालिकाले यस मापदण्ड बमोजिम निज स्वामित्वमा रहेको जग्गालाई एकिकृत गरी एकिकृत बस्ती विकास**

गर्न स्थानिय जनताबाट माग भई आएमा उक्त स्थानमा नगरपालिकाको सडक लगायतका आवश्यक पूर्वाधारमा लगानी गर्न सक्नेछ । तर यसरी लगानी गर्दा कम्तिमा ५० घरधुरीको सहभागिता भएको हुनुपर्नेछ ।

१३.६.२ एक मिटर भन्दा गहिरो माटो पुरेर तयार गर्ने भौतिक विकास वा जग्गा खण्डिकरण योजना प्रस्ताव गर्दा सो जमीन कति भारवहन क्षमताको लागि हिसाव गरिएको हो सोको प्रतिवेदन समेत योजना स्वीकृतिको लागि पेश गर्ने निवेदनसाथ संलग्न गर्नु पर्नेछ । जमीनको भार वहन क्षमता नखुलेको योजना प्रस्ताव स्वीकृत गरेमा संलग्न अधिकारीहरुलाई कानूनी कारवाही गरिनेछ ।

१३.६.३ आवासीय प्रयोजनको लागि प्रस्तावित भौतिक योजना क्षेत्रको हकमा (क) प्रस्तावित घडेरीको क्षेत्रफल भूमि सम्बन्धी नियमहरु २०२१ ले तोकेको भन्दा कम कित्ता काट नहुने गरी योजना प्रस्ताव गर्नु पर्दछ । (ख) एउटै उचाइका अधिकतम ३ तले भवनहरु भएको खण्डमा मात्र जोडिएका भवनहरु (Row Housing) निर्माण गर्न दिइनेछ । जोडिएका भवनहरु निर्माण गर्दा पछि भवनको मर्मत गर्नु पर्दाको अवस्थामा भवन स्वामित्वकर्ताहरुमा पर्न आउने दायित्व समेत भवन निर्माण स्वीकृतिको लागि पेश गरिने निवेदनसाथ संलग्न हुनु पर्नेछ ।

१३.६.४ सार्वजनिक प्रयोजनको लागि गरिने जग्गा विकास वा भवन एकिकरण योजना प्रस्ताव गर्दा भवनहरुको गुरु योजना सहित पेश हुनु पर्नेछ र प्राविधिक समितिको सिफारिसमा स्थानीय निकायले त्यस्तो योजना स्वीकृत गर्नेछ ।

१३.६.५ भौतिक योजना कार्यान्वयन अनुमति (Planning Permit) दिंदा योजना प्रस्ताव गरिएको कूल जग्गाको (क) कम्तिमा १५ प्रतिशत बाटोको लागि र (ख) कम्तिमा ५ प्रतिशत खुल्ला क्षेत्रको लागि छुट्याइएको हुनु पर्नेछ । साथै, यस्तो खुल्ला क्षेत्रको क्षेत्रफल ८० वर्ग मिटर भन्दा कम र सो को चौडाई ८ मिटर भन्दा कम हुनु हुँदैन र यस्तो खुल्ला क्षेत्रले प्रस्तावित भौतिक योजना क्षेत्रको बाहिरी साँध वा सिमाना छोएको हुनु हुँदैन ।

१३.६.६ प्रस्तावित भौतिक योजनाहरुमा बाटोको व्यवस्था:

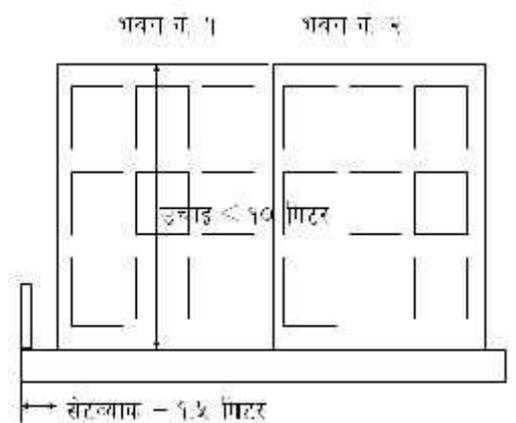
क. सार्वजनिक भौतिक योजनाको हकमा: विद्यमान सार्वजनिक सडकसंग जोडिने प्रस्तावित योजनाको मूल सडकको चौडाई कम्तिमा ८ मिटर हुनु पर्नेछ । विद्यमान घना बस्तीलाई भवन एकिकृत योजनाद्वारा पुनः निर्माण गर्ने स्वीकृति माग भएको अवस्थामा उप-बूँदा १३.१३ (ड) अनुसार स्वीकृति दिइनेछ ।

ख. नियन्त्रित भौतिक योजनाको हकमा: विद्यमान सार्वजनिक मूल सडकसंग जोडिने प्रस्तावित योजनाको प्रत्येक सडकमा उक्त सार्वजनिक सडक देखि २० मिटर भित्र सम्म चारपाँचे गाडी छिर्ने र निस्कने बेग्लाबेग्लै ढोका तथा बाटो (gate and lane) हुनु पर्नेछ । ६ मिटर सम्म चौडा सार्वजनिक बाटोले छोएको जग्गामा १० मिटर सम्म अग्लो आवासीय प्रयोजनको लागि प्रस्तावित योजनालाई मात्र स्वीकृती दिइनेछ । ८ मिटर वा सो भन्दा बढी चौडा सार्वजनिक सडकले छोएको जग्गामा मात्र १० मिटर भन्दा अग्ला आवासीय/सार्वजनिक भवन निर्माण गर्न प्रस्तावित योजनालाई स्वीकृति दिइनेछ ।

ग. कुनै पनि बाटोको घुम्ती वा मोडको न्यूनतम अर्धव्यास ३.५ मिटर भन्दा बढी हुनु पर्नेछ;

घ. ढल तथा बाटो निर्माण सम्पन्न गर्ने दायित्व योजना प्रस्ताव गर्ने संस्थाको नै हुनेछ;

८

१० मिटर भन्दा होचा भवन

ड. बाटो तथा खुल्ला क्षेत्रको स्वामित्व त्यस भौतिक योजनावाट लाभान्वित हुने भवन/जग्गा खरिदकर्ताहरुमा संयुक्त रूपमा रहने कानूनी व्यवस्था खरिदकर्ताहरुले नगरी योजना प्रस्ताव गर्ने संस्थाले नै गर्नेछ ।

१३.७. भवनको उचाइ र सेटव्याकको अनुपात:

क. १० मीटर सम्म अग्ला भवनहरुको साँधियार तर्फको न्यूनतम सेटव्याक १.५ मीटर हुनु पर्नेछ; भ्याल-ढोका तथा भेन्टिलेटर नराख्ने भए साँधियार तर्फ तथा एउटै किताको जग्गामा स्वीकृति प्राप्त गरी बनिसकेको घर भए सो तर्फ भवन संहिता २०६० को प्रतिकूल नहुने गरी टाँसिएको भवन बनाउन दिइनेछ ।

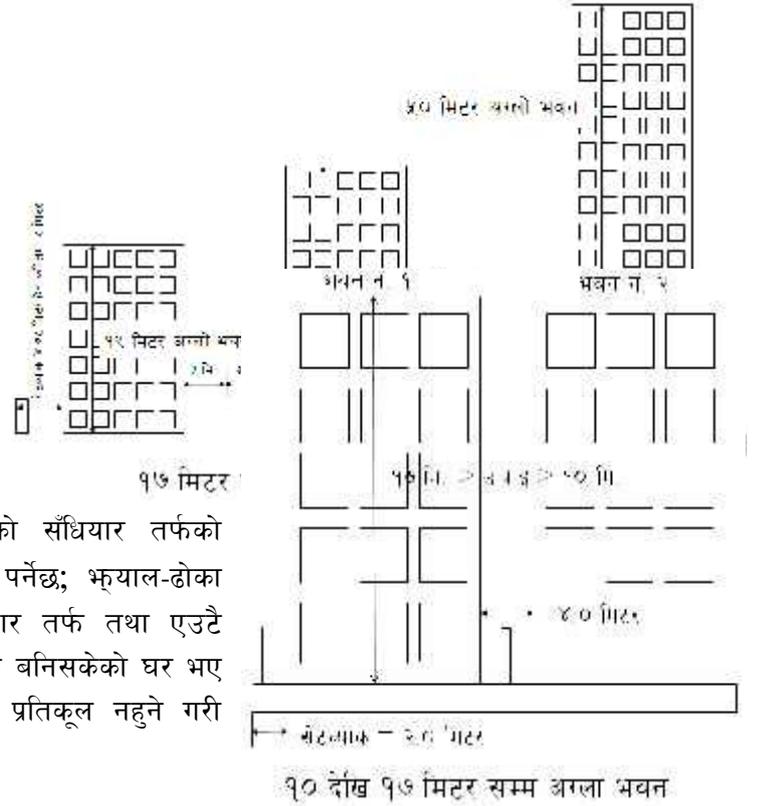
ख. १० मिटर भन्दा बढी तर १७ मिटर सम्म अग्ला भवनहरुको हकमा सार्वजनिक भवनहरुको साँधियार तर्फको सेटव्याक न्यूनतम ३ मीटर र अन्य भवनहरुको साँधियार तर्फको सेटव्याक न्यूनतम २ मिटर हुने गरी स्वीकृति दिइनेछ ।

ग. प्राविधिक समितिको सिफारिस तथा स्थानीय निकायको परिषद्ले स्वीकृत गरेको मूल बजार क्षेत्रमा बन्ने व्यापारिक भवनको हकमा सडकसंग लम्ब भएर रहेको साँध तर्फ भवन संहिता २०६० को प्रतिकूल नहुने गरी टाँसेर वा एउटै किताको जग्गामा स्वीकृति प्राप्त गरी बनिसकेको घर भए सोलाई आवश्यक पर्ने सेटव्याक छाडी नयाँ भवनमा भ्याल-ढोका नराख्ने भएमा जग्गा नछोडी १७ मिटर सम्म अग्लो भवन निर्माण गर्न स्वीकृति दिन सकिनेछ । नयाँ भवनमा भ्याल-ढोका राख्ने भएमा माथी बूँदा १३.७ (ख) अनुसार जग्गा छाड्ने गरी मात्र भवन निर्माण स्वीकृति दिइनेछ ।

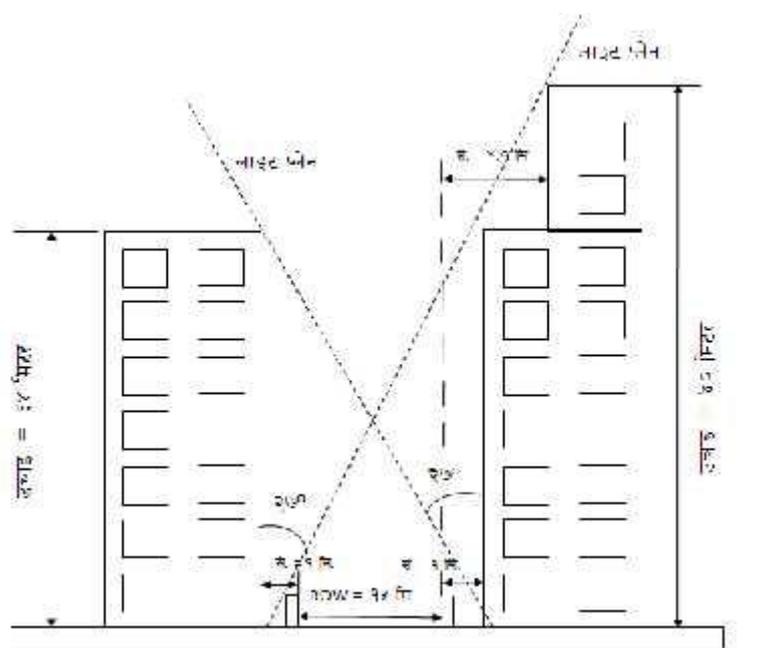
घ. १७ मिटर भन्दा अग्ला जुनसुकै भवनहरुको उचाइ र साँधियार तर्फको सेटव्याकको अनुपात ४:१ हुने गरी तर न्यूनतम सेटव्याक ५ मीटर भन्दा कम नहुने गरी स्वीकृति दिइनेछ ।

ड. एउटै किता वा धेरै किता मिलेर बनेको घडेरीमा एक भन्दा बढी भवनहरु निर्माण गर्न स्वीकृति दिँदा वा घर-बाटो सिफारिस दिँदा दुई भवनहरु बीचको दूरी यसै उप-बूँदा १३.७ (क,ख,ग,घ) अनुसार हुने गरी स्वीकृति दिइनेछ ।

च. मूल-सडक किनारमा भवन निर्माण गर्न स्वीकृति दिँदा बाटोको चौडाईमा सडकको दुबै

१० दाँख १७ मिटर सम्म अग्ला भवन

लाइट सेग अनुसार भवनको उचाइ

तर्फको सेटव्याक जोड्दा जति योगफल हुन्छ, सोको २ गुणा भन्दा अग्लो हुने गरी (लाइट-प्लेनलाई छेक्ने गरी) स्वीकृति दिइनेछैन ।

(छ) मूल मापदण्डको दफा १३.७ (ग) ले तोकेको बजार क्षेत्रको सडक तर्फ बाहेकमा मापदण्डको दफा १३.१५ अनुसारको पर्खाल लगाउन पाउने छ । यसरी निर्माण भएको संरचना हटाउनु पर्ने अवस्थामा जग्गाधनी आफैबाट हटाउनु पर्ने, क्षतिपूर्ति नपाउने र संरचनाको कारणले सिर्जना हुने क्षतिको दायित्व स्वयं जग्गाधनीले व्यहोर्नुपर्नेछ ।

१३.८. स्थानीय निकायको क्षेत्र भित्र पर्ने लोकमार्गहरूको छेउमा भवन निर्माण गर्न प्रचलित ऐन नियमहरूको अधिनमा र नगरपालिका क्षेत्रमा स्वीकृत Municipal Transportation Master Plan समेतको अधिनमा भवन निर्माण स्वीकृति दिइनेछ ।

१३.८ क राजमार्ग, सहायक राजमार्ग, रणनीतिक सडक, जिल्लास्तरीय सडकको बजार क्षेत्रको हकमा साविकमा सेड व्याक कायम नभइ सकेको हकमा न्यूनतम सेडव्याक ३ मिटर हुनुपर्नेछ । तर यस भन्दा अगाडि कायम भई सकेको सेडव्याक सोही अनुसार हुनेछ ।

१३.९. आवासीय प्रयोजनको स्वीकृति प्राप्त गरेको भवन वा सोको केही अंश व्यापारिक प्रयोजनमा रहेमा सो भवन सम्पूर्णलाई स्वतः व्यापारिक भवन मानिनेछ । तर, भौतिक योजनावद्ध क्षेत्र भित्र तोकिएका आवासीय क्षेत्रमा कुनै पनि भवनलाई व्यापारिक प्रयोजनमा ल्याउन दिइने छैन ।

१३.१०. मापदण्ड लागू भएको क्षेत्रमा सोको पालन नगरी बनेको कुनै पनि भवनलाई स्थानीय निकायले पूर्ण वा आंशिक रूपमा भत्काउन लगाउने वा भत्काउनेछ । भवनको स्वामित्वकर्ताले आनाकानी गरेको कारणले मापदण्ड विपरित निर्माण भएको कुनै भवन स्थानीय निकायले भत्काउनु परेमा वा भत्काउन लगाउनु परेमा, भत्काउन लाग्ने खर्च निज स्वामित्वकर्ताबाट सरकारी बाँकी सरह असुल उपर गरिनेछ ।

१३.११. जग्गा उपयोग प्रतिशत (Ground Coverage):

क. आवासीय भवन वा मिश्रित आवासीय भवन निर्माण गर्न बस्ती विकास, सहरी योजना तथा भवन निर्माण मापदण्ड २०७२ लागुहुनु पूर्व कित्ताकाट भइसकेको दफा १३.१३ ख, ग र घ अनुसार चौडा गरेको बाटोमा ८० वर्ग मिटरसम्मको क्षेत्रफल भएको घडेरीमा ९० प्रतिशत, २५० वर्ग मीटर सम्म क्षेत्रफल भएको घडेरीलाई ७०% र सो भन्दा बढीकोलाई ६०% भन्दा बढी नहुने गरी जग्गा उपयोग प्रतिशत (Ground Coverage) स्वीकृति दिइनेछ ।

ख. सरकारी, अर्ध सरकारी वा सार्वजनिक र १३.११ क मा उल्लेखित भवन बाहेक सबै भवनहरूलाई निर्माण स्वीकृति दिँदा जग्गा उपयोग प्रतिशत ५०% भन्दा बढी नहुने गरी स्वीकृति दिइनेछ ।

१३.१२. भुईँ क्षेत्रको अनुपात (Floor Area Ratio: FAR):

क. स्थानीय निकायको परिषद्ले आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्र मापदण्ड स्वीकृत गरी लागू गर्दा तोकिएको प्राविधिक समितिको सिफारिसमा FAR कायम गर्न सक्नेछ ।

ख. हाल नेपाल सरकारको स्वीकृति प्राप्त गरी मापदण्ड लागू गरिरहेका स्थानीय निकाय तथा विकास प्राधिकरणहरूले सोही मापदण्ड बमोजिम FAR कायम गर्न सक्नेछन् ।

१३.१३. स्थानीय सडकको क्षेत्राधिकार (Right of Way: RoW):

- क. नयाँ निर्माण हुने सडकको क्षेत्राधिकार सो सडकको केन्द्र रेखावाट न्यूनतम ३ मिटर कायम गर्नु पर्दछ । तर, प्राविधिक समितिको सिफारिसमा जटिल भौगोलिक क्षेत्रमा सडकको चौडाई केन्द्र रेखावाट न्यूनतम २ मिटर कायम गर्न सकिनेछ । यस्ता नयाँ निर्माण हुनेसडक छेउमा भवन निर्माण गर्न स्वीकृति दिंदा सडक तर्फको न्यूनतम सेटव्याक १.५ मिटर कायम गरिनेछ ।
- ख. यो मापदण्ड लागु हुनु अगावै कायम रहेका र स्वीकृति प्राप्त गरी भवनहरु निर्माण भइसकेका ५० मीटर भन्दा छोटो बाटो (Cul-de-Sac / dead-end) को क्षेत्राधिकार सो बाटोको केन्द्ररेखावाट सेटव्याक सहित न्यूनतम १.५ मिटर कायम गरिनेछ । तर पहिले कायम भइसकेको बाटोको क्षेत्राधिकार घट्न पाउने छैन । यो क्षेत्र भित्र भ्यालको छज्जा, क्यान्टिलिभर आदि निर्माण हुने छैन । र सो Cul-de-Sac को लम्बाई नाप गर्दा मूल सडकको किनारावाट नापी गरिने छ ।
- ग. स्वीकृति प्राप्त गरी भवनहरु निर्माण भइसकेका ४ मिटर भन्दा कम चौडा सार्वजनिक सडकहरुको क्षेत्राधिकार सो सडकको केन्द्ररेखावाट २ मिटर कायम गरिनेछ ।
- घ. कुनै पनि बाटोको घुम्ती वा मोडको न्यूनतम अर्धव्यास ३.५ मिटर कायम गरिनेछ ।
- ङ. खण्ड ख, ग र घ अनुसार बाटोको चौडाई बढाउन आवश्यक भवन र जग्गा प्राप्त गर्न स्थानीय निकायले आफ्नै श्रोतवाट वा सो बाटो प्रयोग गर्ने उपभोक्ताहरुवाट भवन/जग्गाधनीलाई क्षतिपूर्ति दिलाई मात्र प्राप्त गर्नु पर्नेछ । साथै, यसरी चौडा गरेको बाटोमा भवन निर्माण गर्न सेटव्याक छाड्नु पर्ने छैन ।
- च. घना सहरी क्षेत्रमा भवन एकीकृत (House Pooling) गरी पुनःनिर्माण गर्न स्वीकृति दिंदा प्रस्तावित बाटोको चौडाई र कूल क्षेत्रफल साविक बाटोको चौडाई र कूल क्षेत्रफल भन्दा कम नहुने गरी दिइनेछ ।
- १३.१४. सार्वजनिक भवन/संरचनाहरु निर्माण गर्न सम्बन्धित निकाय (जस्तै: नागरिक उड्डयन प्राधिकरण, चलचित्र विकास बोर्ड आदि) बाट पूर्व स्वीकृति लिनु पर्ने भए त्यस्ता निकायहरुवाट स्वीकृति लिइसकेका आवेदकहरुको भवन निर्माण निवेदन उपर मात्र स्थानीय निकायले स्वीकृतिको कार्यवाही अगाडि बढाउनेछ । प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ लागु हुने क्षेत्रमा पुरातत्व विभागको स्वीकृति प्राप्त गरेको भवन निर्माण प्रस्तावलाई मात्र स्थानीय निकायले निर्माण स्वीकृति दिनेछ । सम्बन्धित निकायको सिफारिस बिना नक्सा पासको निवेदन स्वीकार्ने तथा भवन निर्माण स्वीकृति दिने स्थानीय निकायको अधिकारीलाई संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले आवश्यक कारवाही गर्नेछ ।
- १३.१५. सीमा पर्खाल निर्माण गर्न स्वीकृति दिंदा साधारणतया १.२ मिटर अग्लो गारो र सो माथी ०.६ मिटर अग्लो जाली राख्ने गरी दिइनेछ । ०.६ मिटर भन्दा अग्लो जाली राखी निर्माण स्वीकृति लिन चाहेमा सम्पूर्ण पर्खालको स्ट्रक्चरल डिजाइन समेत निवेदन साथ पेश गर्नु पर्नेछ । सरकारी वा कुटनीतिक निकायले सुरक्षाको कारण अग्लो पर्खाल लगाउनु पर्ने भएमा गृह मन्त्रालयको सिफारिस सहित सोको स्ट्रक्चरल डिजाइन सहित निवेदन पेश गरेमा स्थानीय निकायले यस्तो पर्खाल लगाउन स्वीकृति दिइनेछ ।
- १३.१६. न्यूनतम एक तलाको निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र (आंशिक वा पूर्ण) लिएको भवनलाई मात्र स्थानीय निकायले पानी, विजुली आदि सार्वजनिक आधारभूत सेवाहरु जडान गर्न सिफारिश दिनेछ ।

- १३.१७. भवन संहिता २०६० अनुसारको ग वर्गको भवन निर्माण गर्दा जग्गाको साँधसीमानावाट न्यूनतम १ मीटर छोडेर मात्र भवनको पिलर (Column) वा भारवहन गारो निर्माण गर्न दिइनेछ । माथी बूँदा १३.७.(ख) अनुसार टाँसिएको भवन निर्माण गर्न यस बूँदाले बन्देज गर्ने छैन ।
- १३.१८. क, ख र ग वर्गका भवनहरुको निर्माण स्वीकृतिको लागि निवेदन दिँदा भवनको स्वामित्वकर्ताले भवन निर्माणको सुपरीवेक्षण भवन ऐन २०५५ को दफा ११ (३) अनुसार योग्यता पुगेको प्राविधिकसँग तोकिएको ढाँचामा भएको सम्झौतापत्र समेत समावेश गर्नु पर्नेछ । भवन स्वामित्वकर्ताले चाहेमा यसै नियमानुसार अर्कै प्राविधिक मार्फत् निर्माण सुपरिवेक्षण गराउन सक्नेछ । आफूले सम्झौता अनुसार सुपरिवेक्षण कार्य गर्न नसक्ने भएको अवस्थामा प्राविधिकले सोको सूचना अविलम्ब स्थानीय निकायलाई दिनु पर्नेछ । यस्तो सूचना नदिने प्राविधिकलाई स्थानीय निकायले कालो सूचीमा राख्नेछ ।
- १३.१९. भवनको प्लिनथको उचाई वाटोको अधिकार क्षेत्रलाई हानी नपुऱ्याउने गरी राख्नु पर्नेछ । सडकको अधिकार क्षेत्र अतिक्रमण गरी खुडकिला, च्याम्प आदि राखिएमा भवन निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र दिइने छैन ।
- १३.२०. एक मीटर भन्दा लामो छज्जा वा वार्दलीको स्ट्रक्चरल डिजाइन पेश नभएको ग वर्गको भवनलाई निर्माण स्वीकृति दिइनेछैन ।
- १३.२१. आर्थिक वर्ष २०७३/०७४ देखि भूकम्प प्रतिरोधात्मक भवन निर्माण सम्बन्धी आधारभूत तालिम लिई सूचीकृत भएको कालिगढ वा ठेकेदारले मात्र सुपरिवेक्षणको लागि नियुक्त भएको प्राविधिकको रोहवरमा भवन स्वामित्वकर्तासँग द्विपक्षीय सम्झौता गरी भवन निर्माण गर्न पाउनेछ । कालिगढ तथा ठेकेदारहरुले यस्तो तालिम निःशुल्क पाउनको लागि आफुलाई पायक पर्ने स्थानीय निकायमा निवेदन दिन सक्नेछन् ।
- १३.२२. स्थानीय निकायहरुले स्थानीय सहभागिता सहितको आफ्नो परिषद्को निर्णयले यस मापदण्ड विपरित नहुने गरी तोकिएका मूल बाटोमा तोकिएको तला, ढाँचा, आकार र रंगका भवनहरुमात्र निर्माण गर्ने प्रावधानहरु लागू गर्न सक्नेछन् । सार्वजनिक भवनहरु रंगाउँदा सार्वजनिक भवनमा प्रयोग हुने रंग सम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ बमोजिम हुनेछ ।
- १३.२३. नयाँ निर्माण हुने क र ख वर्गका भवनले छानाको पानी जमिन मुनि पठाउने र जमिनले सोस्न नसक्ने पानी मात्र ढलमा पठाउने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ । यस्तो व्यवस्था नगरेका भवनलाई भवन निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र दिइनेछैन ।
- १३.२४. शहरको स्वरुपमा नकारात्मक असर पार्ने भनी प्राविधिक समितिले सिफारिस गरेमा कुनै पनि भवनमा होर्डिग बोर्ड, टावर आदि राख्न दिइनेछैन । साथै, भवनको स्ट्रक्चरल डिजाइनमा नै यस्ता संरचनाहरुको भारलाई समावेश गरेको भए मात्र भवनमा यस्ता संरचनाहरु जडान गर्न दिइनेछ ।
- १३.२५. तोकिएका मूल सडक किनाराका भवनहरुले निर्माण भइसकेको भागलाई रंगरोगन (finishing) नगरेका भवनलाई निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र तथा तल्ला थपको स्वीकृति दिइनेछैन ।
- १३.२६. Emergency Response Plan संलग्न नभएका संयुक्त आवास तथा सार्वजनिक भवनहरुलाई भवन निर्माण अनुमति दिइनेछैन ।
- १३.२७. स्वीकृति प्रदान गरिएको अवधि भित्र निर्माण कार्य सम्पन्न हुन नसकेमा भवनको जति तलाको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ, सोको निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र दिइनेछ । यसरी आँशिक निर्माण सम्पन्न प्रमाणपत्र लिइसकेका भवनले थप निर्माण कार्य गर्न पुनः अनुमति लिनु पर्नेछ ।
- १३.२८. सार्वजनिक पानीको मुहान र निकासलाई असर पर्ने गरी कुनै संरचना निर्माण गर्न दिइनेछैन ।

१३.२९. नदी उकासबाट आएको जमिनमा सार्वजनिक सडक, ढल र उद्यान बाहेक कुनै संरचना निर्माण गर्न दिइनेछैन ।

१३.३०. नेपाल सरकारले स्वीकृत गरेका भौतिक विकास आयोजनाहरू तथा जग्गा एकिकरण आयोजनाहरूमा लागू भएका मापदण्डहरूमा त्यस आयोजनासंग सम्बन्धित नदीको किनारबाट जति सेटव्याक छाडी स्थायी भौतिक संरचना निर्माण गर्न पाइने भनी तोकिएको छ सोको प्रतिकुल नहुने गरी मात्र भवन निर्माण स्वीकृति दिइनेछ ।

१३.३१. विविध:

क. नापीनक्सा तथा श्रेष्तामा बाटो कायम नभएको सार्वजनिक जग्गालाई बाटो कायम गरी भवन निर्माण स्वीकृति दिइने छैन ।

ख. प्रत्येक घरमा सेफ्टी ट्याङ्क अनिवार्य रूपमा राख्ने गरी मात्र भवन निर्माण स्वीकृति दिइनेछ ।

ग. प्राकृतिक ताल, धाप, पोखरी, पानीका मुहान आदी मास्ने गरी भवन निर्माण स्वीकृति दिइने छैन ।

घ. संस्थागत भवन, सभा-सम्मेलन भवन र सार्वजनिक भवन निर्माण गर्न स्थानिय निकायबाट योजना अनुमति (Planning Permit) लिएर मात्र नक्शापाशको प्रक्रिया अगाडि बढाउन पर्नेछ ।

१४. सुरक्षित बस्ती विकासका लागि आवश्यक नर्मस् र स्टेन्डर्ड:

हाम्रो समाजमा प्रकृतिमा निहित जोखिमहरूको मूल्याङ्कन विना नै बस्तीहरूको अनियन्त्रित विकास र विस्तार भइरहेको छ । जोखिम सँगसँगै छरिएका बस्तीहरूमा पूर्वाधार सेवाहरू पुऱ्याउनु चुनौतिपूर्ण हुनुको साथै महंगो पनि हुने गर्दछ । यहि २०७२ वैशाख १२ को भूकम्पले विद्यमान बस्तीहरूमा चिरा पारी अत्यधिक क्षति पुऱ्याएर बाढी पहिरो जस्ता अन्य प्रकोपलाई पनि निम्त्याएको छ र बस्तीहरू जोखिमपूर्ण भएका छन् । विद्यमान केही बस्तीहरूमा जोखिम मोलेर बसिरहेका परिवारहरूलाई सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गराउनु आवश्यक भएकोले नयाँ बस्तीहरू निर्माण गर्दा जोखिम न्यूनिकरण गर्न यो आधारभूत नर्मस् र स्टेन्डर्ड जारी गरिएको छ ।

हामीकहाँ अझै सम्म पनि कहाँ बस्ती बसाल्न हुन्छ, कहाँ हुँदैन भनेर वैज्ञानिक रूपमा भू-क्षेत्रहरूको पहिचान भइसकेको छैन । खानी तथा भूगर्भ विभागबाट तयार भई जारी भएका भौगर्भिक नक्साहरू (Engineering and Environmental Geological Maps) ले बस्ती विकासलाई केही मात्रामा निर्देशन दिन सक्ने भए पनि विभिन्न कारणहरूले गर्दा यी नक्साहरू विस्तृत रूपमा प्रयोगमा आइसकेका छैनन् । यस्तो प्रयोजनका लागि तयार हुँदै गरेको विस्तृत भौगर्भिक नक्सा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भई लागू भएपछि सोलाई आधार मानी बस्ती विकास गरिने उद्देश्य राख्दै बस्ती विकासको स्वीकृति दिँदा हाललाई खानी तथा भूगर्भ विभागका भूगर्भविद्हरूको संलग्नतामा तयार पारिएका यी नर्मस् र स्टेन्डर्ड अनुसरण गरिनेछन् । आधिकारिक भौगर्भिक नक्सा लागू भएपछि यी नर्मस र स्टेन्डर्डहरू स्वतः सोही भौगर्भिक नक्सा अनुसार परिमार्जित हुनेछन् ।

१४क. सम्पदा बस्तीमा हुने निर्माण सम्बन्धी विशेष प्रावधान:

१४क.१ सम्पदा बस्तीको छनौट निम्न आधारमा गरिने छ :

(क) बस्तीमा ५० वा सो भन्दा बढी घरहरू भएको हुनु पर्नेछ ।

(ख) बस्तीहरू सामान्यतया १०० वर्ष वा सो भन्दा अगाडिका हुनेछन् ।

(ग) बस्तीहरूमा स्थानीय वास्तुकला उपयोग गरिएका चैत्य तथा मठ मन्दिरहरू, पाटी, सतल जस्ता सार्वजनिक भवनहरू, ईनार, ढुंगेधारा, पोखरी जस्ता संरचनाहरू हुनेछन् ।

(घ) बस्तीहरूमा परम्परादेखि संचालन हुँदै आएका सांस्कृतिक महत्वका स्थानीय चाडपर्व, जात्रा तथा भजनकीर्तनको बाहुल्य तथा यस्ता कार्यहरू गर्ने स्थानीय गुठी जस्ता संघ संगठनको निरन्तरता भएको हुनु पर्नेछ ।

१४क.२ सम्पदा बस्तीको सिमाना:

(क) परम्परागत बस्तीले ओगटेको परिधिलाई सम्पदा बस्तीको सिमाना मानिनेछ । यस्ता बस्तीहरूमा प्रवेशको लागि बनाइएका द्वार तथा पर्खाल र तिनका अवशेष, सार्वजनिक पाटी, पोखरी, खुल्ला चौर, गोरेटो आदिलाई सिमानाको रूपमा लिन सकिनेछ । यस्तो सीमाना कायमगर्न सन् १९७० वा सो भन्दा पूर्व तयार पारिएका एरियल फोटो, नक्शा, ब्लक नापी भएको भए त्यस्तो नक्शा तथा ऐतिहासिक दस्तावेजहरूलाई आधार मान्न सकिनेछ ।

(ख) सम्पदा बस्तीको सीमांकन गर्ने कार्य स्थानीय निकायले सम्बन्धित विज्ञ समूहको सहयोगमा गर्नेछ ।

१४क.३ सम्पदा बस्तीमा सूचीकृत गर्ने: उपदफा १४क.१ मा उल्लेखित आधारहरूको अधीनमा रही सम्बन्धित स्थानीय निकायको सिफारिसमा यस मापदण्डको दफा ३ मा उल्लिखित समितिको सिफारिसमा सहरी विकास मन्त्रालयले सम्पदा बस्तीलाई सूचीकृत एवं सीमाक्षेत्र निर्धारण गर्नेछ । सीमा सहित सम्पदा बस्ती सूचीकृत गर्दा देहाय बमोजिमको प्रकृया पुरा गरिने छ :

(क) स्थानीयवासीको अनुरोधमा नापी नक्सामा देखाएको सीमाक्षेत्र सहित स्थानीय निकायको सिफारिस,

(ख) पुरातत्व विभागको सिफारिस र,

(ग) दफा ३ को समितिका संयोजकले गठन गरेको प्राविधिक टोलीको स्थलगत निरिक्षण सहितको सिफारिस ।

सम्पदा बस्तीको सीमाक्षेत्र १० वर्ष सम्म संशोधन गर्न पाईने छैन ।

१४क.४ सम्पदा बस्ती सीमाभित्रको मापदण्ड :

(क) दफा १४क.३ बमोजिम सूचीकृत सबै सम्पदा बस्तीमा यस मापदण्डको दफा १४क लागू हुनेछ ।

(ख) काठमाडौं, ललितपुर तथा भक्तपुर नगरपालिका भित्र पुरानो शहर क्षेत्रमा हाल कायम रहेको स्मारक क्षेत्र, संरक्षित स्मारक क्षेत्र र मिश्रित बसोवास क्षेत्रमा भने हाल प्रचलनमा रहेको मापदण्ड यथावत् लागू हुनेछ । तर यी पुराना शहरी क्षेत्रहरूमा विशेष संरक्षण गर्नुपर्ने कुनै क्षेत्रलाई सम्पदा बस्ती तोकिएको विशेष योजना लागू गर्न सकिने छ । त्यस्तो विशेष योजना क्षेत्रमा भने यस मापदण्डको दफा १४क मा भएका व्यवस्थाहरू नै लागू हुनेछन् ।

(ग) यस मापदण्डको अतिरिक्त संरक्षित स्मारक, विद्युत लाइनको दायांबायां र तलमाथि, हवाइ मार्ग, पेट्रोल पम्प, सिनेमा घर आदिको हकमा लागू हुने विशेष व्यवस्था तथा मापदण्डहरू पनि यथावत् लागू हुनेछन् ।

१४क.५ मार्गदर्शक सिद्धान्त : स्थानीय भौतिक स्वरूप, सामाजिक मूल्य, मान्यता तथा संस्कृतिको जगेर्ना गर्दै सम्पदा वस्ती विकासको आधारभूत मापदण्डको रूपमा निम्न सिद्धान्तहरूको अवलम्बन गरिएको छ :

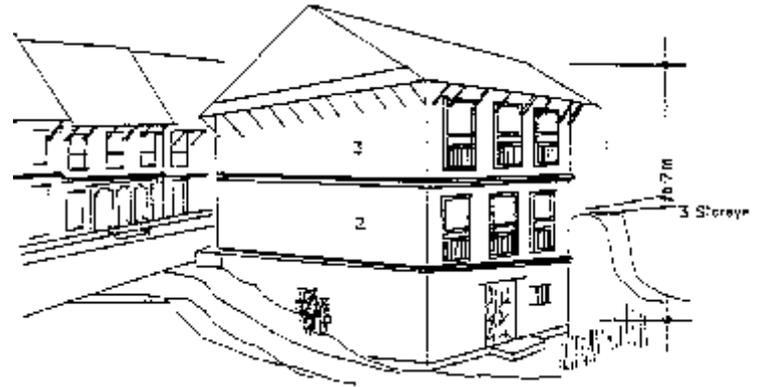
- (क) आधारभूत साविक भौतिक स्वरूप र संरचनामा परिवर्तन नगर्ने,
- (ख) भवन संरचना र खुल्लाक्षेत्र बीचको सामञ्जस्य कायम राख्ने,
- (ग) भवनहरूको बाहिरी स्वरूप, आकार, अनुपात, शैली, निर्माण विधि, निर्माण सामग्री, रंग संयोजन तथा साजसज्जालाई साविक बमोजिमकै तर प्रकोपबाट सुरक्षित बनाउने,
- (घ) प्राकृतिक तथा मानव निर्मित वातावरणबीच सन्तुलन कायम गर्ने,
- (ङ) सम्पदा वस्तीको पहिचानको रूपमा रहेको मूर्त तथा अमूर्त कला, संस्कृति र शैलीलाई निरन्तरता दिने,
- (च) मानवोचित जीविकोपार्जन तथा सामाजिक-आर्थिक विकासका अवसरहरू उपलब्ध गराउने,
- (छ) वस्तीलाई मानवीय बसोवासमैत्री तथा हालको परिवर्तित अवस्थामा आवश्यक सुविधायुक्त बनाउने,
- (ज) घरधनीहरूको व्यावहारिक आवश्यकता र मौलिक सम्पदा संरक्षणबीच सन्तुलन कायम गर्ने,
- (झ) परम्परागत वस्तीका घरहरू र चुकः, लाछि, ननी, बहाल, बही, गल्ली जस्ता खुल्ला स्थान तथा इनार, हिटी, पोखरी जस्ता पानीका मुहानहरू बीचको अन्तर्सम्बन्धलाई कायम राख्ने तथा यस प्रयोजनको लागि घरले सार्वजनिक क्षेत्रतर्फ चर्चेको साविक मोहडालाई कायम राख्ने,
- (ञ) वस्ती संरक्षण र विकासमा जनसहभागितामूलक कार्यहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने,
- (ट) निजी घरहरूको आकारलाई कायम गर्न ठाडो खण्डीकरणलाई दुरुत्साहन गर्ने,
- (ठ) सुरक्षित निर्माण सुनिश्चित गर्न भवन संहिता तथा निर्माण र मर्मत निर्देशिकाहरूको पालना गर्ने ।

१४क.६ भवन सम्बन्धी व्यवस्था : परम्परादेखि क्रमिक रूपमा विकास हुँदै आएका पुराना शैलीका बाटोहरू, चोकहरू जस्ता पुरातात्विक महत्वको वास्तुकला र सांस्कृतिक तथा धार्मिक स्थलहरूको साथै परम्परागत वास्तुकलालाई संरक्षण सम्बर्द्धनमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी सम्बन्धित स्थानीय निकायले निम्न प्रावधानहरूको पालना गर्ने गरी निर्माण स्वीकृति प्रदान गर्नेछः

- (क) **जग्गा उपयोग प्रतिशत:** साविक घरले चर्चेको ठाउँमा पुरानो घर भत्काई नयाँ आवासीय भवन बनाउँदा साविक घरले चर्चे जत्तिकै १००%, खाली जग्गाको हकमा क्षेत्रफल २ आना २ पैसासम्म ९०% र सो भन्दा बढी क्षेत्रफलमा ८०%सम्म ग्राउण्ड कभरेज दिन सकिनेछ । साविक भवनको पुनर्निर्माण गर्दा मूल प्रवेशतर्फको मोहडाको साविक पदचापमा कुनै परिवर्तन नहुने गरी जग्गा उपयोगको कुल प्रतिशतभित्र मिलाउन गर्न सकिनेछ । नयाँ निर्माण हुने गैरआवासीय भवनको लागि भने जग्गा उपयोग ५०%भन्दा बढी हुने छैन ।

(ख) भवनको अधिकतम उचाई : छाना समेत भवनको अधिकतम उचाई ३५ फिट हुने छ । तरप्राचीन स्मारक भएको चोक वा क्षेत्रमा पर्ने भवनको हकमा त्यस्तो स्मारकभन्दा अग्लो हुने गरी भवन निर्माण गर्न दिइने छैन । स्मारकको उचाई २८ फिट भन्दा कम भएमा त्यससंग बन्ने घरलाई सो स्मारक वरिपरिको वातावरणमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी सडकतर्फको मोहडाको उचाई, पुराना परम्परागत घरहरूको लाइनसंग मिल्ने गरी साविककै उचाई बमोजिम पुनर्निर्माण गर्न अनुमति दिन सकिनेछ । सम्पदा वस्तीमा भवनको उचाईको अधिकतम हद नै कायम हुने भएकोले भुईँ क्षेत्र अनुपात (FAR) को व्यवस्था लागू हुने छैन । घरको उचाई निर्धारण गर्दा भुईँतल्लाको ढोका अगाडिको जग्गाको तयार भएको सतहदेखि नापिने छ । भिरालो जग्गामा निर्माण हुने घरको हकमा मूल बाटोतर्फको सबभन्दा तल्लो तल्लाको ढोका अगाडिको जग्गाको तयार भएको सतहदेखि नापिनेछ । घरको तल्लाको संख्या समेत मूल बाटोतर्फको मोहडाको आधारमा गणना गरिनेछ ।

(ग) अधिकतम तल्ला संख्या - भवनको बनाउन पाउने अधिकतम तल्ला संख्या बुईँगल वा भरेंग कभर समेत ४ तल्ला हुनेछ ।

(घ) तल्लाको उचाई - तल्लो तल्लाको भुईँदेखि माथिल्लो तल्लाको भुईँसम्मको उचाई बढीमा २.४४ मि. (८ फिट) हुनेछ ।

(ङ) सेटब्याक: भवनको साँधियार तर्फको न्यूनतम सेटब्याक १.५ मीटर हुनु पर्नेछ । तर भूयालढोका तथा भेन्टिलेटर नराख्ने भए साँधियारतर्फ तथा एउटै कित्ताको जग्गामा स्वीकृति प्राप्त गरी बनिसकेको घर भए सो भवनतर्फ भवन संहिताको प्रतिकूल नहुने गरी टाँसिएको भवन बनाउन दिइनेछ । यसरी टाँसिएको भवन निर्माण गर्दा पछि निर्माण गर्ने व्यक्तिले दुई भवन बीचको जोर्नीबाट पानी वा फोहोरमैला पस्न नसक्ने उपयुक्त व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ । बाटो वा चोकतर्फ भने साविक वस्तीको पदचाप कायम हुने गरी साविक बमोजिमकै सेटब्याक कायम गरिनेछ ।

(च) प्रवेश माध्यम: आवतजावतको निमित्त कुनै पनि भवन वा प्लट बाटो वा चोकसंग जोडिएको हुनुपर्नेछ । भवन निर्माण गर्दा आवतजावतको निमित्त छुट्याइएको क्षेत्रमाथि अतिक्रमण हुने वा सोको क्षेत्रफल घट्ने गरी निर्माण गर्न वा अर्को भवन वा निर्माणलाई यस्तो प्रवेश माध्यमबाट बन्चित गर्न पाइनेछैन । भवन वा प्लटहरूमा प्रवेशको लागि न्यूनतम पनि साविकको बाटो वा प्रवेशको माध्यम कायम गर्नुपर्नेछ ।

(छ) **पछाडीको खुला भाग** - पछाडिपट्टि खुला भागको सालाखाला चौडाई १.५ मी. हुनुपर्नेछ र कुनै पनि ठाउँको चौडाई ९० से.मि. भन्दा कम हुनु हुँदैन ।

(ज) **साइडको खुला भाग** - कुनै पनि एक आपसमा सम्बद्ध (Semi-detached) र असम्बद्ध (Detached) भवन वा निर्माणमा निम्न अनुसारको खुला भाग हुनुपर्नेछ ।

अ) असम्बद्ध भवन वा निर्माणको दुवैतर्फ कम्तिमा पनि १.५ मी.

आ) एक आपसमा सम्बद्ध भवन वा निर्माणको एकतर्फ कम्तिमा पनि १.५ मी.

इ) पंक्तिबद्ध किसिमका भवन वा निर्माणमा साइडतर्फ खुलाभाग आवश्यक पर्ने छैन ।

(झ) **भित्री चोक** - कुनै पनि कोठाको कुनै एउटा साइडको भ्याल (बाथरुम, शौचालय, स्टोर बाहेक) कुनै पनि खुला भागतर्फ नभएको खण्डमा त्यस्तो भ्याल कम्तीमा पनि ३ मी. चौडाई भएको भित्री चोकतर्फ जोडिएको हुनुपर्नेछ । पूरै उचाईसम्म भित्री चोकको क्षेत्रफल चोक नजिकको गारोको उचाईको पाँच भागको एक भाग (१/५) को वर्ग (Square) भन्दा कम हुनु हुँदैन । शौचालय मात्र भित्री चोकसंग जोडिएको अवस्थामा भित्री चोकको साइज न्यूनतम २ वर्ग मीटर हुनु पर्नेछ ।

(ञ) **सडक अधिकार क्षेत्र** : सम्पदा वस्तीभित्रका सडक र बाटोहरुको अधिकार क्षेत्र वस्तीको साविक पदचाप अनुरूप हुने गरी कायम गरिनेछ । मूल सडक वा चोकतर्फ साविक बमोजिम नै भवनहरुको लहर कायम गर्नु पर्नेछ । तर यसरी मापदण्ड कायम गर्दा १ मिटर भन्दा कम हुने छैन भन्ने वाक्यांश थप गरिएको ।

(ट) **प्लिन्थ** - मुख्य भवनको साइडमा पर्याप्त मात्रामा ढल निकासको सुविधा हुने गरी जमिनको सतह भन्दा भवनको प्लिन्थको सतह कम्तिमा आसन्न भवन, सडकको सतह र नदी किनारको भवन भए बाढीको सम्भावित उच्चतम सतह समेतको आधारमा सामान्यतया ३० देखि ४५ से.मि. तर बढीमा ९० से.मि. हुनुपर्नेछ ।

भवनको प्लिन्थको उचाइ आसन्न भवनको प्लिन्थ बराबर नै हुनुपर्नेछ । दायांबायां रहेका आसन्न भवनको प्लिन्थको उचाइ फरक भएमा औसत उचाइ कायम गर्नुपर्नेछ ।

(ठ) **पेटी** - सार्वजनिक जग्गा वा सडकमा नपर्ने गरी आफ्नो जग्गामा छिमेकीको घरसंग मिल्ने गरी ३० देखि ४५ से.मि. उचाइ र बढीमा ७५ से.मि. चौडाइ भएको पेटी बनाउन सकिनेछ । भिरालो बाटोमा पेटीको उचाइ लिंदा पेटीको मध्यविन्दुबाट नापिनेछ । साविक पेटी उपरोक्त उचाइ र चौडाइ भन्दा बढी भए सोको उचाइ भन्दा नबढ्ने गरी मात्र निर्माण गर्नुपर्नेछ । सडक अधिकार क्षेत्रमा पर्ने गरी खुडकिला ज्याम्प आदि समेत राख्न दिइने छैन ।

(ड) **संरचना** - भूकम्पीय सुरक्षा समेतलाई दृष्टिगत गरी भवनको संरचना निम्नमध्ये कुनै एक वा स्ट्रक्चरल इन्जिनियरले सुरक्षित छ भनी प्रमाणित गरिदिएको अन्य कुनै संरचना हुन सक्नेछ :

अ) भित्रपट्टि काठको फ्रेम रहने गरी परम्परागत रूपमा माटोको जोडाईमा भारवहन गर्ने गारो (Load Bearing Masonry)

आ) भित्रपट्टि कंक्रीटको ठाडो तेर्सो पट्टिहरु प्रयोग गरी सिमेन्ट जोडाईमा भारवहन गर्ने गारो (Confined Load Bearing Masonry)

इ) स्टील वा कंक्रीटको फ्रेम संरचना (Steel or RCC frame) – फ्रेम संरचनालाई कतैपनि कंक्रीट वा स्टील नदेखिने गरी स्थानीय इंटा वा काठले छोप्नु पर्नेछ तथा फ्रेम संरचनालाई अधूरो छाड्न समेत पाइने छैन ।

(ढ) **बुईगल** - मानिस बस्नको निमित्त बुईगललाई प्रयोग गरिने भएमा यसमा पर्याप्त मात्रामा भेन्टिलेशन र प्रकाशको व्यवस्था भएको हुनु पर्नेछ र बुईगलको उचाई होचो भागमा १.२ मी. र धुरी वा माथिल्लो भागमा २.३ मी. भन्दा कम हुनु हुँदैन ।

(ण) **भन्याङ्ग** - भन्याङ्गको चौडाई लगायतका नापहरु परम्परागत भवनमा भएको साविकको नाप भन्दा कम हुने छैन । व्यापारिक र संस्थागत भवनको प्रत्येक तल्लामा फ्लोर एरिया २५० व.मि. भन्दा बढी र Travel Distance ३० मि. भन्दा बढी भएमा थप भन्याङ्ग राख्नु पर्नेछ ।

(त) **फिनिसिङ्ग/मोहडा** : परम्परागत रूपमा भवनको चारैतिरको बाहिरी भागको गारोमा प्रष्टसंग देखिने गरी स्थानीय चिमनी इंटाको गारो लगाउनु पर्नेछ । बाहिरी गारोमा सकभर निर्माण सामग्रीको प्राकृतिक रङ्ग र Texture देखाउनु पर्नेछ, टलकदार वा अन्य प्रकारको रङ्ग लगाउन पाइने छैन । बाहिरी गारोमा सिमेन्ट, चुना आदि राखी प्लाष्टर गर्न पाइने छैन । तर भ्यालढोकाको किनारा, कानेस र वाल पिलाष्टरमा चुना सुर्खी प्लाष्टर गर्न सकिनेछ । राणाकालीन शैलीका घरहरुको मर्मत र पुनर्निर्माणमा प्लाष्टर गर्न सकिनेछ । बाहिरी गारोमा उपयुक्त सामग्रीको प्रयोग गरी टिप्कार (Pointing) गर्न सकिनेछ । तर यसो गर्दा घरको मोहडालाई असर नपर्ने गरी र वरिपरिका घरहरूसंग सामञ्जस्य हुने गरी गर्नुपर्नेछ ।

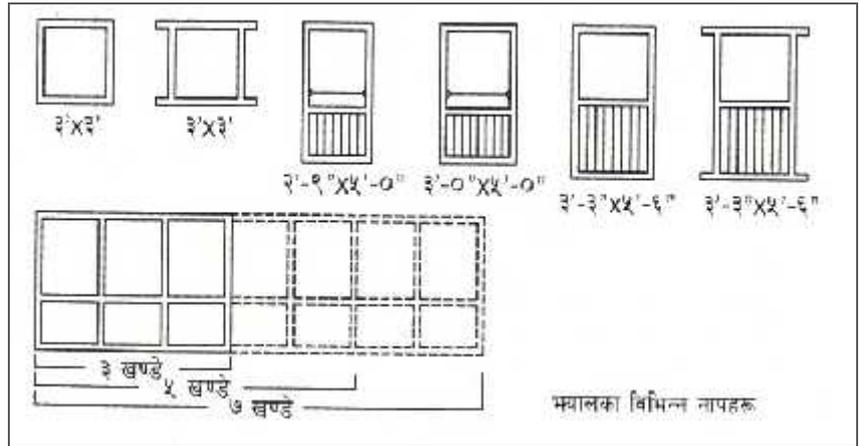
(थ) **क्यान्टिलेभर/प्रोजेक्शन/टप** - तेश्रो तल्लामा आफ्नो जग्गामा पर्ने गरी घाम, पानी छेक्ने वा भिरालो छानाको पाखा देखाउने प्रयोजनको लागि बढीमा तीन फिट चौडाइसम्मको बलेसी वा पाखा निकाल्न स्वीकृति दिन सकिनेछ ।

(द) भ्यालढोका :

अ) परम्परागत नेपाली शैली एवं आकार प्रकारका काठको भ्यालढोकाहरु हुनुपर्नेछ र घरको हरेक तल्लामा राखिने भ्यालहरु एकै लाइनमा मिलाई राख्नुपर्दछ ।

आ) घरको मोहडामा Openings को कुल क्षेत्रफल मोहडाको कुल क्षेत्रफलको ५०% सम्म राख्न सकिनेछ । Load Bearing Structure मा निर्माण हुने सबै भ्यालढोकाहरु मोहडाको किनाराबाट ३ फिट छोडेर मात्र राख्नु पर्नेछ । यसरी ३ फिट नछोडिएको अवस्थामा भ्याल ढोकाको वरिपरि बाहिरबाट नदेखिने गरी काठ वा प्रबलित कंक्रीटको बक्स फ्रेम निर्माण गर्नुपर्नेछ ।

इ) भ्यालढोकाको चौडाइ र उचाइ परम्परागत नेपाली शैली एवं आकार प्रकारको विजोरमुखी हुनुपर्नेछ । बुइंगलमा परम्परागत भ्यालहरु राख्न सकिनेछ, भुई तल्लामा एकमुखे भ्याल मात्र राख्नुपर्नेछ । अन्य विजोरमुखी भ्यालको हकमा प्रति कवल २ फिट ६ इन्चका दरले न्यूनतम चौडाइ कायम गर्नुपर्नेछ । लाम्चो भ्यालढोकाको चौडाइ र उचाइको अनुपात १:१.५ देखि १:२ सम्म हुनुपर्नेछ । आँखी भ्यालको हकमा त्यस्ता भ्यालहरु ३ फिट X ३ फिट भन्दा ठूलो हुनुहुँदैन । साविक भ्यालढोका र सोही शैलीमा बनाइएका नयाँ भ्यालढोकाको प्रयोगलाई आवश्यकता अनुसार प्रोत्साहित गर्न सकिनेछ ।

ई) ढोकाको खापाहरु काठको हुनुपर्नेछ, फलामे रोलिङ सटर, गेट आदि राख्न पाइने छैन ।

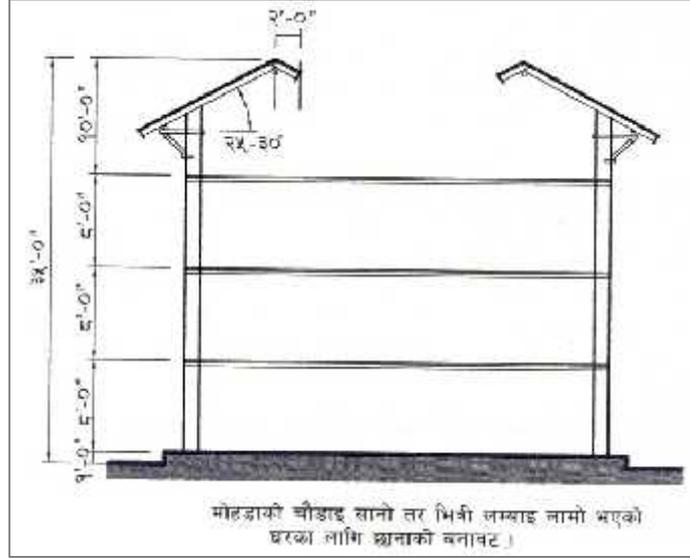
उ) भ्यालमा ग्रील वा जाली राख्न चाहेमा बाहिरबाट नदेखिने गरी भ्यालको खापाले छोपिने गरी बनाउनु पर्नेछ ।

ऊ) भ्यालढोकाको खापाको खुल्ने भाग पूर्ण रुपमा आफ्नै जग्गामाथि पर्ने गरी बनाउनु पर्नेछ ।

(ध) छाना :

अ) घरको छाना भिँगटी वा टायलले छाएको परम्परागत दुईपाखे शैलीको हुनुपर्नेछ । तर निर्माण हुने घरजग्गाको तीनैतिर अरुको घरले घेरिएको भएमा सडकतर्फ एक पाखे छाना राख्ने अनुमति दिन सकिने छ ।

आ) मूल सडकमा मोहडा चौडा र पछाडितिर लामो भएको घरको हकमा छाना बनाउंदा २५ देखि ३० डिग्रीको ढल्काइले छानाको माथिल्लो भागको उचाइ १०.६७ मि. (३५ फिट) भन्दा बढी हुने भएमा त्यसरी ढल्काइ भएको छाना १०.६७ मि. उचाइ पुग्ने भागको दुबैतर्फ मात्र स्लोप छाना रहने गरी बीचको भाग खाली छोड्न अनुमति दिन सकिनेछ। सो खाली भागमा कुनै प्रकारको निर्माण गर्न पाइने छैन।

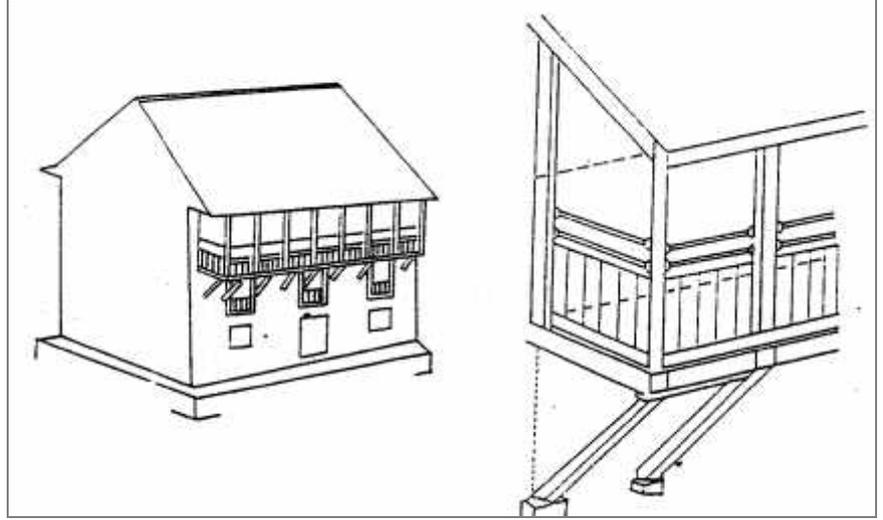

इ) नियमानुसार निर्माण गर्न पाउने अन्तिम तल्लामुनि मात्र चोक र बाटोतर्फ बाहेक ९० से.मि.सम्म चौडाइ भएको बलेनी पाखा आफ्नै जग्गामा पर्ने गरी निकाल्न पाइनेछ। पाखा सकभर दायांबायांको घरको पाखा र बलेनीसंग सटाएर मिल्ने गरी बनाउनु पर्नेछ। भवनको बलेनी पाखा, मूल छाना र भरेंग छोप्ने भाग समेत २५ देखि ३० डिग्रीको कोणमा ढल्कने गरी बनाउनु पर्नेछ। छानामा सामान्य वा कलात्मक ढुङ्गाल राख्नुपर्नेछ।

ई) छानाको बनावटले छिमेकीलाई बाधा पर्नु हुँदैन। छाना र बाहिरी भागमा पानी ट्यांकी, डिस एन्टिना, एयर कन्डिसन सेट, कूलर सेट, सोलार सेट आदि सडक तथा चोकबाट देखिने गरी राख्न पाइने छैन। त्यस्ता सुविधाहरु सडक तथा चोकबाट नदेखिने गरी वा भवनको वास्तुकलामा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी राख्नेस्थानीय निकायले निर्देशन दिन सक्नेछ।

उ) दुईपाखे छानाकै शैलीमा भिङ्गटी वा टायल रङ्गको जस्ता पाता (CGI Sheet) को छाना लगाउने अनुमति दिन सकिनेछ।

(न) **बार्दली** : सामान्यतया तेश्रो तल्लामा बढीमा ९० से.मि. सम्म बाहिर निस्कने गरी आफ्नै जग्गामाथि पर्ने गरी मात्र काठको बार्दली बनाउन सकिनेछ। मुख्य सडक वा सार्वजनिक चोकसंग जोडिएका घरहरुको त्यसतर्फको मोहडामा घरभित्र Recess गरी बार्दली वा बरण्डा बनाउन पाइने छैन। कुनै पनि चोक, गल्ली वा सडकमाथि पर्ने गरी बार्दली निकाल्न पाइने छैन। पछाडिको निजी जग्गातर्फ २ मिटरको सेटव्याक छोडी १ मिटरसम्म चौडाइ भएको बार्दली पहिलो तल्लादेखि राख्न सकिनेछ।

(प) **कान्नेस** - घरको प्रत्येक तल्ला छुट्टिने गरी गारोको सतहबाट बढीमा २३ से.मि. सम्म बाहिर निस्कने गरी कान्नेस राख्न सकिनेछ । कान्नेस दायाँबायाँको घरसंग मिल्ने गरी बनाउनु पर्नेछ । भवनको शैली अनुसार कान्नेस सादा वा बुट्टेदार इँटाको वा काठको वा चुना सुर्की प्लाष्टर गरी वरिपरिका अन्य भवनहरूसंग सामञ्जस्य हुने गरी राख्न सकिनेछ ।

(फ) **कौशी** - अधिकतम उचाइसम्म निर्माण गर्ने भएमा अन्तिम (चौथो) तल्लामा छानाको कुल क्षेत्रफलको एकतिहाइ क्षेत्रफल बराबरसम्मको कौशी निर्माण गर्न सकिनेछ ।

(ब) **तल्ला थप/मर्मत** - पहिले नै निर्माण भइसकेका आधुनिक आकार प्रकारका भवनहरूमा तल्ला थप्ने वा मर्मत कार्य गर्नुपरेमा त्यसरी निर्मित भागलाई समेत यसै मापदण्ड बमोजिम सच्याउने गरी मात्र थप निर्माण वा मर्मत गर्न दिइनेछ ।

(भ) **मर्मत, प्रबलीकरण तथा पुनर्निर्माण** : परम्परागत शैलीका वास्तुकलात्मक विशेषता भएका भवनहरूको संरक्षण गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ । भवनहरूको पुनर्निर्माणलाई भन्दा सामान्य मर्मत वा प्रबलीकरण गरेर प्रयोग गर्न सकिने भए त्यस्तो कार्यलाई प्राथमिकता दिइनेछ । भवनहरू मर्मत, प्रबलीकरण वा पुनर्निर्माण गर्दा साविक बमोजिमकै शैली र स्वरूप कायम गर्नुपर्नेछ । सुधार गर्ने भवन वरिपरिको

ऐतिहासिक एवं वास्तुकलात्मक महत्व र वातावरणलाई प्रतिकूल प्रभाव पारिरहेको भवनको भाग वा विशेषताहरूलाई भने सच्याएर मात्र निर्माण गर्न स्वीकृति दिन सकिनेछ । यसरी सच्याउने भवनको खासगरी नाप, उचाइ, रङ्ग, निर्माण सामग्री, भ्यालढोका, छाना जस्ता भागहरूको अवस्थिति इत्यादिको हकमा पनि खाली जग्गामा बनाइने भवनको निर्माण सम्बन्धी मापदण्ड लागू हुनेछ ।

१४क.७ सम्पदा वस्ती व्यवस्थापन :

(क) **सार्वजनिक खुल्ला क्षेत्र** : कित्ता नापी नक्सामा देखाइएको र हाल भइरहेको सार्वजनिक खुल्ला क्षेत्र जस्तै ख्यः, चुक, चौर, उद्यान, पोखरी र पोखरीको डिल आदिलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने बाहेक अन्य कुनै पनि प्रकारको स्थायी वा अस्थायी भवन, टहरा, पर्खाल आदि निर्माण गर्न पाइने छैन । चोक गल्ली तथा सडकमाथि पर्ने गरी क्यान्टीलेभर, वार्दली, कोठा, आदि निकाल्न पाइने छैन । चोकको पेटीलाई चोककै हिस्सा मानिनेछ । सडक सतह कायम गर्दा सडकतर्फबाट पानी नपस्ने गरी चोकको सतह सडकको केन्द्रीय रेखाको सतह भन्दा कमिमा १५ से.मी. माथि पर्ने गरी मिलाउनु पर्नेछ ।

(ख) **महत्वपूर्ण भवन संरक्षण** : वस्तीमा कलात्मक वास्तुकलाको दृष्टिले अति महत्व राख्ने खालको मोहडा भएको कुनै भवन भएमा र सम्बन्धित वडा कार्यालयबाट संरक्षण गर्नु पर्ने भनी लेखि आएमा त्यस्ता भवनको साविक मोहडालाई भत्काउन र विगारी भागबण्डा, वेच विखन गरी नयाँ भवन बनाउन पाइने छैन । साविक मोहडा यथावत कायम रहने गरी मर्मत सुधार र पुनः निर्माण गर्न दिइनेछ । वडाबाट त्यस्ता भवनहरूको लगत तयार गर्नु पर्ने र त्यस्ता भवनको घर धनीको वेवास्ताबाट क्षति हुने आशंका भएमा उचित क्षतिपूर्ति दिई स्थानीय निकायले खरिद गर्न सक्नेछ ।

(ग) **हरियाली क्षेत्रको संरक्षण** - परम्परागत हरियाली क्षेत्रलाई स्पष्टसंग सीमाङ्कन गरी संरक्षण गर्नुपर्दछ । यस्ता क्षेत्रलाई त्यसको मूल स्वरूपमै सार्वजनिक स्थलको रूपमा संरक्षण गर्नुपर्दछ । हरियाली क्षेत्र भनी सीमाङ्कन गरिएको क्षेत्र तथा कुनै पूजा आजा आदिको लागि छुट्याइएको फूलबारी, उद्यान, बगैँचा, पोखरी आदिमा समेत कुनै प्रकारको निर्माण गर्न दिइने छैन । त्यस्तो क्षेत्रभित्र परम्परागत छपाई भएको स्थानमा आवश्यकता अनुसार प्राकृतिक सामग्री प्रयोग गरी छपाई गर्न सकिनेछ ।

(घ) **राहत क्षेत्र** - प्राकृतिक वा अन्य विपत्का वखत तत्काल भवन खाली गर्न नसकिने वा सुरक्षित नहुने भवन प्रयोगकर्ताहरूलाई तत्काल राख्नको लागि स्थानीय निकायले कुनै स्थान विशेषलाई राहत क्षेत्र भनी तोक्न सक्नेछ । यसरी तोकिएको राहत क्षेत्रमा अन्य कुनै व्यापार, व्यवसाय, सभा, सम्मेलन जस्ता कुनै पनि गतिविधि सञ्चालन गर्न दिइने छैन । राहत क्षेत्रलाई सधैं खुल्ला राख्नु पर्नेछ । यस क्षेत्रमा कुनै पनि प्रकारको भौतिक संरचना निर्माण गर्न पाइने छैन ।

(ङ) **सतह सुधार** : परम्परागत बाटो र वरिपरिका घरहरूको सतह कायम राख्न परम्परागत वस्तीमा सडकको सतह निरन्तर बढ्दै जाने विटुमिन (पिच) जस्ता सामग्रीहरूबाट सतह सुधार गर्न दिइने छैन । यस प्रयोजनको लागि स्थानीय निकायहरूले सम्पदा वस्तीमा पर्ने सडक तथा बाटोको सतहको अभिलेख राख्नु पर्नेछ ।

(च) परम्परागत पानीको स्रोत व्यवस्थापन : परम्परागत पानीको मुहान, निकास, प्राकृतिक ताल, धाप, नदी, पोखरी, धारा, कुवा, कुण्ड, ढुंगेधारा, इनार आदि मास्ने वा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै पनि संरचना निर्माण गर्न दिइने छैन । सार्वजनिक इनार, पोखरी, ढल, सार्वजनिक महत्वको स्थान आदिबाट छोड्नुपर्ने सेट ब्याकको न्यूनतम दूरी निम्नानुसार हुनेछ :

अ) पोखरी जलाशयको डिलबाट ५ मिटर

आ) कुवा, ढुङ्गेधारा, सीमाबाट ४ मिटर

इ) इनारको बाहिरी घेराबाट ४ मिटर

ई) कुलोको केन्द्ररेखाबाट ४ मिटर

उ) साविकका घरहरुको सेटब्याक माथि उल्लेख भए भन्दा फरक रहेको अवस्थामा साविक बमोजिम नै कायम गरिनेछ ।

(छ) वस्तीको स्वरूप :

अ) बिजुली, टेलिफोन आदिको वितरण प्रणाली, तार, क्याबिन, पानी ट्यांकी, पाइप आदिलाई परम्परागत वस्तीको स्वरूपसंग सामञ्जस्य हुने गरी सकभर जमिनमुनि राख्ने गरी मिलाउनु पर्नेछ । ऐतिहासिक स्थलको वातावरणको दृष्य प्रदूषण नहुने गरी नगरपालिकाले तोकेको स्थानहरुमा मात्र ट्रान्सफर्मर आदि जडान गर्नुपर्नेछ ।

आ) सडक छेउमा वर्षात्को पानी बग्ने बाहेक अन्य ढललाई खुल्ला देखिने गरी छोड्नु हुँदैन । सडक ढलमा वर्षात्को पानी बाहेक अन्य प्रयोजनको फोहर पानी वा शौचालयको निकास जोड्न दिइने छैन ।

इ) सार्वजनिक वा अर्द्ध सार्वजनिक स्थलहरुमा दृष्य प्रदूषण नहुने गरी सडक बत्ती जडान गर्नु पर्नेछ । त्यस्ता सडक बत्तीका तारहरु बाहिरबाट नदेखिने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ । विशेष अवसर तथा पर्वमा भने त्यस स्थानको परम्परागत स्वरूप भल्कने किसिमले बिजुली वा बत्तीहरुको व्यवस्था गर्न सकिनेछ ।

ई) कुनै पनि भवनमा सम्बन्धित नगरपालिकाको स्वीकृति बिना टावर तथा एन्टेना आदि जडान गर्न पाइने छैन । यस्तो स्वीकृति दिँदा सो जडान भएको उपकरणको कारणले भवनको परम्परागत मूल्य, संरचना र सुरक्षामा कुनै प्रतिकूल असर नपर्ने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ ।

उ) स्मारक क्षेत्रमा होर्डिङ्ग बोर्ड, पम्प्लेट, पोष्टर, ब्यानर, वालपेन्टिङ्ग आदि राख्न वा टाँस्न पाइने छैन । तर व्यापारिक प्रतिष्ठान वा कार्यालयहरुलाई निश्चित स्थानमा तोकिएको आकार प्रकार र स्वरूपमा साइनबोर्डसम्म राख्ने अनुमति दिन सकिनेछ ।

(ज) हरित प्रविधि : दिगो भवन प्रविधि र स्वच्छ शहरको लागि प्रभावकारी हुने सोलार प्यानेलको प्रयोग, न्यून कार्बन उत्सर्जन हुने प्रविधि र निर्माण सामग्रीको प्रयोग गर्ने, आकासे पानी सङ्कलन, ग्राउण्ड रिचार्ज जस्ता उपायहरुको अवलम्बन सार्वजनिक भवनको हकमा अनिवार्य हुनेछ भने निजी भवनहरुमा यस्तो प्रविधिको

प्रयोग गर्नलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । यस्तो प्रविधिको प्रयोग गर्दा बस्तीको परम्परागत स्वरूपमा प्रतिकूल असर नपर्ने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

(भ) **हालसाविक गर्नमा बन्देज** : सार्वजनिक, ऐलानी, पर्ति, नदी, नाला, राजकुलो, बाटो, चौतारा, चोक र वनक्षेत्र आदि तथा अन्य परम्परागत खुल्ला क्षेत्र एवं सरकारी जमीनको साविकको क्षेत्रफल र सडकको साविकको चौडाई घटने गरी निजी जग्गाहरुको हालसाविक गरिने छैन ।

(ज) **परम्परागत छपाई (Pavement)**: सार्वजनिक तथा अर्द्धसार्वजनिक स्थलहरुमा तिनीहरुका बाटोको छपाई परम्परागत नै कायम राख्नु पर्नेछ र त्यस्ता छपाई लोप भइसकेको स्थलमा पनि इंटा वा ढुङ्गाको प्रयोग गरी स्थान सुहाउंदो परम्परागत छपाई कायम गर्नुपर्नेछ । बाटो तथा चोकहरुमा नयां छपाई गर्दा छपाईको सतह उकासेर स्मारक तथा ऐतिहासिक भवनमा प्रतिकूल असर पार्नु हुदैन । साविक बाटो तथा चोकहरुको मर्मत वा पुनर्निर्माण गर्नुपरेमा पुरानै सामग्री वा पुरानोसंग मेल खाने नयां सामग्रीको प्रयोग गर्नुपर्नेछ । यसरी निर्माण गरिने सतह सकेसम्म जमिनमुनि पानी पुनर्भरण गर्न सकिने प्रकारको हुनु पर्नेछ । यस्ता छपाईमा प्रयोग हुने सामग्री अनुरूप त्यसको सरसफाईको विधि पनि अपनाउनु पर्नेछ । वरिपरिका घर तथा संरचनालाई असर पर्ने भएकोले बाटो, चोक तथा सार्वजनिक क्षेत्रको सतह नउकास्ने गरी निर्माण वा मर्मत गर्नुपर्नेछ ।

(ट) **जग्गा खण्डीकरणमा प्रतिबन्ध** : साविकमा कायम भइरहेको प्लटको क्षेत्रफललाई खण्डीकरण गर्नु पर्दा दुई आना दुई पैसा (८० वर्ग मी.) भन्दा कम क्षेत्रफल कायम हुने गरी कित्ताकाट गर्न दिइने छैन । सो भन्दा कम क्षेत्रफल कायम हुन सक्ने गरी एकै भवनमा अतिरिक्त भरेंग राख्ने गरी भवन निर्माण गर्ने स्वीकृति समेत प्रदान गरिने छैन । जग्गाको स्वामित्व कानून बमोजिम धेरै व्यक्तिको नाममा बाँड्नु पर्ने अवस्थामा समेत जग्गाको कित्ता उल्लिखित क्षेत्रफल भन्दा कम हुने भएमा संयुक्त स्वामित्व मात्र कायम गरिनेछ ।

(ठ) **खण्डित स्वामित्व** : भवनको स्वामित्व कुनै किसिमले खण्डित भइसकेको भए तापनि भवनको बाहिरी स्वरूपमा खण्डीकरण भएको देखिने गरी निर्माण वा मर्मत सम्भार वा पुनर्निर्माण गर्न स्वीकृति दिइने छैन । एकाघरका अंशियारबीच भागबण्डा भएको अवस्थामा समेत बाहिरी स्वरूपमा फरक पर्ने गरी तल्ला थप्न, भ्यालढोका टुक्रा गर्न पाइने छैन । यस सम्बन्धमा अंशियारबीच सहमति कायम हुन नसकेमा आफूमध्येबाट मनोनित मध्यस्थकर्ताले सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्नेछ । मध्यस्थकर्ताबाट पनि सहमति कायम गराउन नसकिएको संरचनालाई स्थानीय निकायले न्यूनतम प्रचलित मूल्य निर्धारण गरी घरधनीहरुबाट आफैले वा सार्वजनिक लिलाम बढाबढ गराईखरिद बिक्री गर्न सक्नेछ ।

(ड) **ध्वनी नियन्त्रण** - पार्टी प्यालेस, श्रव्य दृष्य कार्यक्रम, धार्मिक प्रवचन आदि आयोजना हुने सबै प्रकारको स्थायी वा अस्थायी भवन तथा संरचनाहरुमा ध्वनी प्रदूषण नहुने व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।

(ध) **आवागमन** : सम्पदा क्षेत्रको संरचनात्मक सुरक्षाको लागि तोकिएका सार्वजनिक तथा अर्द्धसार्वजनिक स्थलहरुमा पैदल यात्रालाई प्राथमिकता दिइनेछ । प्राचीन बस्तीभित्र आपत्कालीन सेवा जस्तै दमकल, एम्बुलेन्स बाहेक अन्य मोटर गाडी चलाउन दिइने छैन । निर्माण सामग्री ढुवानी तथा खानेपानी ट्यांकर जस्ता

अत्यावश्यकिय सेवा दिने सवारी साधनहरु सामान्यतया बेलुकी ८ बजेदेखि बिहान ८ बजेसम्म चलाउन दिन सकिने छ ।

(न) **स्मारकको सुरक्षा** : निर्माणाधीन भवन वरिपरिको स्मारक तथा ऐतिहासिक भवनमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी निर्माण गर्नुपर्नेछ, तथा निर्माणको क्रममा स्मारकको सुरक्षामा ध्यान दिनुपर्नेछ । स्मारकहरुमा कुनै प्रकारको पोष्टर, सूचना, भित्ते लेखन, प्रचार सामग्री आदि टाँस्न वा प्रयोग गर्न दिइने छैन ।

(प) **परम्परागत उपयोगलाई प्रोत्साहन** - सार्वजनिक तथा अर्द्धसार्वजनिक स्थानहरुको परम्परागत प्रयोजन र उपयोगलाई प्रोत्साहित गरिनेछ । त्यस्ता स्थानहरुमा परम्परागत संस्कार, जात्रा तथा पर्व, मेलाहरुलाई कुनै प्रकारले बाधा पुऱ्याउनु हुँदैन । तोकिएको स्थान बाहेक अन्य चोक, नदी जस्ता सार्वजनिक स्थानहरुलाई पार्किंग, व्यावसायिक सामग्रीको सञ्चय तथा व्यवसाय सञ्चालनको लागि प्रयोग गर्न दिइने छैन ।

(फ) **कृषि क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने** - सम्पदा वस्तीभित्र कृषि क्षेत्र सीमाङ्कित भएमा त्यसको सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक महत्वलाई दृष्टिगत गरी परम्परागत कृषि क्षेत्रलाई संरक्षण गर्नु पर्नेछ । यसभित्र खेतका बनोट तथा बालीका प्रकार आदि समेत पर्दछन् । सम्पदा वस्तीभित्रको कृषि क्षेत्रमा उक्त क्षेत्रलाई कुनै असर नपर्ने गरी मात्र निर्माण कार्य गर्ने स्वीकृति दिइनेछ ।

(ब) **भवन एकीकरण (House Pooling) सम्बन्धी व्यवस्था** : भवन एकीकरण विधिबाट पुराना तथा ऐतिहासिक शहरी क्षेत्रको पुनर्विकास तथा पुनरुत्थान गर्न सकिनेछ । यसको लागि भवन एकीकरण गर्न स्वीकृति दिँदा प्रस्तावित बाटोको चौडाई र कूल क्षेत्रफल साविक बाटोको चौडाई र कूल क्षेत्रफल भन्दा कम नहुने गरी गर्नु पर्नेछ, तथा साविक भवनहरुको समूहले चर्चेको आकार र पदचाप (Foot Print) साविक बमोजिम नै कायम गर्नु पर्नेछ । भवन एकीकरण आयोजना सञ्चालन गर्दा चोकहरुको साविक नाप, आकार र स्वरूपमा कुनै परिवर्तन गर्न पाइने छैन ।

(भ) **छिमेकी घरको सुरक्षा** : निर्माणको क्रममा लहरै घरहरु भएमा विचमा घर बनाउँदा छिमेकी घरमा कुनै प्रकारको क्षति नहुने गरी सुरक्षाको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ । नयाँ निर्माणको क्रममा छिमेकीको घरमा कदाचित कुनै क्षति हुन गएमा पूर्व अवस्था कायम हुने गरी मर्मत सम्भार गरिदिनु पर्नेछ ।

(म) **निषेधित क्रियाकलापहरु** : सम्पदा वस्तीमा निम्न उद्योगव्यवसायहरु निषेध गरिने छ :-

अ) स-मिल तथा काठ चिर्ने मेसिन प्रयोग गर्न,

आ) वातावरण दूषित वा प्रतिकूल असर पर्ने कृयाकलापहरु सञ्चालन गर्न,

इ) ग्यास, पेट्रोल, दाउरा, कोइला, मट्टितेल जस्ता प्रज्वलनशील पदार्थ र विस्फोटक तथा रासायनिक पदार्थ व्यापारिक दृष्टिकोणबाट संचय र विक्री वितरण गर्न,

ई) व्यापारिक दृष्टिकोणबाट भिडियो प्रदर्शन गर्न,

उ) निर्माण सामग्रीहरु जस्तै : सिमेन्ट, ईटा, छड, जस्ता-पाता आदिको पसल राख्न,

- ऊ) तोकिएको ठाउँ बाहेक अन्य ठाउँमा घुम्ती वा स्थायी तरकारी पसल राख्न,
- ए) काँचो माछा, मासु बेच्ने पसल तथा मोटरसाइकल, मोटर, ठेला आदि मर्मत गर्ने पसल राख्न,
- ऐ) ग्रिल वा वेल्डिंग सम्बन्धी उद्योग वा वर्कशप सञ्चालन गर्न,
- ओ) कुखुरा, हाँस वा चौपाया (गाई, भैसी, वंगुर आदि) पालन सम्बन्धी उद्योग सञ्चालन गर्न

ण) अग्नी नियन्त्रण र सुरक्षाका उपाय (Fire Hydrant, Safty Measure) :
अग्नी नियन्त्रण र सुरक्षाका लागि राष्ट्रिय भवन संहिता २०६० अनुसारको निकास मार्ग (Escape Route) को व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

१४क.८ सम्पदा वस्तीमा भवनको नक्सा तयार गर्ने तथा निर्माण सुपरीवेक्षण गर्ने:

- (क) भवन ऐन, २०५५ को दफा ८ अनुसार क र ख वर्गका भवनहरूको ढाँचा, नक्सा, स्ट्रक्चर तथा विशेष सुविधाहरूको डिजाइन र निर्माण सुपरीवेक्षण नेपाल इन्जिनियरिंग परिषद्को दर्तावाला आर्किटेक्ट वा इन्जिनियरबाट गराउनु पर्नेछ ।
- (ख) नेपाल इन्जिनियरिङ्ग परिषद्ले व्यावसायिक अनुमति प्रदान नगरुन्जेल क र ख वर्गको भवनको लागि परिषदमा नाम दर्ता भएको सम्बन्धित विषयको इन्जिनियरबाट स्ट्रक्चर तथा विशेष सुविधाहरूको डिजाइन गराउनु पर्नेछ ।
- (ग) ग र घ वर्गका भवनको लागि भवन विधामा कमसेकम प्रमाणपत्र तह वा डिप्लोमा उत्तीर्ण गरेको प्राविधिकबाट भवनको ढाँचा र नक्सा तयार तथा निर्माण सुपरीवेक्षण गराउनु पर्नेछ ।

द्रष्टव्य : क र ख वर्गको भवनलाई सम्बन्धित प्राविधिक विज्ञले सुरक्षित छ भनी डिजाइन तथा एनालाइसिस समेत प्रस्तुत गरी प्रमाणित गरेमा त्यस्तो भवनको हकमा भवन संहिताको *Mandatory Rule of Thumb* का प्रावधानहरू लागू हुने छैनन् ।

१४क.९ भवनको प्रयोग परिवर्तन - भवन निर्माणको स्वीकृति लिँदा उल्लेख गरिएको भवन वा परिसरको प्रयोगमा परिवर्तन गर्नुपरेमा निर्माण स्वीकृति प्रदान गर्ने संस्थामा रीतपूर्वकको निवेदन दिनुपर्नेछ । आवासीय भवनको भुईँतल्लामा सम्पदा वस्तीको चारित्रिक विशेषता अनुरूपका परम्परागत सीपसंग सम्बन्धित लघुउद्यम तथा ज्यासल वा पसल आदि सञ्चालन गरे पनि त्यस्तो भवनलाई आवासीय प्रयोजनको भवन नै मानिनेछ । भूउपयोग, संरचनात्मक सुरक्षा तथा यस मापदण्डका अन्य सान्दर्भिक प्रावधानहरूको पालना भएको अवस्थामा मात्र त्यसरी प्रयोग परिवर्तनको स्वीकृति दिन सकिनेछ, अन्यथा सो भवनमा पूर्व स्वीकृत प्रयोग नै स्वतः कायम हुनेछ । स्वीकृति विना उपयोग परिवर्तन गरेमा स्थानीय निकायले आधारभूत सार्वजनिक सेवाहरूबाट बञ्चित गर्न सम्बन्धित निकायलाई लेखी पठाउनेछ, तथा त्यस्ता निकायहरूले लेखी आए बमोजिम गर्नेछन् ।

१४क.१० माटो परीक्षण : सम्पदा वस्तीमा ३ तला भन्दा अग्ला सार्वजनिक भवन निर्माण गर्न अनिवार्य रूपमा सहरी विकास मन्त्रालयले जारी गरेको माटो परीक्षण निर्देशिका अनुसार गर्नु पर्नेछ । खानी तथा भूगर्भ विभागले नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरी निषेध गरेका क्षेत्रमा भवन निर्माण गर्न पाइने छैन ।

१४क.११ निर्माण व्यवस्थापन :

- (क) सम्पदा वस्तीको संरक्षण र निर्माण अनुमति प्रदान गर्ने कार्यमा संलग्न रहने गरी स्थानीय निकायहरूले तोकिएको योग्यता पुगेको संरक्षण अधिकृत नियुक्त गर्नेछन् ।
- (ख) घरपरिवार र समुदाय दुवैको प्राकृतिक जोखिमहरूसँग सामना गर्ने क्षमता वृद्धि गर्न प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट समुदायमा पर्याप्त जानकारी दिन र विपद्संग जुम्ने क्षमता विकास गर्न स्थानीय निकायहरूले उपयुक्त कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु पर्नेछ ।
- (ग) घरधनीले भूकम्प प्रतिरोधात्मक भवन निर्माण सम्बन्धी आधारभूत तालिम लिई सूचीकृत भएको कम्तीमा एक जना कालिगढलाई भवन निर्माण सुपरिवेक्षण कार्यमासंलग्न गराउनु पर्नेछ ।
- (घ) सम्पदा वस्तीको सम्बर्द्धनबाट लोपोन्मुख राष्ट्रिय सम्पदा र संस्कृतिको महत्व र गरिमा कायम राख्न सहयोग हुने भएकोलेसम्बन्धित निकायहरूले घरधनीलाई कर छूट, नक्शा दस्तुरमा कमी, स्थानीय प्रविधि र निर्माण सामग्रीको प्रयोगमा लागत सहभागिता जस्ता उत्प्रेरणा जगाउने कार्यहरू गर्नेछन् ।

१४क.१२ सम्पदा वस्ती संरक्षण गुरुयोजना :

- (क) स्थानीय निकायले सम्पदा वस्तीहरूको संरक्षणको लागि वस्तीको भौतिक संरचना र जनसांख्यिक लगत सहित यो मापदण्ड लागू भएको एक वर्षभित्र वस्ती संरक्षण गुरुयोजना तर्जुमा गरी स्थानीय नगर वा गाउँ परिषद्बाट स्वीकृत गराउनेछ । स्वीकृत गुरुयोजना विपरीत हुने गरी कुनै पनि प्रकारको निर्माण कार्य गर्न दिइने छैन ।
- (ख) गुरुयोजना तर्जुमा गर्दा पानीको मुहान तथा स्रोतलाई पुनर्स्थापना गर्ने, मोटर गाडीको प्रवेश निषेधित क्षेत्र अंकित गर्ने, त्यस्तो क्षेत्र वरिपरिको उपयुक्त स्थानमा पर्याप्त पार्किंग स्थल निर्धारण गर्ने, संरक्षित हरित क्षेत्र, सार्वजनिक खुल्ला क्षेत्र आदि अंकित गर्ने जस्ता कार्यहरू समेत गर्नु पर्नेछ ।
- (ग) स्थानीय निकायले गुरुयोजना तथा मापदण्ड तर्जुमा गर्दा सार्वजनिक सुनुवाइ गराउनु पर्नेछ ।

१४.१ सुरक्षित स्थान पहिचानका आधारहरू

भूकम्प, पहिरो र बाढी जस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरूबाट न्यूनतम जोखिम भएका ठाँउहरूमा मात्र वस्ती विकासलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । निम्न आधारहरूमा सुरक्षित स्थानको पहिचान गरिनेछ:

१४.१.१. खानी तथा भूगर्भ विभागबाट नक्शांकन गरी पहिचान गरिएका नेपालका विभिन्न स्थानमा रहेका सक्रिय दरारहरूका आसपास कुनै पनि किसिमको निर्माणकार्य गर्नु पूर्व भौगर्भिक अध्ययन गराई प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ; साथै, गहिरो चिरा परको भू-भाग, सिमसार क्षेत्र, ताल-तलैया वा त्यस्ता प्राकृतिक स्थान माथी माटो भरिएका क्षेत्रहरूबाट ५० मिटर टाढा हुने गरी भौतिक संरचना निर्माण गर्न दिइनेछ ।

१४.१.२. पहिरोबाट बच्न अपनाउनु पर्ने सावधानी: स्थान छनोट गर्दा समतल जमिन वा ३० डिग्री भन्दा कम भिरालो क्षेत्र रोज्नु पर्दछ र भिरालो जमीनको फेदीबाट कम्तीमा ३ मीटर छाडेर मात्र भवन निर्माण गर्न दिइनेछ । तर, ३० डिग्री भन्दा कम भिरालो क्षेत्र भए पनि खानी तथा भूगर्भ विभागले राजपत्रमा सूचना

प्रकाशित गरी निःशोधित गरेको क्षेत्रमा बस्ती बसाल्न हुँदैन भने कडा चट्टान भएको ३० डिग्री भन्दा बढी भिरालो क्षेत्रमा विशेषज्ञहरूको सल्लाह बमोजिम बस्ती बसाल्न दिइनेछ ।

१४.१.३. बाढीबाट बच्न अपनाउन पर्ने सावधानी: स्थान छनोट गर्दा ऐतिहासिक बाढीको सतह भन्दा माथिको जमीनलाई छनोट गर्नु पर्दछ । त्यस्ता क्षेत्र साना नालाबाट न्यूनतम १० मीटर र बाह्रमासे नदीको ऐतिहासिक बाढीको सतहबाट ३० मीटर टाढा हुनु पर्दछ ।

१४.२ सुरक्षित स्थान पहिचान गर्ने:

१४.२.१. आपत्कालीन स्थानान्तरण वा पुनःस्थापना गराउँदा सहभागिता मुलक छिटो एवं सरल मूल्यांकन विधि (Participatory Rapid Appraisal) अपनाई खतरा र संभावित जोखिमहरू पहिचान गरि सुरक्षित स्थानको छनोट गर्न स्थानीय बासिन्दाहरूको अनुभवलाई बटुली उक्त क्षेत्रमा घटेका विभिन्न प्राकृतिक प्रकोप सम्बन्धि ऐतिहासिक जानकारीहरू संकलन गरि त्यस्ता जानकारीहरूलाई साधारण रूपले हातले कोरिएका चित्र एव म्यापद्वारा चित्रण गर्न सकिनेछ ।

१४.२.२. दीर्घकालीन बस्ती विकास र पूर्वाधार लगानीको लागि भने भू-वैज्ञानिक र जल-विज्ञानका विशेषज्ञहरूद्वारा उक्त स्थानको विस्तृत जांच गराउनु पर्नेछ । त्यस्ता अध्ययनमा भूकम्प, बाढी, पहिरोका घटनाहरू, वर्षा तथा बाढीको तथ्यांक आदि सम्मिलित विवरण र विश्लेषण समावेश गर्नु पर्नेछ । यस्ता अध्ययनका आधारमा भवन र भौतिक संरचनाहरू निर्माण गर्दा अपनाउन पर्ने उपयुक्त सावधानीहरू निर्धारण गर्न सकिनेछ ।

१४.३ जोखिमयुक्त बस्तीको स्थानान्तरण: प्राकृतिक प्रकोपको दृष्टिकोणले जोखिमयुक्त बस्तीहरू स्थानीय निकाय समेतलाई जानकारी गराई स्थानीय सहभागिताको आधारमा सुरक्षित स्थानमा पुनःस्थापना गरिनेछ ।

१४.४ बस्ती विकासको लागि अन्य आधारभूत आयामहरू

१४.४.१. स्थानको छनोट गर्दा अन्य आधारभूत पक्षहरू जस्तै: भूमिको उपलब्धता, खाने पानीको स्रोत, सडक र विजुलीको पहुँच, र अन्य आर्थिक विकासका सम्भाव्यताहरूको आधारमा छनोट गर्नु पर्नेछ ।

१४.४.२. बस्ती स्थानान्तरण गर्दा आत्म निर्भर समुदायको विकास गर्न मद्दत पुग्ने वा नपुग्ने वारे सामाजिक अध्ययन गरेर मात्र स्थानान्तरण गर्नु पर्नेछ ।

१४.४.३. यस्ता बस्तीहरूमा निर्माण गरिने आवास भवनहरूमा मौलिक संस्कृति र स्वामित्व भल्कने निर्माण पद्धतिलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।

१४.४.४. स्थानान्तरण स्थान प्रस्ताव गर्दा योजनाबद्ध रूपमा थप बस्ती विकासका लागि जमीनको उपलब्धता भएको जमिन क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

१४.५ भू-उपयोग योजना र नियन्त्रण

१४.५.१. सार्वजनिक खुला ठाउँ र सामुदायिक स्थानको प्रावधान गर्दा यस्ता क्षेत्रहरू मोटर गुड्न सक्ने ठुला बाटोले जोडिएका र एक अर्काको पुरक हुने गरी तिनको व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ ।

१४.५.२. योजनाको क्रममा प्राकृतिक स्रोतहरू जस्तै जलाधार क्षेत्र, वन क्षेत्र, उर्वर भूमि र चरन क्षेत्रहरूको संरक्षण गर्ने प्रावधान राख्नु पर्नेछ ।

१४.६ प्राकृतिक प्रकोपको जोखिम व्यवस्थापनमा सामुदायिक क्षमता

घरपरिवार र समुदाय दुवैको प्राकृतिक जोखिमहरूसँग सामना गर्ने क्षमता बृद्धि गर्न प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट समुदायमा पर्याप्त जानकारी दिन र विपद्संग जुम्ने क्षमता विकास गर्न आवश्यक कार्यक्रमहरू समचालन गर्नु पर्नेछ । नयाँ भवन निर्माण गर्दा भूकम्प प्रतिरोधात्मक बनाईने र पुराना भवनहरूलाई भूकम्पीय सुदृढीकरण (Retrofitting) गर्ने प्रावधानलाई कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ । वस्तीको कम्तिमा ५०% भाग खुला क्षेत्रको रूपमा छुट्याउनु पर्नेछ । खुला ठाउँ, सामुदायिक भवनहरू, र

अन्य सामुदायिक सुविधाहरूको उचित व्यवस्थापन गरि बस्ती भित्रको सामाजिक सम्बन्धलाई गाढा बनाउन प्रोत्साहन गर्नु पर्नेछ ।

१५. बाधा अडचन फुकाउने

- १५.१ यस मापदण्डको कार्यान्वयनमा कुनै बाधा अडचन आएमा यस मापदण्डका प्रावधानलाई प्रतिकूल असर नपर्ने गरी संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको परामर्शमा सहरी विकास मन्त्रालयले बाधा अडचन फुकाउन सक्नेछ ।
- १५.२ यस मापदण्डले तोकेका कुराहरू यसै बमोजिम र यसले नतोकेका कुराहरू हाल भवन निर्माण मापदण्ड लागू भएका स्थानीय निकायहरूमा सोही बमोजिम र सो लागू नभएका स्थानीय निकायहरूमा सहरी विकास मन्त्रालयले स्वीकृत गरी जारी गरेको भवन निर्माण सम्बन्धी नमूना मापदण्ड अनुसार हुनेछ ।

१६. विविध

निर्माण स्वीकृति दिने सन्दर्भमा दस्तुर कायम गर्दा भवनको प्रयोजन अनुसार गर्नु पर्दछ । साथै, एकै प्रयोजनको लागि निर्माण स्वीकृति दिँदा एकल रूपमा निर्माण हुने र संयुक्त रूपमा निर्माण हुने भवनहरू बीच भिन्न भिन्न दर कायम गर्न पाइने छैन ।

१७. मापदण्ड तर्जुमा गरी लागू गर्न सक्ने:

- क. यस आधारभूत निर्माण मापदण्डलाई आधार बनाई स्थानीय निकायहरूले आ-आफ्ना छुट्टै मापदण्ड तर्जुमा गरी लागू गर्न सक्नेछन्; तर, नयाँ मापदण्डका प्रावधानहरू यस आधारभूत निर्माण मापदण्ड र स्थानिय निकायहरूले हाल लागू गरिरहेको मापदण्ड भन्दा कमजोर हुने छैन ।
- ख. स्थानिय निकायहरूले हाल लागू गरिरहेको मापदण्डका प्रावधानहरू यो आधारभूत निर्माण मापदण्डमा व्यवस्था गरिएका प्रावधानहरू भन्दा सशक्त भएको अवस्थामा स्थानिय निकायहरूले लागू गरिरहेको मापदण्ड अनुसार नै गर्नु पर्नेछ ।
- ग. यस आधारभूत निर्माण मापदण्ड लागू हुनु अगाडि स्थानीय निकायहरूले लागू गरेका भवन निर्माण तथा भौतिक योजना मापदण्ड अनुसार निर्माण स्वीकृती प्राप्त गरिसकेका प्रस्तावित भवन तथा जग्गा विकास योजनाहरू तिनै मापदण्डहरू अनुसार तथा स्थानीय निकायहरूले त्यस समयमा लागू गरेका प्रकृया अनुसार नै निर्माण/विकास गर्न दिइनेछ । साविक प्रचलित मापदण्ड अनुसार स्वीकृति लिई निर्माण भइसकेको भवनमा तल्ला थप गर्नुपरेमा राष्ट्रिय भवन संहिताको परिधि भित्र रहि तल्ला थप गर्ने र यसले गर्दा यस मापदण्ड अनुसारको परिमार्जित सेटव्याक लागू हुने छैन ।
- घ. यो मापदण्ड नेपालका सबै स्थानीय निकायमा तुरुन्त लागू हुनेछ । यो मापदण्ड न्यूनतम मापदण्डको रूपमा कायम हुनेछ । स्थानिय निकायले आफ्नो परिषद्बाट निर्णय गराइ मापदण्डमा थप गर्न बाधा पर्नेछैन । (उदाहरणका लागि मापदण्ड बमोजिम ८ मिटर मापदण्ड कायम भएको सडकलाई ७ मिटर कायम गर्न सकिने छैन तर परिषद्को निर्णयबाट ८ मिटरको सडकलाई ८ मिटरको भन्दा बढि कायम गर्न बाधा पर्ने छैन) ।

Compact Rural Settlements Development Strategy for Nepal: A Policy Brief

Government of Nepal
National Planning Commission
Singh Durbar, Kathmandu

JANUARY 2013

Compact Rural Settlements Development Strategy for Nepal: A Policy Brief

Government of Nepal
National Planning Commission
Singh Durbar, Kathmandu

Copyright ©2013

Government of Nepal
National Planning Commission

All rights reserved.

Information given in this publication may be reproduced, stored in retrieval system or transmitted in any form or by any means – electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise – by duly acknowledging the source.

Citation: NPC (2013).

Compact Rural Settlements Development Strategy for Nepal: A policy Brief
Published by Government of Nepal, National Planning Commission with support from UN-Habitat in Nepal, in January, 2013.

Published by:

Government of Nepal
National Planning Commission
Singha Durbar
Kathmandu, Nepal
Tel.: +977-1-4211629
Website: www.npc.gov.np

Publication support provided by:

United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat)
United Nations House
Pulchowk, Lalitpur
Tel.: + 977-1-5536699
PO Box 107
Kathmandu, Nepal
Website: www.unhabitat.org.np

Government of Nepal

National Planning Commission

Singha Durbar, Kathmandu, Nepal

Deependra B. Kshetry
Vice-Chairman

Ref.:-

Date: 27 December 2012

Message

Despite Government's high priority in its development plans to improve living condition of majority of its people living in villages, life in rural Nepal, remains a constant struggle for survival. The political movements including the historic popular movement of the past brought to the fore the aspiration of people for better life; and the shortcoming of the conventional way of development that had failed for long to meet the development objectives. Rural areas across the country are caught up with multiple problems from lack of basic amenities to low agriculture productivity, poor infrastructures, and lack of economic opportunities. Low income and rising cost of meeting aspirations has forced the youth to opt for foreign employment, which is in no way sustainable. Reaching scattered settlements across the mountainous terrain with even the basic infrastructure has been exorbitantly expensive.

Nepal is currently in the process of constructing a new nation. We are aspiring to have an inclusive society that has access to all possible opportunities for development for all. At this juncture, the challenge for the government is to reduce the per capita costs for construction, operation and maintenance of basic infrastructure and other essential services to improve rural life. A new approach to rural development that would address Nepal's specific needs must be worked out. Such approach should lead to provide better services and better economic opportunities to reach to rural population in Nepal.

I am happy to note that the concept of compact rural settlements (CRS) could indeed be a viable option and approach to rural development. I believe that CRS is a timely step in reaching the remote areas with basic infrastructures that would provide better services and sustainable economic opportunities. Considering the diversity Nepal has, in the social and natural order, it may be worthwhile to apply the CRS concept in suitable locations and learn from it the nuances that need to be addressed for wider application.

The proposed ten townships to be set up along the Puspa Lal (middle hill) highway, will demonstrate a suitable settlement model that will benefit the population in rural areas.

Deependra Bahadur Kshetry
Vice Chairman
National Planning Commission

P.O.Box: 1284, Tel.: 4211970, Fax: 4211700, Singha Durbar, Kathmandu, Nepal

E-mail: npc@npcnepal.gov.np

Website: www.npc.gov.np

Preface

The inhabitants in the dispersed settlements in rural areas of Nepal show a distinct gradient in their living conditions largely governed by the degree to which they have access to resources, information, and services. The high production oriented villages with reliable access to markets and services are relatively densely clustered and seem to have progressed well due to high accessibility, agricultural intensification, and access to services and technologies. In contrast, there are many small settlements with only few houses that are not as fortunate to have these opportunities for progress. Most of such villages have limited agricultural activities cultivating single crop and can normally be accessed by foot path. The predicament of present day Nepal is that a large number of populations still live in these scattered villages and isolated settlements. Physical inaccessibility have deprived them of the basic amenities such as adequate shelter, water supply, health services, education, information, and rescue and relief at the time of need. They are generally among the poorest.

The traditional mode of living sustained by the conventional economic activities in these remote and scattered villages is no longer adequate to meet the rising needs and aspirations of the present day population, let alone that of the future generation. The state has the responsibility to provide the basic amenities to its citizens. Irrespective of where they live, the citizens must be able access clean water, education facility, health services, and opportunity for economic growth. They need access to opportunities for income by practicing economic activities of their choice. However, with the current pace of infrastructure development it will take long time before these remote and isolated villages are provided with basic amenities; and until then they will remain outside the purview of mainstream development. The ramification of road access to densely clustered villages can be seen in the development of private sector providing education, health services, agro-vet services, and markets for farm produces. The clustered settlement seems to have advanced development by providing entry points for different stakeholders including the private sector wherever access to roads and services have been made available.

The proposed Compact Rural Settlement (CRS) is an attempt to explore possibility of consolidating scattered settlements into clustered settlements and enable them to access basic amenities within foreseeable future. This study is expected to stimulate meaningful discussion on the issue of CRS.

The secretariat acknowledges the support provided by the UN-HABITAT in undertaking the study. We would like to thank Mr. Umesh Bahadur Malla, Dr. Sunil Babu Shrestha, Mr. Padma Sunder Joshi, Mr. Prafulla Man Singh Pradhan and Mr. Surya Bhakta Sangachhen for their valuable contribution to bring this document this far.

National Planning Commission Secretariat
Singh durbar, Kathmandu Nepal

CONTENTS

I.	Contextual Background and Study Objectives	9
II.	An Overview and Understanding of the Compact Settlements in Nepal's Context	10
III.	Existing Scenario and Issues of Rural Settlements in Nepal	17
IV.	Past initiatives	23
V.	International experiences	24
VI.	An Overview of Relevant Plans and Policy Documents: Implications for the CRS Development	25
VII.	Compact Rural Settlements (CRS): Strategic Policy Framework for Nepal	28
VIII.	Conclusions	32
	References	33
	Annex:	35

I CONTEXTUAL BACKGROUND AND STUDY OBJECTIVES

In Nepal, it is found that a majority of the rural population (83 % in 2011) living in scattered settlements in three ecological regions - Terai, Hills, and Mountains of the country do not reach minimum population thresholds to be effectively and efficiently provided with basic infrastructure, and social and economic services including job opportunities. Given the dispersed rural settlement patterns, the per capita costs for construction, operation and maintenance of basic infrastructure and other essential services are very high coupled with low economic returns. In the absence of basic life-sustaining services and economic opportunities in the rural areas, the population belonging to economically active age groups has been migrating temporarily or permanently to the urban centres of the country as well as outside the country in search for better services and facilities, and for employment - a critical factor affecting rural development in Nepal. This calls for a new thinking or 'paradigm shift' in rural development approach and processes for providing better services and sustainable livelihood opportunities

to the rural population in the country. Developing compact rural settlements (CRS) for provision of basic services and livelihood opportunities along with the appropriate measures for protection of natural resources and environment could be a viable option and approach to initiate this new thinking, and could help raise the living standards of a majority of rural population.

In the above light, the objectives of the present study are: i) to assess and present the existing conditions of rural settlements in Nepal; ii) to make a general appraisal of the government initiatives in the form of the national plans and policies that relates to rural settlements development; iii) to come up with a CRS strategic policy framework to launch a national CRS program in the country encompassing all the ecological regions (Mountains, Hills and Terai); iv) to initiate a broad dialogue among the concerned stakeholders (government, private sector, non-governmental sector and civil societies, and people at large) to obtain a broader support for the envisaged program.

II. AN OVERVIEW AND UNDERSTANDING OF THE COMPACT SETTLEMENTS IN NEPAL'S CONTEXT

2.1 CONCEPTUAL NOTIONS ABOUT HUMAN SETTLEMENTS

It would be pertinent to understand and develop the notion of compact rural settlements (CRS) in Nepal within a framework of broader understanding of human settlements in general. Vancouver Declaration on Human Settlements (1976) defined human settlements as follows: Human settlements means the totality of the human community - whether city, town or village - with all the social, material, organizational, spiritual and cultural elements that sustain it.

The fabric of human settlements consists of physical elements and services comprising of : i) Shelter, i.e. the superstructures of different shapes, size, types and materials erected by mankind for security, privacy and protection from the elements and for his singularity within a community; ii) Infrastructure, i.e. the complex networks designed to deliver shelter, services, goods, energy and information; iii) Services such as water supply and sanitation, transport, education, health, culture, welfare, recreation and nutrition.

Over the years, this concept of human settlements has been broadened to provide

a spatial framework for an overall national socio-economic development based on the premises that no sustainable social and economic growth can occur without efficient settlements systems and networks.

Human settlements are divided mainly into urban and rural settlements. They differ in functions, demographics, land area and usage, population density, transportation networks and economic dependencies. Urban settlements include metropolitan areas, towns and cities.

Rural settlements, which include small hamlets and villages, refers to an assembly of residences grouped together, whether in close proximity or at a distance, to create a community surrounded by agricultural fields, green pasture or forests. Some of the common characteristics of rural settlements include illiteracy, traditionalism, isolationism and agricultural economy.

Three types of settlements exist: dispersed, linear and clustered. Dispersed settlements refer to rural farmlands and estate that tend to have large fields between them, but share trails/ roads and boundaries between

fields. Linear settlements are settlements that have developed along a river, stream or trail/road in a linear alignment. A clustered rural settlement is different in that there is a

distribution of farmlands and dwellings in an agricultural setting or around a trade route or main trail in a nucleated manner

2.2 NOTION OF COMPACT RURAL SETTLEMENTS (CRSS) FOR NEPAL

Generally, settlements with less than 10,000 population with a population density less than 10 persons per hectare, and lacking in basic facilities in the country can be considered as rural settlements in Nepal. It is estimated that there more than 30000 villages (rural clusters) which are scattered settlements in the country (DUDBC, 2003). As per 2001 census there are 3889

settlement localities, of which 3533 are small localities or "rural" with a population of below 10,000, making up nearly 91 percent of the total settlement localities. The total population of such small settlement localities accounts for 67.1 percent (CBS 2001). On average, the population size per small settlement locality is 4324.

Table 1 Rural population status as of 2011 Census

Particulars	Population (million) & %	Growth Rate
Rural	22.1 (83%),	1.03%
Urban	4.53 (17%).	3.38 %
Nepal	26.62 (100%),	1.4%

Cultural and environmental diversities of the country are reflected in the pattern, type and form of rural settlements. These can be grouped into three types: (i) compact settlements characteristic of the Terai and Himalayan regions; (ii) agglomerated settlements characteristic of the hills lying between the Terai in the south and the Himalayan region in the north; (iii) isolated/

dispersed settlements found in certain parts of inner Terai and along the steep hill slopes . Those varied settlement patterns are made up of 'a complex of hierarchy of service centers, market towns, compact and large villages, hamlets, linear villages, isolated groupings of houses, and individual farms, (MHPP,1992). The settlement typologies are depicted by the pictures presented below

Himalayan Region: Tukuचे, Mustang

Photo: Google Earth

Himalayan Region: Gamgadhi, Mugu

Photo: Google Earth

The Hilly Region: Isolated Settlements

Photo: P. S. Joshi

The Hilly Region : Tarkeghyang, Sidhupalchok

Photo: Google Earth

Typical Hill Settlement, Sindhupalchowk

Photo: P. S. Joshi

Typical Terai Settlement

Photo: P. S. Joshi

Terai village

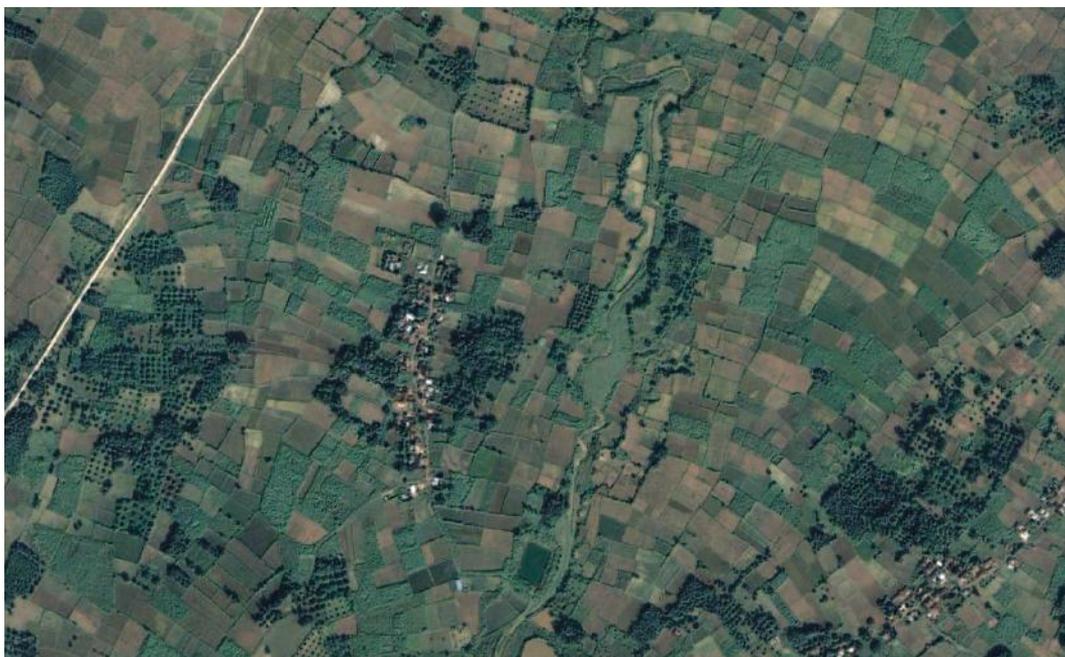

Photo: Google Earth

Given the existing pattern of rural settlements in the country as stated above, it would be pertinent to establish a functional hierarchy of those settlements which is critical ' to achieve service coverage in rural areas as well as economic efficiency of investment' (MHPP, 1992). It implies that development of the CRSs is essentially needs to be based on the notion that a minimum threshold of population would be needed for the various order of rural service/ market centers in order to provide services to the rural hinterland (DUDBC/Geography Department, TU, 2003).

For the sake of this study, the compact rural settlements (CRS) imply both agglomerated and compact settlements. Although there would be a hierarchy of the CRSs, at the basic level the CRS could be developed as a nucleated settlement identified by its dense development around a public place. In general, the compact rural settlements could be defined as the settlement concentrations consisting of one or more residential neighborhoods surrounding a compact core area that provides some commercial services and/or civic facilities to the residents or nearby residents.

View of an Ideal CRS at the Kaski District

Photo: 00000000

III. EXISTING SCENARIO AND ISSUES OF RURAL SETTLEMENTS IN NEPAL

Photo: P. S. Joshi

3.1 POVERTY SITUATION IN THE RURAL SETTLEMENTS

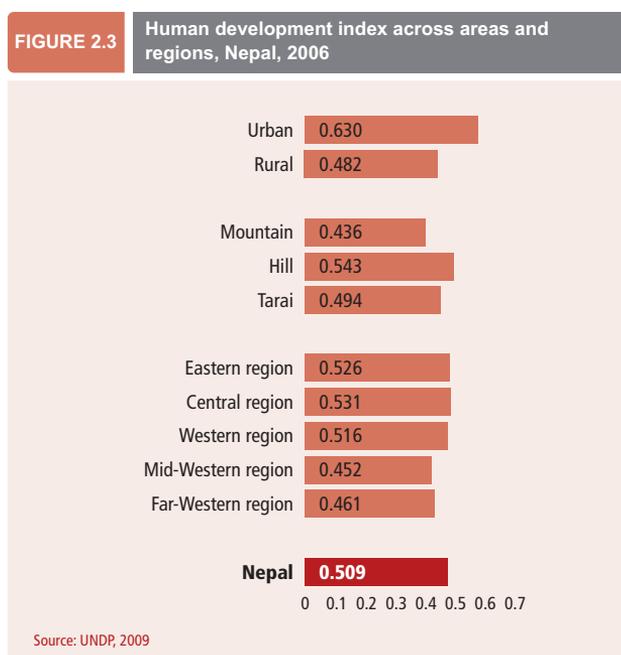
- The NLSS III (2010/11) survey indicate a considerable decline in the poverty level as compared to 1996 & 2004 figures. Within a period of 14 years from 1996 to 2010, national poverty was reduced by 17 % with similar reductions in rural and urban poverty. The probable reasons for the decline in poverty level were: remittance supported consumption, increment in economically active population, rapid urbanization, and increase in non-farm income (MDG Progress Report 2005)

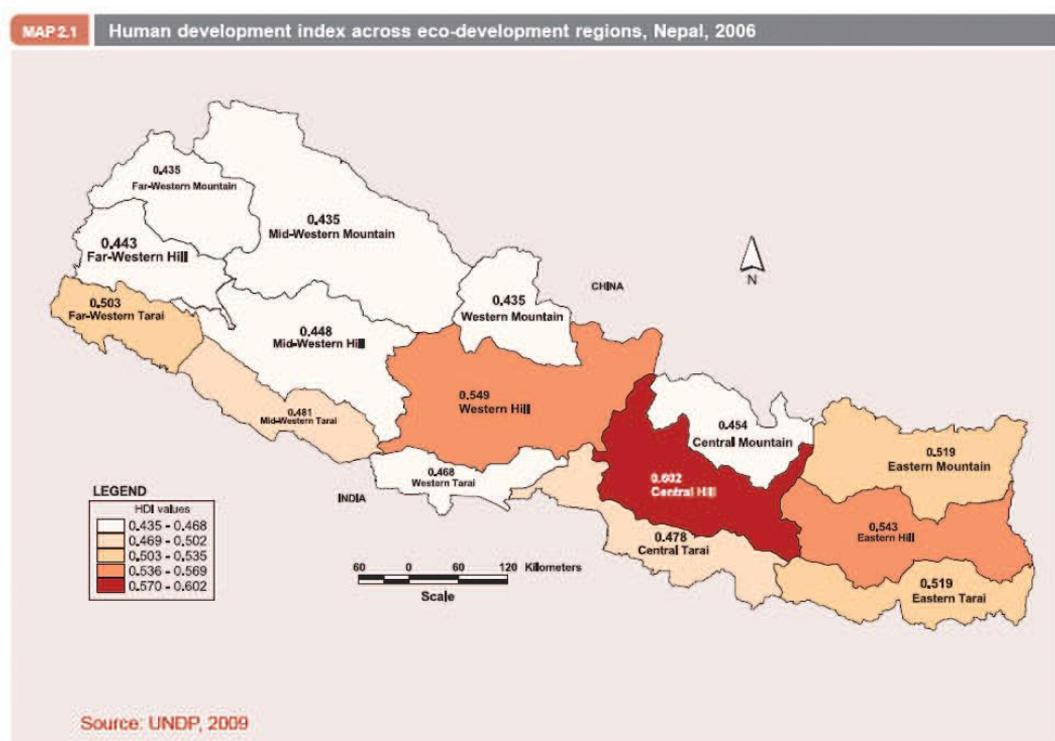
Table 2 Poverty Situation in the Rural Settlements

Particulars 1	995/96 (1) %	2003/04 (2) %	2010/11 (3) %
Nepal	42	31	25.2
Rural Nepal	44	35	27.43
Urban Nepal	23	10	15.46
Urban (Kathmandu Valley excluded)	34	13	x
Kathmandu Valley	1.3	3.3	11.47

Source: NLSS I,II & III

- However, with this positive trend, the income disparity between urban and rural areas is still a persistent problem. From a regional perspective, as per the NLSS III findings, the mountain region is the poorest (42%) followed by the Rural Hills in Mid-West and Far-West (37%) and Rural Terai (31%). In general, poverty pressures in Terai and Hills are similar, but extremely high in the Himalayan region. The persistent level of economic disparity would have a consequential effect on education, health and the environment in the rural settlements (MDG, 2010).
- Rural Poverty level (27.43%) still higher than urban poverty (15.46%). Since 83% of the total population lives in rural areas (CBS 2011), the nature and dimensions of poverty in Nepal is clearly rural-oriented, and incidence of absolute poverty is higher in rural areas.
- Intensity and severity of poverty is on a higher side in the rural areas than in the urban areas. HDI of the rural people is also lesser in comparison to those in the urban areas.
- With 83% of rural population economic disparity would have a consequential effect on education, health and the environment in the rural settlements.

3.2 ACCESS TO SHELTER, BASIC SERVICES AND FACILITIES

Access to decent shelter, basic services and facilities are the important attributes of a community. As the NLSS 2003/04 and NLSS 2010/11 findings indicate that access to shelter, infrastructure and other facilities in the rural areas (e.g. health post, bus stop, market center, paved road, agriculture center, sajha/cooperatives, commercial bank, post office, telephone booth etc.)

is very poor in comparison to the urban areas implying a poor quality of life in the rural areas.

Table 3: % HHs with Access to the Facilities within 30 minutes walking distance

Select Variables	Rural	Urban	Nepal
Primary School	89.9	98.8	91.4
Health Post	56.6	88.6	61.8
Bus Stop	45.9	89.2	53.0
Paved Road	26.7	90.4	37.2
Market Center	23.8	87.9	34.4
Agricultural Center	25.4	65.1	31.9
Sajha /Cooperatives	24.5	80.8	33.7
Commercial Bank	16.4	85.8	27.8
Post Office	56.2	85.6	61.0

Table 4: % HHs with Access to the Infrastructure and Utilities

Select Variables	Rural	Urban	Nepal
Electricity	27.3	87.4	37.2
Telephone	1.9	31.9	6.1
Toilet	30.3	81.3	38.7

Shelter Situation in the Rural Areas

- As per the national housing survey 1996 findings, physical conditions of the rural houses: 'Kachi', temporary type (47%), 'Ardha Pacci', semi-permanent (42%) & 'Paccci', permanent (3.7%), implying almost 90 % of rural houses in poor physical state in the country's rural areas. Only 20 % of the houses are in good conditions, the 68 % normal conditions and rest 12 % in very poor conditions. However, the CBS 2001 findings has indicated some progress with 70% of rural houses being in poor physical state with the houses falling in 'Kachi', temporary type (36.9%), 'Ardha Pacci', semi-permanent (31.7%) & 'Paccci', permanent (30.6%). But the overall shelter situation do not seem satisfactory.
- More than 70 % rural HHs lives presently in the temporary houses which are unhealthy and unsafe. The temporary structures, which consists of the wall and roofing of various materials like plastic, bamboo, wood, sacks, metal, tripal, mandro etc. are vulnerable to all kinds of natural hazards. With 27 % of rural pop. below poverty level, the housing situation of the poor HHs would be very critical. A majority of the families below poverty level are either homeless or lives in the substandard houses with the problems of dampness, water leakage, smoke and poor ventilation.
- Average number of rooms and average size of the dwellings in the rural areas is on the lower side as compared to those for the urban areas and the country as a whole with direct health implications for the rural inhabitants. Most of the rural houses have small number of rooms which have to accommodate a range of activities from preparing food to livestock breeding. With 5 to 6 members having to be accommodated within a limited space in addition to the firewood burning for cooking purpose have created unhealthy living conditions affecting life expectancy. Housing deficit increasing at 0.5% per annum, is bound to aggravate rural shelter situation further resulting to homeless families and illegal squatters.
- In addition to natural hazards like flood, fire, landslides encountered by those houses, as the recent earthquake occurrences indicate, the seismic vulnerability is equally real.
- The plot sizes significantly affect the shelter conditions with direct health implications of the inhabitants. The floor area (FA) which denotes the size of a house is an important consideration in determining the living conditions of its inhabitants. A considerable improvement is needed in relation to both those indicators.

3.3 VULNERABILITY TO NATURAL DISASTERS

- According to Des Inventar database of Nepal loss due to natural disasters in Nepal 2001-2010 for selected hazard types in 75 districts of Nepal has clearly depicted that the types, scale and dimensions of natural disaster in the country which is primarily a rural phenomenon. The data base indicates that fire, flood and landslides are major disaster events recorded within a period of 10 years from 2001 to 2010. Although these events are evenly distributed, landslides are the major cause of deaths (46%) followed by flood (42%) and fire (12%). In terms of monetary loss, fire accounts for 54.5% up to the tune of 4.8 billion rupees followed by flood (40%) and landslides (5.36%).

Table 5.0: Loss due to natural disasters 2001-2010 for selected hazard types in 75 districts of Nepal

Types of disaster	Number of Events	Number of Deaths	Reported Loss NRs (Million)
Fire	2037 (37 %)	389 (12%)	4785.7 (54.5%)
Flood	1827 (33%)	1421 (42%)	3527.8 (40.14%)
Landslide	1622 (30%)	1544 (46%)	475.4 (5.36%)
Grand Total	5486 (100%)	3354 (100%)	8788.9 (100%)

Source: Des Inventar database of Nepal

- This indicate how vulnerable are the rural settlements to natural disasters in the country. So it calls for not only a need for providing basic services to the rural people within limited available resources, but also undertaking necessary measures for disaster prevention, mitigation and response measures in the rural settlements. Climate change induced disasters have further complicated the situation in all the three ecological regions, with the adverse impacts particularly in the Himalayan belt and the Hill settlements due to excessive rise in temperature and irregular rainfall patterns.

3.4 JUSTIFICATION FOR DEVELOPING COMPACT RURAL SETTLEMENTS (CRSS) IN NEPAL.

The deliberations on the rural scenario indicate the following issues:

- Rural settlements in Nepal lack basic life-sustaining services and economic opportunities resulting into massive migration of a large majority of economic active population temporarily or permanently to other parts of the country or outside the country.
- The above observations is very much supported by the findings of the recently conducted field surveys in the four squatter settlements – ‘Kohalpur Informal Settlements’ - at the proximity of Kohalpur Town in Banke District of the Mid-Western Region of Nepal. The survey findings have depicted five major categories as the basic reasons for migration to the Kohalpur area. These are: search for better employment opportunities; natural disasters like flood and landslides; looking out for better educational opportunities; political insurgency and armed conflict within the country; the other several factors lumped into ‘others’ category e.g. poverty, landless situation, inability to pay rent, search for better facilities and services, and socio-cultural factors (Lumanti, 2011).
- Natural disaster related loss of lives is another critical issue which needs to be addressed seriously. There could be a need for relocation of the whole or partial settlements from the disaster prone areas. With proper resettlement planning the lives of the people can be saved to a considerable extent.
- Hence, the above deliberations clearly depict that poverty dimensions implying a lack of employment opportunities, and a lack of basic life sustaining services and facilities, crucial socio-cultural and political factors, and disaster vulnerabilities are the crucial issues of the rural settlements as well as a major bottleneck in Nepal’s rural development efforts.
- The situation clearly calls for rational and scientific restructuring of the rural settlements in the form of compact rural settlements in order to provide both basic infrastructure, services and livelihood opportunities as well as to be looked upon as pre-disaster and mitigation measures for possible disaster events.
- This provides an ample justification for developing compact rural settlements (CRSS) through the integration of scattered settlements in the country. This not only helps towards maximization of the benefits of investments on infrastructural facilities, but also helps to check environmental degradation and to minimize disaster risks, but also contributes towards poverty reduction and MDG goals realization.

IV. PAST INITIATIVES

Nepal has witnessed clandestine efforts being made in the direction of planning and development of the rural service centers (RSCs) right from the early seventies as presented below.

- A number of the integrated rural development projects (IRDPs) were executed in the several regions of the country with the technical support of the bilateral agencies (US AID, CIDA, GTZ) and multilateral agencies (World Bank, ADB) in the early 70s and were carried out up to late eighties. It was being observed that the RSCs planning and development component were rather weak in the overall project planning of the IRDPs, and spatial planning aspects in terms of developing rural growth centers was not given due importance in the IRDPs. (B.B. Pradhan, 1984).
- The training seminar/workshop on rural center and settlement planning (Nov. 20 -29, 1984) organized in Kathmandu by the GoN in cooperation with UN ESCAP is the most important event in terms creating awareness about the role and importance of rural centers in national development. It came up with the major recommendations for actions at national and regional levels which were not taken up seriously in the national plans and programs. ESCAP guidelines for rural centre planning provided a major input to the above endeavor (ESCAP, 1979).
- Under the 'Basic Needs Program' launched during the Seventh Plan (1985-90) the compact settlement development program (CSDP) was launched by the government GoN (then HMGN) with the objective of developing cluster settlements in the rural areas of the Hills and Terai to promote increased accessibility to the basic needs and services (MSUD, 1989). The pilot programs, initiated at the five places representing 5 development regions, were essentially conceived as the sites & services projects to be executed either at the viable new areas or within the existing service canters/market towns. It seems that the overall assessment of the CSDP regarding its performance and impacts could be useful to draw the valuable lessons for the CRSD strategy formulation
- Market town development initiatives of GoN & US AID Nepal in the form of seminar/workshops in two consecutive years 1991 & 1992 came up with the market town development strategy which focused on: need for policy dialogue and reform related to the market towns development; and investment policies in infrastructure and services, and in urban-rural physical linkages. Those outputs could provide useful guides in the CSDP strategy formulation.

V. INTERNATIONAL EXPERIENCES

Study and review of the efforts of some of the African countries with a predominantly rural agriculture based economy toward improving their rural settlement systems through adoption of rural center development policy and programs would be relevant for the execution of the CRD strategy in Nepal. A past study commissioned by the UNCHS (1993) to make a general assessment of planning, implementation and management of the rural service centers in five countries (Malawi, Tanzania, Nigeria

and Cote d'ivoire, Zimbabwe) has clearly indicated improvement in the provision of: infrastructure, community facilities, rural road access improvement, agriculture inputs and marketing facilities, and rural industry and employment in the rural hinterlands of the respective countries. The study has also pointed out serious policy lapses and management problems in those case study countries related to the rural service development programs which would be very much relevant for effective functioning of the CRS program in Nepal in future

VI. AN OVERVIEW OF RELEVANT PLANS AND POLICY DOCUMENTS: IMPLICATIONS FOR THE CRS DEVELOPMENT

6.1 THE TENTH PLAN (2002-2007)

The Tenth Plan visualized a need for: developing rural infrastructure for the economic uplift of the rural populace; continuous modernization of agricultural practices; and rationalization of pricing policy for increased agricultural production. Rural energy development programs were also emphasized to develop rural economy in order to alleviate poverty. Those initiatives would have considerable implications for the CRSs development.

6.2 THE THREE YEARS INTERIM PLAN (2064/65-2066/67)

The vision of this Plan is to build a 'Prosperous, Modern and Just Nepal'. The Plan objectives being presented below, could be seen as having immense implications for the CRS planning and development.

- To give special emphasis to relief, reconstruction and reintegration.
- Creation and expansion of employment opportunities.
- To increase pro-poor and broad-based economic growth,
- Promotion of good-governance and effective service delivery:
- Increase investment in physical infrastructures:
- Adopt an inclusive development process.
- Carry out targeted programs.

6.3 NATIONAL DEVELOPMENT STRATEGY PAPER 2009

The Strategy Paper did adopt the policy of increasing investment in ongoing physical infrastructures as well as in new and viable physical, social and economic infrastructures. Regarding physical infrastructure, the focus was on mega, medium and small projects. Those projects that would create more employment opportunities were emphasized. Moreover, the concept of publicprivatepartnerships was brought forward to implement construction projects. Priority were given to construction of strategic roads, northsouth corridors, midhill highway and rapid transit roads. The Strategy Paper also emphasized exploring the possibilities of new modes of transportation such as cable cars, railway and ropeway for mass transportation as well as for tourist attraction. Those programs would have far reaching implications for developing CRSs development.

6.4 NATIONAL URBAN POLICY 2007

National Urban Policy 2007 has adopted the strategy of discouraging the scattered settlements and of promoting development of compact settlements in order to protect the natural resources as well as for reducing investment costs in providing infrastructure and basic services. It also has highlighted a need for implementing the required planning standards for discouraging environmental degradation due to the scattered settlements.

6.5 THE VISION PAPER 2007

The vision paper 2007 of MPPW has emphasized the following aspects:

- Small, medium and large urban centers will be identified and appropriate infrastructure will be provided as per the national urban policy.
- Integrated physical infrastructure shall be developed to encourage the concept of compact settlements.
- The model physical infrastructure development programs will be launched in the capitals of future provinces under the federal model to be adopted for the country.

6.6 NATIONAL CONCEPT PAPER (NCP) ON COMPACT SETTLEMENTS 2061

DUDBC's National Concept Paper (NCP) on Compact Settlements 2061 prepared by Department of Geography, TU has classified Nepal's rural settlements into three categories in terms of compactness as follows:

- Dispersed /isolated settlements which contain less than 5 dwelling units or houses at one place.
- Agglomerated settlements (ASs) which contains 5 or more than 5 dwelling units, but not attached to each other, at one place.
- Compact settlements (CSs) which contains a number of dwelling units or houses with at least 5 or exceeding 5 numbers but attached to each other.

Those three categories conditioned and influenced by unique geographical and socio-cultural factors of the country have provided a sound basis for conceptualizing and understanding the CRS in Nepal's context.

For the CRS development the NCP has recommended three possible models: 1) Welfare Model which emphasizes special poverty focused programs for the marginalized people who mostly lives in the isolated and dispersed settlements; 2) Service Oriented Model which focuses on extension and development of infrastructure and essential services so as to attract the people from around the vicinity to settle in the settlements; and 3) Urbanization Model which is centered around promoting urbanization and urban growth processes in the rural settlements on the basis of settlements hierarchy and centrality of the services. The NCP has also dealt with economic, social and cultural aspects related to the CRS planning and development, and with the legal and institutional aspects having bearing on the CRS programs implementation.

6.7 THE SETTLEMENT DEVELOPMENT DIRECTIVES 2010 WITH COMPACT SETTLEMENT DEVELOPMENT STANDARDS

This directive being drafted in the year 2010 under the initiative of Department of Urban Development & Building construction (DUDBC, 2010) has tried to give some guidelines for developing compact settlements in the country. Presently, DUDBC has prepared and executed several CRS development plans and programs within a framework of this Directive in the several districts of Nepal an important initiative towards development of the compact rural settlements in the country. The development standards to be adopted deals with: geographic location & growth potential, physical infrastructures, hygiene/waste management, environmental concerns, social services and security, economic infrastructure and opportunities, effective and inclusive nature of local government, urbanization friendly policy

6.8 THE COMPACT RURAL SETTLEMENTS DEVELOPMENT STUDIES: DUDBC REPORTS

As guided by the Three Years Interim Plan and several national policy documents presented above, Department of Urban Development and Building Construction (DUDBC) initiated the feasibility studies for identification of integrated compact settlements as the potential CRSs in the several districts including Kalikot , Humla, Myagdi, Rashuwa, Pyuthan, Accham and Gulmi. The studies focused on each district: establishing settlements hierarchy and, in particular, identification of those settlements with higher order centrality excluding the district headquarter, detailed socio-economic, physical, environmental studies of the identified settlements to be developed as the CRSs. The study approach has clearly adopted the urbanization model as presented in the DUDBC Concept Paper.

VII. Compact Rural Settlements (CRS): Strategic Policy Framework for Nepal

7.1 PROSPECTS OF COMPACT RURAL SETTLEMENTS IN NEPAL

The deliberations in the previous chapters clearly indicate:

- The rural areas of Nepal have a large number of dispersed and isolated settlements which are deprived of the basic infrastructures, basic life sustaining services and facilities, and livelihood opportunities. The challenges lie on how make investments in such settlements economically viable and environmentally sustainable.
- The government plans and policies do provide a conducive policy environment for development of compact rural settlements (CRS) in Nepal guided by a long term vision of 25 -30 years.
- There is a need for launching of resettlement plans and programs with the aim of relocating whole or partial settlements from the disaster prone areas in appropriate locations within the country as a pre-disaster precautionary or postdisaster response measures (e.g. resettlement programs in Terai in the past) . Such resettlement areas could be developed as the CRSs.
- The following general definition of compact rural settlements is being proposed for coming up with the appropriate policy and strategy framework for the CRS planning and development:
- Compact Rural Settlements are settlement concentrations consisting of one or more residential neighborhoods surrounding a compact core area that provides some commercial services and/or civic facilities to the residents or nearby residents

7.2 LONG TERM VISION AND THE CRS POLICY GOALS/ OBJECTIVES

The long term CRS vision and policy goals are presented as follows which would serve to guide the policy and programs formulation in the succeeding sections:

Vision: To achieve a better quality of life for a majority of rural population of the country through: increased access to basic life sustaining services and facilities; reduction of unemployment, poverty and inequalities in the rural areas; proper safeguards against natural calamities; and protection of natural environmental resources.

CRS Policy Goals

- To improve living conditions of the people in the rural areas through planned development of sustainable compact rural settlements in order to: provide basic infrastructure, services and livelihood opportunities; and to ensure biodiversity conservation and safety from natural disasters including negative impacts of climate change.
- To strive for maximum social and economic benefits from investment incurred : on provision of infrastructure, basic services, and livelihood opportunities; and on environmental conservation measures (e.g. community managed forest).

Policy Objectives

- To establish a functional hierarchy of compact rural settlements which is critical to achieve maximum service coverage in the rural areas of Nepal based on the premises that a minimum threshold population would be needed for the various order of rural service/market centers.
- To strive for diversification of occupational structure with creation of additional employment and income opportunities for the rural populace in the various levels of the CRSs.
- To strive for maximum economic efficiency of investment incurred on provision of infrastructure and basic services, and employment creation in the rural areas.
- To strive for adequate provision of educational, health, leisure and recreational facilities ensuring equitable access; and to enhance socio-cultural values and create a sense of place for the rural communities in the various levels of CRSs.
- To ensure environmental sustainability of the various levels of the CRSs through: biodiversity conservation; environmental conservation in terms of energy efficiency and minimization of greenhouse gas emissions; ensuring safety for against natural disasters and adoption of adaptation measures related to climate change.

7.3 STRATEGIC SPATIAL DEVELOPMENT FRAMEWORK FOR CRS DEVELOPMENT.

It is obvious, realisation of the above stated vision and goals for the CRS development can only be achieved through the adoption of a strategic spatial development framework which are presented as follows

(A) Classification of Rural Areas: Conceptually the rural areas of Nepal could be seen as comprising of three distinct divisions as listed below:

- Rural Settlements Area (the area occupied in terms of population concentrations in the settlements)
- Permanent Agricultural Area or Belt
- Diversified Rural Area (the remaining rural area outside of rural settlements and the permanent agricultural area)

The pattern of development in the Diversified Rural area should protect environmental resources and maintain a sense of “rural character” (features such as scenic landscapes, open views, dispersed houses, woodlots, and wetlands - as defined by local units of government and their citizens.

(B) Proposed Hierarchy of Rural Settlements: A number of past studies (MHPP, 1992, Human settlements Sector Review; Geography Department/TU, 2006, Designation of the Hierarchy of Human Settlements along with the Standards) have come up with several recommendations a hierarchy of settlement comprising of both urban and rural centers. The settlements hierarchy proposal of Dept. of Geography endorsed by DUDBC, which has attempted to incorporate and synthesize the various past recommendations, is being considered as rural development spatial framework for CRSs planning and development, and is presented as follows:

- I. Rural Hamlets (or basic village)
- II. Rural Service Centers
- III. Rural Growth Centers (Market Towns or Centers)
- IV. Small Towns (or Emerging Towns)
- V. Municipalities
- VI. Sub-Metropolitan City
- VII. Metropolitan City

Following are the implications of the proposed settlements hierarchy as presented above:

- Out of the 7 tiers of the settlements, only top three levels (basic village/hamlet, rural service centers and rural growth centers) would be relevant for the CRS development. Rural hamlets are the smallest CRS units or the basic villages with population less than 200. The rural service centers are the lowest order rural centers meant to provide basic needs services at the ‘Ilaka’ sub-district level (each district being divided into 9 ‘Ilakas’) with the population ranging from 200 to 600.
- The rural growth center or market centers, with population ranging from 600 to 4000, implying the CRS with a higher order centrality (amalgamation of central place and growth pole concepts) and with higher influence areas aims: i) to provide urban services and facilities including marketing facilities to the rural hinterland; ii) to accommodate the immigrants with non-farm job opportunities; iii) to help to create a hierarchy of urban and rural settlements within a particular district or sub-region so as to exploit the potentials of rural-urban linkages and rural-rural linkages; and iv) to act as focal points of innovations so that development spreads outwards in the hinterland.

Thus the proposed spatial framework aims to establish a hierarchy of rural centres, in the form of the CRSs, with defined functions on the basis of threshold value for different levels services and activities.

7.4 POLICIES AND STRATEGIES FOR CRS DEVELOPMENT.

The policies and strategies to be adopted for top three levels (basic villages/hamlets, rural service centers and rural growth centers) are proposed as follows:

- Consolidation of existing isolated hamlets and dispersed rural settlements through provision of basic services (primary health care, primary education, water supply, agriculture inputs and marketing facilities) that encourages CSR promotion and development.
- Planned development of select rural settlements to be developed as rural service centers within the sub-districts termed as 'Ilakas', with focus on extension and development of infrastructure and essential services so as to attract the people from around the vicinity to settle in those settlements;
- Urban growth promotion through investment decisions in the select rural centers to be developed as rural growth center (market towns/centers) which serves as the interface between the rural hinterland and the urban centers designated as the municipal bodies.

Those listed alternate options for developing the CRSs incorporate the various models linked to welfare, service-orientation and urbanization promotion respectively as recommended by DUDBC's National Concept Paper on the CRS development. The realistic approach would be adoption of a single or a mix of the various options as outlined above dictated by the prevailing situation in a particular rural setting within the country.

Table 6. Proposed service levels for three levels of CRSs

CRS Levels	Proposed minimum Services	Service Range	Tentative population range served#
Basic Villages (BVs)	water supply and basic sanitation, primary school, primary health care access, police security provision.	X	200
Rural Service Centers (RSC)	secondary school, health post, sub-post office, agriculture extension & veterinary services, general shops, cooperatives plus the services available in the BVs.	The near- by villages.	1400-1800
Rural Growth Centers (market towns located on the crossroads)	higher secondary school, primary health center, veterinary center, post office, banking services, general stores, specialized retail shops, restaurants, personal services, cold storage facilities, telecommunication facility, electricity supply, road connectivity, agro-based small and cottage industries and all the services available in RSCs & BVs.	RSCs and the adjoining villages	9000-15000

The figures are tentative, and need further investigation taking into account the diverse ecological regions in the country.

VIII. CONCLUSIONS

From the deliberations made so far, it clearly comes out that the CRSs are not only the strategic tools or instruments for structural restructuring of scattered rural settlements within the country, but also could herald a paradigm shift in rural development approaches and processes in Nepal. In other words, the CRS development could be an important component of national rural development policy and strategy to be formulated in future, and could play an important role for achieving rural-urban complimentary in Nepal's national development process. The CRS development strategy would be contributing significantly to spatial articulation of sectoral plans and programs at the district level development

planning in the country. Further, the CRSs would also be providing important avenues for private sector investments for creating non-farm employment opportunities, and would also create alternate channels for utilization of the remittance flows in the productive sectors.

Apart from rendering positive contribution in Nepal's urbanization process, the CRS development model would be contributing to poverty reduction goals, and ultimately to achieving good quality of life for a majority of rural population of Nepal. Hence, it seems pertinent as well as relevant to mainstream the CRS development model into rural development planning process in Nepal.

Based on the above deliberations, it is highly recommended that the CRS Development program to be launched as a national umbrella program encompassing all the three ecological regions - Terai, Hills, and Mountains;

- To aid spatial coordination of various sectoral and cross-cutting rural development programs to be executed by the line ministries, the NGOs/INGOs, and the formal and informal private sectors.
- To provide a spatial planning framework for the various program interventions for rural development undertaken under bilateral and multi-lateral technical assistance framework.
- To capitalize on the accomplishments of: the past and on-going UNDP assisted programs (e.g. RUPP, PDDP, PPPUE etc.), and the other bilateral and multi-lateral donor assisted programs in the rural sector in Nepal..

REFERENCES

1. APROS (1995). Nepal Agriculture Perspective Plan, Main Document, Kathmandu: Agricultural Projects Services Centre, Kathmandu and John Mellor Associates, Inc, Washington D.C.
2. Bibby, P. and et.al . Developing a New Classification of Urban and Rural Areas for Policy Purposes – the Methodology. Rural Evidence Research Center (RERC).
3. Cavric, B. I. and et.al. . Toward sustainable rural land use planning practices in Botswana: the concept for an “Integrated Rural Plan”.
4. CBS (2002). Population Census of Nepal 2001. Kathmandu: Central Bureau of Statistics, GoN.
5. CBS (2004). Nepal Living Standard Survey, Vol. I. Kathmandu: GoN.
6. CHCC (2007). Rural Settlement Policy. Coffs Harbour City Council.
7. DUDBC & TU (2003). National Concept Paper on Compact Settlements 2061 (in Nepali). Kathmandu: DUDBC/GoN
8. DUDBC & Geography Department/TU (2004). Designation of Hierarchy of Human Settlements based on Standards (in Nepali). Kathmandu: DUDBC/HMGN
9. DUDBC (2010). ‘Settlement Development Directives 2067 with Compact Settlement Development Standards’ (in Nepali). Kathmandu, GoN
10. Jnawali, D.J. (2004). “Rural-Urban Interaction”.
11. ISRSC (2010). National Policies. Kathmandu: Informal Sector Research Study Center.
12. ISRSC (2008). Development Profile of Nepal. Kathmandu: Informal Sector Research & Study Center.
13. Knowled R. and et.al. (1990). Economics and Social Geography. Department of Geography, The Polytechnic of North London.
14. Lumanti (2011). Informal Settlements in the Kohalpur Area: Situation Analysis. Kathmandu: CLIFF/Homeless International, UK
15. MHPP (1992). Human settlements Sector Review. Kathmandu:HMG/UN-Habitat
16. MHPP (1992). Strategic Program for Human Settlements Sector. Kathmandu: HMG/ UN HABITAT.
17. MPPW (1996). National Shelter Policy 2053 (1996). Kathmandu: GoN

18. MPPW (2007). Vision Paper 2007, New Physical Infrastructure-Foundation for New Nepal. Ministry of Physical Planning and Works, GoN.
19. Murray, M. and et.al. Modeling Community Preferences for a Dispersed Rural Settlement Pattern: Insights from the western shores of Lough Neagh.
20. NPC (2003). The Tenth Plan (2002-2007). Kathmandu: National Planning Commission, GoN.
21. NPC (2009). National Development Strategy Paper (Draft). Kathmandu: National Planning Commission, GoN.
22. NPC (2007). Three-Year Interim Plan Approach Paper (2064/65-2066/67). Kathmandu: National Planning Commission, GoN.
23. NTNC (2009). "Sustainable Development Plan Manang (2008-2013)". Kathmandu,
24. NTNC (2008). "Sustainable Development Plan Mustang (2008-2013)", Kathmandu.
25. Pradhan, P.K (2003). Manual for Urban Rural linkage and Rural Development Analysis.
26. Provincial Spatial Development Plan – Eastern Cape Vol. 4. Province of Eastern Cape, Republic of South Africa.
27. Rural Issues Work Group (2002). Draft Policy and Implementation Proposal for the Rural Area.
28. Shrestha, S.B. (2011). "A Sustainable City Planning Mythology for 21st Century (Concept of Food Green City) ". Kathmandu.
29. Wily, L.A and et.al (2008). Land Reform in Nepal.
30. WFP (2005). Household Food Security in Nepal, Summary of Findings. Kathmandu: World Food Program.
31. WCC (2005). Waterford County Development Plan.
32. कालिकोट जिल्लामा एकीकृत घनावस्तीको संभाव्यता अध्ययन" शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, २०६४ ।
33. "राष्ट्रिय शहरीनीति, भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, २०६४ ।
34. त्रिवर्षीय योजनाको आधार पत्र (२०६७/६८-२०६९/७०) मस्यौदा, राष्ट्रिय योजना आयोग, २०६७ ।

ANNEX:

POLICY IMPLICATIONS IN THE LIGHT OF THE OUTCOMES OF THE CONSULTATIVE WORKSHOP - (FEBRUARY 3, 2012)

A high-level workshop was organised by National Planning Commission and UN-Habitat to present the study findings and gather comments and suggestions. Policy Implications in the light of the outcomes of the Consultative Workshop under the chairmanship of Honble' Vice-Chairperson Mr. Devendra Bahadur Kshetry at the NPC premises on February 3, 2012

- The CRS strategy needs to be linked to the currently initiated agriculture development strategy development program of GoN so as to create an enabling spatial planning framework for sound investments in the agriculture sector. The strategy also needs to provide support to commercializing and industrializing the agriculture sector through involvement of the local institutions.
- The CRS strategy needs to incorporate as well as give continuity to the already terminated UNDP supported and UNCHS assisted Rural Urban Partnership Program (RUPP), considered to be a very successful development initiative with positive outcomes, as one of its key project components.
- The CRS strategy needs to be based on sound land use principles within a framework of the national land use policy recently formulated by the Ministry of Land Reform and approved by the GoN.
- Considering a very important role of the CRSs for decelerating the rural urban migration trends, the policy emphasis needs to be given to three aspects in the envisaged CRSs: (i) availability of basic facilities that include drinking water, road, electricity, telecommunication and irrigation; ii) adopting improved or modern technologies; (iii) disaster preparedness.

- A review of the policy and program initiatives of the MLD/GoN, particularly those related to the rural settlements be undertaken as conceptual inputs to the CRS strategy development. These are: Local Infrastructure Development Policy and Strategy, 2004, and Rural Settlement Development Program of the GoN.
- A proper analysis needs to be undertaken to look into the inter-linkages between the livelihoods of the people and scattered settlement patterns in the rural areas of the country while developing and designing the CRS program.
- The experiences of the other countries, particular the Indian experience, would be relevant for addressing the livelihood issues.
- Considering that the 'Lalpurja' system (present land ownership certificate model) as a major impediment to adoption of the progressive policies, the CRS strategy need to look into the possibilities of propagating a lease model of land ownership.
- A vexed question of infrastructure following the settlements or other way round while developing and implementing the CRS strategy, needs to be settled? It is also being acknowledged that assigning a range of population sizes to the various tiers of the settlements in the hierarchical order as stated in the CRS strategy would help to provide a guiding framework for development activities.
- The participation of the local bodies (DDCs, NPS & VDCs) as the major stakeholders need to be ensured from the very inception, planning and programming stages of the CRS strategy development for its successful execution.
- It is also being pointed out that without a substantial shift from the present predominantly agriculture based livelihood pattern, the CRS strategy would not be successful. Supported by rational and sound land use plans and policies at the district and sub-district levels, the CRS strategy needs look into the various aspects: exploring possibilities of land bartering to bring the scattered population to compact settlements; looking into the implications of the cultural values, particularly, the caste hierarchy, hindering the CRS development; and confronting the challenges of meeting the MDG goals.
- Considering the fact that the CRS development involves complex issues demanding comprehensive solutions, and also relying on the natural tendencies of the people to move towards compact settlements, it would be pertinent to make a start from 10 to 20 CRSs development as pilot projects at the initial phase of the project development.
- The consultative workshop has made a general endorsement of three models of the CRS development: poverty focused welfare model; service oriented model focusing on extension and development of infrastructure and essential services; and urbanization model centered around promoting urbanization in the rural settlements.
- Out of three models of CRS planning and development, it would be pertinent to start implementing at least one of those models encompassing a number of infrastructure components related to social, economic, institutional and physical aspects (20 to 30 in numbers) within the current national plan period, not having to wait for the next plan period.
- In the light of the CRS planning and development programs initiated in the country from as early as the year 2000, an urgent need for a fresh review of the ongoing CRSs activities is very much emphasized . It is also being pointed out that the present policy document is rather weak in responding to the 'million dollar' question, of how to initiate the review process of the CRS programs already under execution.

- The other important issues raised for the CRS development in the workshop relate to a need for rigorous exercises regarding location identification, a prospect for future expansion and inter-connectivity, and the creation of a hierarchy of settlements so as to create a critical mass followed by the key measurable indicators. The selection of Dipayal as a growth center in the Far-Western Region is being cited as an example for its poor performance for having ignored those crucial issues.
- It is being stressed that the CRS development would not be possible without resolving the crucial issue of land constraints, as the land under the public ownership is limited, and acquisition of private land would be difficult. It is also acknowledged that the present state of affairs regarding increasing land fragmentation in the rural areas along with difficulties of infrastructure provision pose severe problems.
- Developing financing strategies for the CRS development is very much crucial. At the initial phases the government intervention, particularly through the DDCs, would be necessary until the market forces pick up.
- It is also being stressed that, for CRS planning and development, the DDCs, assisted by clear policy guidelines and directives, could provide a better platform for coordinated development among the various government agencies.
- It is also being rightly pointed out that political reasons and interests should not be overlooked in such initiatives. For example, the movement of the population may affect the political balance and boundaries.
- A national level initiative be undertaken towards formulation of national rural development policy (NRDP) to compliment already formulated National Urban Policy 2007. The CRS strategy would be an important component of the NRDP.
- The other complimentary policy initiative would be the formulation, or updating of natural resource conservation policy that will also have positive contribution to the CRS initiative.
- It is also pointed out that the crucial issue of the 'way forward' needs to be looked into to respond to the key questions – how are we going ahead, and who should be leading this multi-dimensional initiative?
- In the end, as regards the CRS development, it is worth highlighting the comments and observations of the NPC Vice –Chair, who has very rightly pointed out that launching the CRS development may not need larger funding if the present rural sector investments are properly coordinated and consolidated within a policy framework as proposed in the present study. He is also of the opinion that land use policy, which is primary to this initiative, has to be complimented by the appropriate forestry policy, and the cultural practices need to be seriously considered in the policy framework followed by the involvement of the concerned stakeholders in the process. Since the objective condition is already prepared for such initiative, he further opines that because of the diverse effects and linkages involved, the NPC should be taking the lead role in the execution of the CRS development strategy.

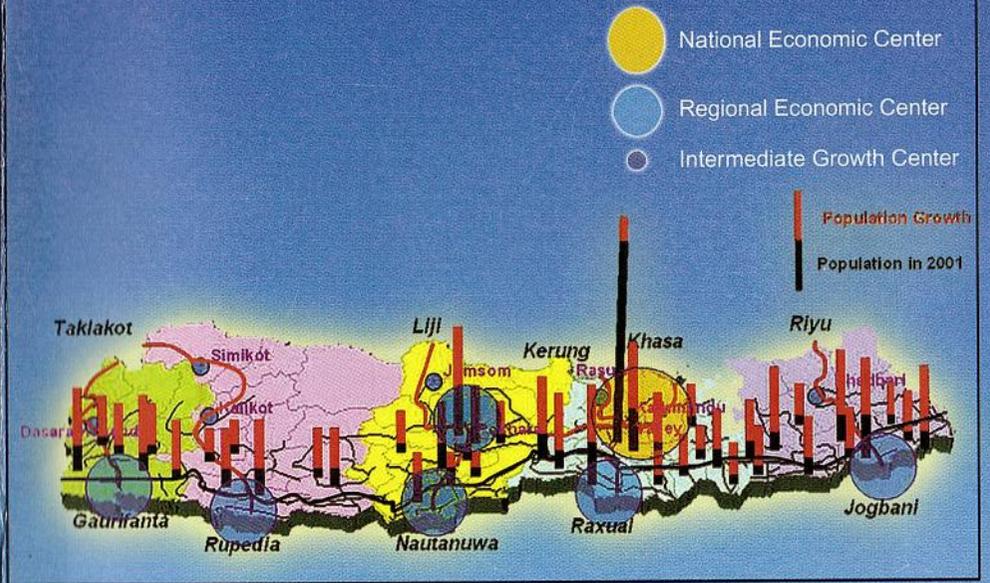
For Further Information :

Government of Nepal
National Planning Commission
Singha Durbar
Kathmandu, Nepal
Tel.: +977-1-4211629
Website: www.npc.gov.np

राष्ट्रिय शहरी नीति, २०६४

Vision of Balanced National Urban System

प्रकाशक :

नेपाल सरकार

भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय

शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग

बबरमहल, काठमाडौं, नेपाल

प्रकाशन सहयोग :

विश्व स्वास्थ्य संगठन

(नेपाल)

नेपाल सरकार

भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय

शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग

राष्ट्रिय शहरी नीति

२०६४

नेपाल सरकार
भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय
शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग

नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को
मिति २०६४/०५/०६ को बैठकको निर्णय बमोजिम स्वीकृत

नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को
मिति २०६४/०५/०६ को बैठकको निर्णय बमोजिम स्वीकृत

सार-संक्षेप (Executive Summary)

प्रस्तुत राष्ट्रिय शहरी नीति शहरी विकाससंग सम्बद्ध विभिन्न निकाय, बुद्धिजीवी र विज्ञहरुसंग विगत २०६१ सालदेखि नै विभिन्न चरणमा गरिएको छलफल अन्तरक्रियामा व्यक्त विचार तथा विज्ञ समूहबाट प्राप्त लिखित राय सुभाबहरु समेतलाई समायोजन गरी तर्जुमा गरिएको दस्तावेज हो। यस दस्तावेजले देशमा विद्यमान अस्तव्यस्त शहरीकरण र यसका चुनौतीहरुलाई एकीकृत एवं समन्वयात्मक रूपमा संबोधन गरी नियोजित गर्ने प्रयास गरेको छ। यस दिशामा प्रस्तावित राष्ट्रिय शहरी नीति एउटा महत्वपूर्ण मार्गदर्शक दस्तावेज हुने अपेक्षा गरिएको छ।

नेपालमा सन् १९७० को दशकदेखि नै शहरीकरणमा आएको तीब्रतासंगै विविध चुनौतीहरु पनि थपिदै गएका छन्। शहरी जनसंख्याको प्रतिशत अझ पनि करिब १५ प्रतिशत मात्र छ तर पनि अव्यवस्थित रूपमा भएको शहरीकरणले गर्दा यो एउटा प्रमुख राष्ट्रिय समस्याको रूपमा देखा परिसकेको छ। काठमाडौं केन्द्रित शहरीकरणले राष्ट्रिय शहरी स्वरूप असन्तुलित छन्। काठमाडौं उपत्यका लगायत सीमित ठूला नगरपालिकाहरुमा मात्र भौतिक, सामाजिक र आर्थिक संरचनाहरु केन्द्रित छन्। अतः ग्रामीण भेग एवं साना शहरहरुबाट ठूला शहरी केन्द्रहरुमा बसाइ सराइ हुने क्रम तीब्र छ। नगरपालिकाहरुको संस्थागत क्षमताको अभावमा शहरी पूर्वधार सेवाहरुको प्रवाह प्रभावकारी हुन सकेको छैन। भौतिक संरचना अपर्याप्त छन्। वातावरणीय स्थिति खस्कंदो छ। फोहर व्यवस्थापन भनै जटिल बन्दै गएको छ। शहरमा रोजगारीका अवसरहरु बढाउन सकिएको छैन। यसले शहरी गरीबी एवं सुकुम्बासी समस्यालाई गंभीर रूपमा बढाइरहेको छ। पर्याप्त भौतिक तथा संस्थागत संरचनाहरुको व्यवस्था नभई ग्रामीण भेगहरु मिलाई नगरपालिका घोषणा गर्ने परिपाटिले यो समस्यालाई भनै जटिल बनाएको छ। शहरी विकासका कस्ता कार्यहरु स्थानीय निकायले गर्ने र कस्ता कार्यहरु केन्द्रिय निकायहरुले गर्ने भन्ने विषयमा अझ पनि नीतिगत अन्योल कायमै छ। शहरी विकासका विद्यमान संस्थागत एवं नीतिगत प्रयासहरु एकीकृत रूपमा सञ्चालन हुन नसक्दा यी प्रयासहरु बीच

समन्वयको सर्वथा अभाव देखिएको छ । यसले गर्दा शहरी विकासका क्षेत्रमा हुने लगानी नियोजित हुन नसकिरहेको र अपेक्षाकृत प्रतिफल पनि प्राप्त हुन नसकिरहेको अवस्था छ । निष्कर्षमा भन्दा हालसम्म पनि शहरी विकासको सन्दर्भमा राष्ट्रिय सोचको अभाव रहेकोले हालको शहरीकरणले देशको आर्थिक विकास तथा गरीबी निवारण जस्ता राष्ट्रिय लक्षहरूमा अपेक्षाकृत योगदान पुऱ्याउन सकेको छैन । अतः शहरी विकाससँग सम्बद्ध निकायहरूको भूमिकालाई सुस्पष्ट गर्दै स्रोत परिचालनका उपायहरू पहिचान गरी शहरीकरणका विविध चुनौतीहरूलाई एकिकृत एवं समन्वयात्मक रूपमा संबोधन गर्न राष्ट्रिय शहरी नीतिको अपरिहार्यता महसुस गरिएको हो ।

प्रस्तुत राष्ट्रिय शहरी नीतिले मुख्यतया तीनवटा उद्देश्यहरू राखेको छ । पहिलो, पूर्वाधार सेवाहरूको विकास र लगानीलाई निर्देशित गर्दै सन्तुलित राष्ट्रिय शहरी स्वरूप हासिल गर्ने, दोस्रो, स्वच्छ, सुरक्षित एवं समृद्ध शहरी वातावरणको विकास गरी शहरी वासिन्दाहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने र तेस्रो, स्थानीय निकायहरूलाई कानूनी एवं संस्थागत रूपमा सुदृढ गर्दै शहरी विकासमा संलग्न निकायहरू बीच समन्वय र सहकार्य अभिवृद्धि गरी शहरी व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने ।

उपर्युक्त उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न प्रस्तुत राष्ट्रिय शहरी नीतिले विभिन्न उद्देश्यगत रणनीति र नीतिहरू प्रस्ताव गरेको छ । जस अन्तर्गत सन्तुलित राष्ट्रिय शहरी स्वरूप प्राप्त गर्न औद्योगिक क्रियाकलाप तथा शहरी पूर्वाधार लगानीलाई पिछडिएको विकास क्षेत्रमा पुऱ्याउन प्राथमिकता दिने, हरेक विकास क्षेत्रमा हिमाल र तराई जोड्ने उत्तर-दक्षिण राजमार्गको विकास; औद्योगिक, व्यापारिक र निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने क्षेत्रिय शहरी केन्द्र र उत्तर-दक्षिण तथा पूर्व-पश्चिम राजमार्ग छेउ मध्यम स्तरीय शहरी केन्द्र को विकास गर्ने, यस्ता शहरी केन्द्रहरूसँग ग्रामीण केन्द्रहरूको यातायात तथा संचार सर्म्पर्कद्वारा आवद्ध गराई ग्रामीण क्षेत्रको आर्थिक विकासलाई टेवा पुऱ्याउने र काठमाडौं उपत्यकाको दीर्घकालीन विकास सोचसँग मेल नखाने आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई काठमाडौं उपत्यका बाहिरका क्षेत्रीय एवं मध्यम स्तरीय शहरी केन्द्रहरूमा स्थानान्तरण

गर्ने नीति प्रस्तावित गरिएका छन् । स्वच्छ एवं समृद्ध शहरी वातावरण बनाउन स्थानीय निकायहरूलाई विकास निर्माणका कार्यहरू गर्दा योजनाबाट निर्देशित हुने परिपाटिको विकास गर्ने, वातावरणीय अनुकूल सार्वजनिक यातायात प्रणालीमा जोड दिने; सांस्कृतिक सम्पदा एवं प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षण गर्ने; स्वस्थ शहर कार्यक्रमलाई संस्थागत गर्ने; प्राकृतिक प्रकोपको जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्ने; आवासमा न्यून आय वर्गको पहुँचलाई वृद्धि गर्ने तथा स्थानीय संभाव्यता र अवसरहरूमा आधारित आर्थिक विकासलाई जोड दिँदै असंगठित तथा अनौपचारिक क्षेत्रका आर्थिक अवसरहरूलाई व्यवस्थापन गर्ने रणनीति/नीतिमा जोड दिइएको छ । शहरी व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन शहरी योजना तर्जुमा तथा अनुगमन प्रकृयामा जिम्मेवार केन्द्रीय निकायको स्थापना गर्ने, निश्चित स्तरको भौतिक पूर्वाधार तथा आर्थिक क्रियाकलाप भएको क्षेत्रलाई मात्र नगरपालिका घोषणा गर्ने परिपाटि विकास गर्ने र स्थानीय निकायहरूलाई शहरी योजना कार्यन्वयनमा प्रमुख निकायको रूपमा विकास गर्ने नीति अवलम्बन गरिएको छ ।

प्रस्तुत राष्ट्रिय शहरी नीति कुनै एउटा निकायले कार्यान्वयन गर्ने विषय नभई यसमा योजना तर्जुमा गर्ने, भौतिक पूर्वाधार निर्माण एवं सेवा सुविधाको व्यवस्था गर्ने तथा आर्थिक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने सबै सरकारी निकाय, स्थानीय निकाय, गैर सरकारी संस्था, निजी क्षेत्र तथा वित्तीय संस्थाहरूको भूमिका समान रूपले महत्वपूर्ण हुने हुदाँ यी निकायहरू बीच समन्वय र सहकार्यमा जोड दिइएको छ । साथै यस नीतिले शहरी पूर्वाधारको विकासमा निजी क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहन गर्न उपयुक्त लगानी वातावरण तयार गर्ने, सार्वजनिक निजी लगानीलाई बढावा दिने र शहरी वित्त परिचालनमा बैकिङ्ग क्षेत्रलाई पनि प्रोत्साहन गर्ने नीति लिइएको छ ।

प्राक्कथन

१. देशमा भइरहेको तिव्र शहरीकरण दिनानुदिन चुनौतीपूर्ण बन्दै गइरहेको भएतापनि शहरीकरण सम्बन्धी राष्ट्रिय सोच एवं एकीकृत नीतिको अभावमा शहरी विकासमा भइरहेको संस्थागत प्रयास एवं लगानी प्रभावकारी हुन सकिरहेका छैनन्। कतिपय अवस्थामा शहरीकरणबाट सृजित समस्याहरू भयावह अवस्थामा छन्। शहरी भौतिक पूर्वाधार तथा सेवा सुविधाहरूको अभाव सर्वत्र व्याप्त छन्। शहरी सरसफाइ तथा वातावरणीय प्रदूषण जटिल बन्दै गएको छ। शहरी गरीबी, सुकुम्बासी समस्या तथा रोजगारीका समस्याहरू हरेक नगरपालिकाहरूको विशेषता भइसकेका छन्। भइरहेको लगानी अपर्याप्त हुनुको साथै लक्षित समूहसम्म पुग्न सकिरहेको छैन। यी चुनौतीहरूलाई समन्वयात्मक रूपमा सम्बोधन गर्न राष्ट्रिय शहरी नीतिको आवश्यकता अपरिहार्य भएको छ।
२. यस दिशामा पहिलो प्रयास स्वरूप २०६१ बाट शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागले प्रस्तुत राष्ट्रिय शहरी नीतिको तर्जुमा कार्य थालनी गरेको हो। यस दौरानमा विभिन्न तह र चरणमा सम्बन्धित सरोकारवालहरूसँग छलफल तथा सुझावहरू लिई मस्यौदा तयार गर्ने कार्य सम्पन्न भएको थियो।
३. त्यस मस्यौदा उपर २०६२ मा तपसिल बमोजिमका विभिन्न सरकारी, गैरसरकारी संघसंस्था, नागरिक समाज, तथा दातृ निकायहरूका प्रतिनिधिहरूको भेलाबाट थप राय सुझाव संकलन गरिएको थियो।
 - स्थानीय विकास मन्त्रालय,
 - भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय,
 - भूमि सुधार व्यवस्था विभाग,
 - शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग,
 - काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समिति,
 - काठमाडौं महानगरपालिका, भक्तपुर नगरपालिका,

- Lumanti, SLTDC, ENPHO जस्ता गैरसरकारी संस्थाहरू,
- RUPSON, Nepal Engineering Council, SONA जस्ता पेशागत निकायहरू,
- TDF जस्ता वित्तीय संस्था,
- UN-Habitat, GTZI/Udle, RUPP जस्ता अन्तरराष्ट्रिय दातृ निकायहरू

४. त्यस्तो परिमार्जित मस्यौदालाई पुन २०६३ मा तपसिल बमोजिमका ७ जना विशिष्ट विज्ञहरूको समूहबाट अध्ययन, छलफल गराई प्राप्त राय सुझावलाई थप समायोजन गरी प्रस्तुत राष्ट्रिय शहरी नीतिको मस्यौदा तयार गरिएको हो।

- क) डा. पिताम्बर शर्मा, शहरी तथा क्षेत्रीय योजनाविद्
- ख) श्री सोमलाल सुवेदी, सार्वजनिक प्रशासनविद्
- ग) प्रा. श्री सूर्यमान शाक्य, वातावरणविद्
- घ) डा. सुमित्रा मानन्धर (गुरुङ्ग), मानव वस्ती सम्बन्धी योजनाकार
- ङ) श्री कमलराज पाण्डे, यातायात योजनाविद्
- च) श्री उमेश बहादुर मल्ल, शहरी योजनाविद् र
- छ) श्री धनराज ज्ञवाली, कानूनविद्

५. प्रस्तुत राष्ट्रिय शहरी नीतिको मस्यौदा विभागको आफ्नै स्रोत, साधन परिचालन गरी तयार गरिएको हो। यसको तर्जुमा प्रक्रियामा सहभागि भइ अमूल्य सुझाव दिनुहुने हरेक निकाय तथा व्यक्तित्वप्रति विभाग आभार प्रकट गर्दछ र यसलाई राष्ट्रव्यापीरूपमा कार्यान्वयन गर्न हरेक सम्बद्ध पक्षबाट सक्रिय सहयोगको अपेक्षा गर्दछ।

किशोर थापा

महानिर्देशक

शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग।

१. पृष्ठभूमि

१.१ शहरीकरण र शहरी प्रणाली

नेपालमा अझै पनि शहरीकरणको प्रतिशत न्यून रहेको छ। सन् २००१ को तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकाहरूको जनसंख्याको आधारमा शहरी^१ जनसंख्या १४% रहेकोमा २०१५ सम्ममा यो संख्या १८% पुग्ने अनुमान गरिएको छ। नेपालको शहरी जनसंख्या मुख्य रूपमा ५८ वटा नगरपालिकामा रहेको पाइन्छ। कूल शहरी जनसंख्याको एक तिहाइ भाग (५०,००० भन्दा कम जनसंख्या भएका) ४२ वटा साना नगरपालिकाहरूमा केन्द्रित रहेको छ भने दुई तिहाई जनसंख्या १६ वटा ठूला नगरपालिकाहरूमा केन्द्रित रहेको पाइन्छ। शहरीकरणको क्रम भौगोलिक क्षेत्रसंगै फरक देखिन्छ। ४६ वटा नगरपालिकाहरू पूर्वाञ्चल, मध्यमाञ्चल र पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा अवस्थित छन् भने बाँकी १२ वटा नगरपालिका मध्य-पश्चिमाञ्चल र सुदूर-पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा अवस्थित छन्। धेरैजसो नगरपालिका तराईको समथर भाग र उपत्यकाहरूमा अवस्थित छन्।

ग्रामीण क्षेत्रमा आर्थिक अवसर तथा सेवा सुविधाहरूको कमी हुनु र शहरमा तुलनात्मक रूपमा रोजगारी तथा शिक्षाको अवसरको उपलब्धताले गर्दा नगरपालिकाहरूमा आन्तरिक बसाइ सराइ बढिरहेको छ। त्यस्तै केही समय अगाडिसम्म विद्यमान द्वन्दको कारणले पनि शहरी क्षेत्रमा भएको बसाइ सराइले शहरी जनसंख्या बढ्न गएको छ। सन् १९९१ देखि २००१ को बीचमा २० वटा नगरपालिकाहरूको जनसंख्या वृद्धिदर राष्ट्रिय औसत ३.५% भन्दा बढी भएको देखिएको छ। यसैगरी काठमाडौं उपत्यका सबै अवसरहरूको

^१ यस नीतिमा "शहर" भन्नाले कम्तिमा पाँच हजार जनसंख्या, जनघनत्व कम्तिमा १० व्यक्ति प्रति हेक्टर, १० वर्षभन्दा माथिका कूल जनसंख्या मध्ये कम्तिमा ५० प्रतिशत जनसंख्या औद्योगिक, व्यापारिक तथा अन्य सेवा सुविधा जस्ता गैर कृषिक्षेत्रका आर्थिक क्रियाकलापमा आबद्ध रहेको र क्रमबद्ध रूपमा भौतिक विकास एवं विस्तार भएको बस्तीलाई जनाउँदछ। यस नीतिले गैर कृषि क्रियाकलापमा घरेलु कामकाजमा संलग्न गृहिणी, कामदारलाई पनि लिएको छ, तर आर्थिक उत्पादनमा प्रत्यक्ष संलग्न नभएका विद्यार्थी तथा बेरोजगार जनसंख्यालाई भने लिएको छैन। त्यस्तै नगरपालिका भन्नाले कानून बमोजिम घोषणा गरिएको कुनै शहरी क्षेत्र र त्यसको व्यवस्थापन सम्बन्धी संरचनालाई संझनु पर्छ।

केन्द्र जस्तो हुन गएकाले काठमाडौं उपत्यकामा आन्तरिक बसाइ सराइ भन्ने तीब्र देखिएको छ। त्यस्तै विश्वव्यापी रूपमा देखिएको तुलनात्मक लाभका क्षेत्रमा लगानी गर्ने प्रवृत्तिको असर नेपालमा पनि देखिन थालेको छ। जसको फलस्वरूप परम्परागत कृषि पेशाबाट व्यक्तिहरू औद्योगिक, व्यापारिक वा पर्यटन जस्ता आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न हुने गरेको र ती कुराहरू शहर केन्द्रित हुने भएकोले पनि शहरी जनसंख्या बढिरहेको छ।

शहरी जनसंख्यामा भएको यस्तो वृद्धिले शहरमा भौतिक पूर्वाधारको कमी, सरसफाइ तथा फोहरमैला व्यवस्थापन पद्धतिको अभाव, प्रदूषण, नदीनाला, वनजंगल एवं अन्य सार्वजनिक जग्गाको अतिक्रमण, कृषियोग्य जमिनको घट्दो क्रम, जथाभावी भइरहेको शहरी विस्तार वा अव्यवस्थित बसोबासको विस्तार जस्ता समस्याहरू सृजना भएका छन्। ५५% शहरी जनसंख्या फोहरमैला व्यवस्थापनको सुविधाबाट वञ्चित रहेको, ४६% जनसंख्या सरसफाइ-शौचालय जस्ता सुविधाबाट वञ्चित र ४७% जनसंख्या स्वच्छ खानेपानी सुविधाबाट वञ्चित रहेको पाइन्छ। गरीबी तथा सुकुम्वासी समस्या पनि नगरपालिका क्षेत्रमा बढ्दै गएको देखिन्छ। यस्ता समस्याहरू मूलतः उच्च जनसंख्या वृद्धि र त्यसलाई व्यवस्थित गर्न संस्थागत क्षमताको कमीले गर्दा सृजना भएको पाइन्छ। तथापि जनसहभागितामूलक जग्गा विकासका माध्यमबाट विशेष गरेर सन् १९९० को दशक देखि काठमाडौं उपत्यकामा भएका योजनाबद्ध आवासिय क्षेत्र तथा शहरी पूर्वाधारको विकासमा भएका योगदान र क्रमशः यस्तो पद्धतिको उपत्यका बाहिर पनि भइरहेको विस्तारलाई उल्लेखनिय प्रयासको रूपमा लिन सकिन्छ। हालसम्म भएका विभिन्न अध्ययनबाट २००१ देखि २०११ सम्ममा नगरपालिकाहरूमा आवश्यक सेवा सुविधा पुऱ्याउन करिब ८५ करोड अमेरिकी डलर लगानी गर्नु पर्ने देखिएको छ।

१.२ राष्ट्रिय विकासमा शहरी क्षेत्रको भूमिका

शहरीकरण तथा आर्थिक विकासबीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको छ। ठूला

शहरहरूमा हुने यातायात सञ्जाल, सञ्चार सुविधा र आवश्यक दक्ष जनशक्तिको उपलब्धताले गर्दा बहुराष्ट्रिय वा ठूला राष्ट्रिय लगानीकर्ताहरू शहर केन्द्रित हुने गरेका छन्। यसले शहरको आर्थिक क्रियाकलापलाई तत्काल र प्रत्यक्ष असर पार्ने निश्चित छ। यसले गर्दा ठूला शहरहरूमा रोजगारीको अवसर पनि बढ्दै गएको देखिन्छ। नवौं पञ्चवर्षीय योजनाको अन्तमा कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा गैर कृषि क्षेत्रको योगदान ६०.७% थियो भने कृषि क्षेत्रको योगदान ३९.३% रहेको थियो। राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा शहरी क्षेत्रको योगदान महत्वपूर्ण भएको तथ्य उपलब्ध तथ्याङ्कहरूबाट पनि सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ। आ.ब. ०५८।५९ को कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा वित्तीय तथा घरजग्गा व्यवसायको योगदान १०.८%, व्यापार, होटल र रेस्टुरेन्ट १०%, यातायात र संचार ८.६%, निर्माण १०.५%, सामाजिक सेवा सुविधा १०.१% भएको देखिन्छ। हाल शहरी क्षेत्र तथा ग्रामीण क्षेत्रको प्रतिव्यक्ति औसत आय क्रमशः रु. ३२,५७३ र रु. १२,१२४ देखिन्छ।

१.३ शहरी विकास सम्बन्धी नीतिहरू

विगतमा शहरीकरण सम्बन्धी एकीकृत नीति नभए पनि विभिन्न योजना तथा कानूनको रूपमा शहरीकरणलाई सम्बोधन गर्ने नीतिगत व्यवस्थाहरू हुँदै नभएका भने होइनन्। यस्ता नीतिहरू मूलतः विभिन्न पञ्चवर्षीय योजना अन्तर्गत आउने गरेका थिए। यस दिशामा पाँचौं वञ्चवर्षीय योजनालाई उल्लेखनीय रूपमा हेर्नुपर्ने हुन्छ। यसै योजनाबाट शहरी विकासको सन्दर्भमा छुट्टै नीतिको उल्लेख हुनुको साथै क्षेत्रीय विकास केन्द्रको अवधारणा पनि अधि सारिएको थियो। यसै क्रममा हाल दशौं पञ्चवर्षीय योजनाले क्षेत्रीय विकासमा जोड दिनुका साथै उत्तर-दक्षिण र पूर्व-पश्चिम राजमार्ग करिडोरलाई विकास रेखा (Growth Axis) को रूपमा प्रवर्द्धन गर्ने सोचाइ ल्याएको देखिन्छ। यसले शहरी विकास, आवास र भवन गरी तीन क्षेत्रगत कार्यक्रमहरूलाई जोड दिएको छ। त्यस्तै राष्ट्रिय आवास नीति, २०५३ ले आवास सम्बन्धमा उल्लेखनीय नीतिगत पहल गरेको देखिन्छ। यस नीतिले आवासलाई मानिसहरूको आधारभूत आवश्यकताको रूपमा चित्रण गर्नुका

साथै गरीबी निवारणमा सहायक सिद्ध हुने र आवासको अवस्थामा सुधार ल्याउन गैर सरकारी, समुदाय र निजी क्षेत्रको भूमिकाको पनि पहिचान गरेको छ। यस नीतिले सरकारको भूमिका सहयोगी र उत्प्रेरकको रूपमा रहने किटान गरेको छ। नगर विकास ऐन, २०४५ ले जग्गा विकास, नियोजित शहरी जग्गाको उपलब्धता र भौतिक पूर्वाधारको सुविधा सम्बन्धी व्यवस्थाको सूत्रपात गरेको देखिन्छ। त्यस्तै आवासको संयुक्त स्वामित्व सम्बन्धी ऐन, २०५४ ले उच्च जनघनत्व भएको शहरी स्वरूप निर्माणको लागि संयुक्त आवासको अवधारणा अधि सारेको छ। ईस्तान्बुलमा सम्पन्न HABITAT II सम्मेलनमा प्रस्तुत गरिएको राष्ट्रिय कार्य योजना, २०५३ ले आवास र शहरी विकास सम्बन्धी सरकारी दृष्टिकोणलाई प्रस्ट्याएको छ। यो योजनाले शहरी गरीबी घटाउने, रोजगारीको सृजना र स्थानीय स्वायत्त शासनमा जोड दिएको छ। २०५७ सालमा ल्याइएको निर्माण - संचालन - हस्तान्तरण नीतिले शहरी पूर्वाधार निर्माणमा लगानी गर्न सरकारी - निजी साभेदारीको अवधारणालाई अगाडि ल्याएको छ। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले पनि सेवा सुविधाहरूको प्रवाहमा प्रभावकारिता र नागरिकहरूको पहुँच र नागरिकहरूको जीवनस्तर उकास्नलाई स्थानीय निकायको भूमिकालाई परिभाषित गर्नुका साथै कर उठाउन र आफ्ना योजनाहरू तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न स्थानीय निकायलाई अधिकार सम्पन्न बनाएको छ।

१.४ शहरीकरण सम्बन्धी प्रमुख सवालहरू

असन्तुलित शहरी स्वरूप

विद्यमान राष्ट्रिय विकासको क्रमलाई हेर्दा धेरै असन्तुलन देखिन्छ। खास गरेर मध्य-पश्चिम, सुदूर-पश्चिम क्षेत्र र त्यसमा पनि पहाडी तथा हिमाली भागहरूको भौतिक, आर्थिक एवं मानवीय विकास अत्यन्त न्यून रहेको छ। आर्थिक गतिविधिहरू मुख्यतया काठमाडौं र यसका नजिक तथा व्यापारिक सम्बन्ध भएका तराई तथा उपत्यकामा अवस्थित केही ठूला नगरहरूमा मात्र केन्द्रित रहेको देखिन्छ। हालसम्म पनि शहरी आर्थिक गतिविधिहरू प्रायः धेरैजसो स्थानमा कृषि र शहरी सेवामा आधारित छन् तर औद्योगिक विकास

भने केही ठूला नगरहरु बाहेक अन्यमा प्रायः शून्य नै छ। साधन स्रोतको वितरण र परिचालन पनि प्रभावकारी नभएको देखिन्छ। ठूला शहरहरु र जनसंख्या वृद्धिदर उच्च भएका क्षेत्रहरु जस्तै: राजमार्गको छेउमा अवस्थित साना शहर, बजार केन्द्र, औद्योगिक क्षेत्र र घना वस्तीहरु पर्याप्त सेवा सुविधाहरुबाट वञ्चित भएका छन् र त्यहाँको प्राकृतिक सम्पदा र वातावरणमा पनि न्हास आएको देखिन्छ।

कमजोर शहरी-ग्रामीण सम्बन्ध

राष्ट्रिय विकास नीतिमा हालसम्म पनि शहरी विकासले गरीबी निवारणमा सहयोग पुऱ्याउने कुरालाई जोड दिएको देखिदैन। खासगरी साना शहरहरुमा सरकारी र निजी क्षेत्रको लगानी न्यून भएकोले भौतिक पूर्वाधारहरुको यथोचित विकास नभएको र सो क्षेत्रमा आर्थिक गतिविधिहरु फस्टाउन सकेको देखिदैन। अतः वरिपरिका ग्रामीण क्षेत्रहरुमा शहरीकरणको सकारात्मक प्रभाव परेको छैन। सडक र संचार व्यवस्थाको कमीले गर्दा पनि शहर र ग्रामीण क्षेत्रहरुबीच व्यापारिक अन्तरसम्बन्ध वृद्धि हुन सकेको देखिदैन। पर्याप्त शहरी-ग्रामीण अन्तरसम्बन्धको विकास नगरी ग्रामीण विकासमा मात्र केन्द्रित रणनीतिले ग्रामीण क्षेत्रको विकास अपूरो हुने देखिन्छ।

वातावरणीय ह्रास

धेरैजसो शहरी क्षेत्रमा भौतिक पूर्वाधारहरुको कमी देखिन्छ। सडक सञ्जालको कमी, खानेपानीको कमी, स्वच्छ वातावरण र फोहरमैला व्यवस्थापनको समस्या, सार्वजनिक सरकारी जग्गा र नदी, वन जस्ता प्राकृतिक सम्पदाको अतिक्रमणका समस्याहरु सबैजसो शहरहरुमा रहेको देखिन्छ। जथाभावी भइरहेको शहरी विस्तारले शहर वरिपरिका कृषियोग्य जमिन नासिदै गइरहेको तथा कृषकहरु बेरोजगारी तर्फ धकेलिइरहेको अवस्था एवं रोजगारीको थलो र आवासबीचको बढ्दो दूरीको कारणले सिर्जित ट्राफिक तथा यातायातको समस्या धेरैजसो ठूला नगरपालिकाहरुमा पाइन्छ। न्यून आय भएका वर्गहरु

शहरी जग्गा र सेवा सुविधाबाट वञ्चित हुने क्रम र सुकुम्वासीको समस्या पनि बढ्दो रूपमा देखिन्छ।

नीतिगत अस्पष्टता

हाल स्थानीय विकास मन्त्रालय, भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोग जस्ता निकायबाट शहरीकरण सम्बन्धी केन्द्रीय नीति वा कार्यक्रम तर्जुमा हुने गरेको छ। तर हालसम्म पनि स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन र नगर विकास ऐन वा भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयले ग्रहण गरिआएको शहरको परिभाषामै एकरूपता रहेको छैन। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले नगरपालिका क्षेत्रलाई मात्र शहरको रूपमा स्वीकार गरेको छ तर शहरीकरणको अवस्था एउटास्तरमा पुगेपछि मात्र नगरपालिकाको घोषणा हुने भएकोले नगरपालिका घोषणा हुनुपूर्वको शहरीकरणको अवस्थालाई सम्बोधन गर्नु जरुरी हुन्छ। त्यसैले यस कुरालाई प्राथमिकताका साथ स्वीकार गर्न सकिएन भने भोलिको नगरपालिकाको शहरी स्वरूप अव्यवस्थित हुने निश्चित छ। त्यस्तै शहरी विकासको विषयलाई हेर्ने जिम्मेवार निकाय कुन हो, केन्द्रीय निकायको भूमिका कस्तो हुने हो र कुन स्थानीय निकायको कस्तो भूमिका हुने हो भन्ने कुरा स्पष्ट हुनु अत्यावश्यक छ। हालको जस्तो एउटा सानो शहरी केन्द्र वरिपरि रहेका ग्रामीण क्षेत्रहरुलाई समेत गाभी कानूनले तोकेको न्यूनतम जनसंख्या पुऱ्याई नगरपालिकाको घोषणा गर्ने त्यसपछिको शहरी विकासको सबै जिम्मेवारी संस्थागत रूपमा अत्यन्त कमजोर नगरपालिकालाई सुम्पने हालको प्रचलनले भोलिको शहरी व्यवस्थापन प्रभावकारी नहुने देखिन्छ।

शहरी गरीबी

शहरी गरीबी, सुकुम्वासी र अव्यवस्थित बस्तीहरु वृद्धि भइरहेको देखिन्छ। उच्च मूल्यले गर्दा जग्गामा शहरी नागरिकहरुको घट्टो पहुँच, कृषि जमीनको

२ गरीबी सूचकांकले १) निरक्षरता २) बाल कृपोषण ३) उच्च बाल मृत्युदर

४) न्यूनतम स्वास्थ्य सुविधा ५) स्वच्छ खानेपानीको अपर्याप्ततालाई जनाउँछ।

विखण्डीकरणसंगै घट्दो स्वरोजगारका अवसर तथा पोषणयुक्त खानाको कमी, अपर्याप्त रोजगारीका अवसरहरू, बसाइ सराइको चाप आदि शहरी गरीबीका परिचायक हुन । उपलब्ध तथ्यले शहरी गरीबी उल्लेखनीय देखिन्छ । सन् २००१ मा ग्रामीण क्षेत्रको ४२.० को तुलनामा शहरको मानवीय गरिवी सूचकांक २५.२२ रहेको देखिन्छ (नेपाल मानवीय विकास प्रतिवेदन २००४) । काठमाडौं उपत्यका बाहिरका २३% शहरी जनसंख्याले आवश्यकता भन्दा कम खाने महसुस गरेको (NLSS 2004) र १० वर्ष र सो भन्दा बढी उमेरका ४८% जनसंख्या आर्थिक दृष्टिकोणबाट निष्क्रिय रहेको देखिन्छ (CBS 2003)^३ । तथापि समाजिक क्षेत्रको विकासमा केही आश लाग्दो प्रगति देखिए तापनि नगरपालिकाहरूमा सेवा सुविधाहरूको वितरणमा असमानता र परिवारको आम्दानी पनि धेरैजसो न्यून रहेको देखिन्छ ।

नगरपालिकाहरूको कमजोर संस्थागत क्षमता

शहरी विकासका सबै विषयको जिम्मेवारी दिइएका नगरपालिकाहरूको विद्यमान क्षमताले ती जिम्मेवारी वहन गर्न सक्ने स्थिति छैन । धेरैजसो साना नगरपालिकाहरूमा आधारभूत सेवा सुविधाहरूको कमीले गर्दा गाउँकै जस्तो अवस्था रहेको छ भने धेरैको आर्थिक एवं संस्थागत क्षमताको कमीले गर्दा शहरीकरणको चापलाई धान्न नसक्ने अवस्था देखिन्छ । कानूनी रूपमा नगरपालिकाहरू तुलनात्मक रूपमा अधिकार सम्पन्न भए पनि तिनीहरूको प्रशासनिक, प्राविधिक एवं वित्तीय क्षमता अत्यन्त कमजोर रहेको र भएकै मानव संसाधन दक्ष र तालिम प्राप्त नभएको हुँदा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले परिकल्पना गरेको शहरी व्यवस्थापन ती नगरपालिकाहरूबाट हुन नसकिरहेको स्थिति विद्यमान छ ।

^३ हालै गठन भएको लेखनाथ न.पा.का केही वडामा ६ वर्ष भन्दा माथिको उमेरमा साक्षरता दर ८३.५४% र १५ वर्षभन्दा माथिका उमेरमा ७६.३५% रहेको देखिन्छ । १५ मध्ये ३ वटा वडामा ६ वर्ष भन्दा माथिको उमेरमा साक्षरता दर ३२.९६% र १५ वर्ष भन्दा माथिकोमा ३०.१३% रहेको देखिन्छ (कास्की शैक्षिक दर्पण २००४) । न.पा.मा एउटा पनि अस्पताल छैन । त्यस्तै भएको एउटा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रमा पनि एक जना चिकित्सकले ४२ हजार न.पा.को जनसंख्यालाई सेवा दिनु पर्ने अवस्था रहेको छ ।

१.५ राष्ट्रिय शहरी नीतिको आवश्यकता

माथि उल्लेख गरिए बमोजिम विगतमा पनि विभिन्न सरकारी नीति तथा कार्यक्रमहरू मार्फत शहरी विकासका विषयहरूलाई सम्बोधन गर्न खोजिए पनि त्यस्ता नीति वा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकायको स्पष्ट पहिचान नहुनु, ती नीतिहरूले शहरी विकासका सबै पक्षलाई समेट्न नसक्नु, त्यस्ता नीति कार्यान्वयनका लागि साधन र स्रोतको पहिचान तथा परिचालनको प्रभावकारी संयन्त्र नहुनु र यसले गर्दा विभिन्न दातृ निकायबाट हुने सहयोगलाई पनि समन्वयात्मक रूपमा सम्बन्धित क्षेत्रमा परिचालन गर्न नसक्नु जस्ता समस्याहरूको कारण ती नीति तथा कार्यक्रमबाट अपेक्षित परिणाम हासिल हुन सकेको छैन । यस बाहेक हालसम्म एकीकृत रूपमा शहरी विकासको विषयलाई हेर्ने राष्ट्रिय दृष्टिकोण निर्माण हुन सकेन । त्यस्तै स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले आफ्नो क्षेत्रको लागि शहरी योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न सक्ने गरी स्थानीय निकायलाई अधिकार प्रदान गरे पनि प्रथमतः ती निकायको संस्थागत क्षमताको अभावमा तिनीहरूले अपेक्षित भूमिका निर्वाह गर्न सकेनन् भने दोस्रो स्थानीय निकाय र शहरी विकासको क्षेत्रमा कार्यरत अन्य निकायकाबीच आवश्यक समन्वय हुन सकेन । यसो हुनुमा शहरी विकासका के कस्ता विषयहरूमा केन्द्रीय निकायको भूमिका हुनुपर्ने हो, के कस्ता विषयमा केन्द्रीय निकाय र स्थानीय निकायकाबीच सहकार्य र समन्वय हुनु पर्ने हो र के कस्ता विषय स्थानीय निकाय आफैले गर्न सक्ने हो भन्ने कुराको स्पष्ट पहिचान हुन सकेको छैन । त्यसैले शहरी विकासका सबै विषयहरूलाई एकीकृत रूपमा राखी ती विषयहरू कार्यान्वयन गर्ने निकाय तथा तिनीहरूको भूमिकालाई स्पष्ट गर्दै आवश्यक साधन, स्रोत तथा सार्वजनिक र निजी क्षेत्रबाट हुने लगानीलाई नीतिबाट निर्दिष्ट गरिएका कार्यनीतिहरूको कार्यान्वयनको लागि के कसरी परिचालन गर्ने भन्ने कुरा स्पष्ट गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत राष्ट्रिय शहरी नीति तर्जुमा गरिएको हो ।

१.६ राष्ट्रिय शहरी नीतिको सारतत्त्व

शहरीकरणका क्रियाकलापहरूलाई नियोजित गर्ने, शहरी वातावरणको संरक्षणमा उचित ध्यान दिने र शहरी विकासका क्षेत्रमा केन्द्रीय र स्थानीय रुपमा क्रियाशील निकायको भूमिका स्पष्ट गर्ने गरी यस नीति अन्तर्गत मूलतः तीनवटा उद्देश्यहरू (१) सन्तुलित राष्ट्रिय शहरी स्वरूप (२) स्वच्छ तथा समृद्ध शहरी वातावरण र (३) प्रभावकारी शहरी व्यवस्थापन राखिएको छ। यी तीनवटै उद्देश्यको समायोजित अभिव्यक्ति अर्थात दिगो शहरीकरणको माध्यमद्वारा हरेक विकास क्षेत्रलाई आत्मनिर्भर बनाउदै गरीबी निवारणमा योगदान पुऱ्याउनु नै यस नीतिको दीर्घकालीन सोच हो।

यस नीतिमा उपर्युक्त बमोजिमका तीनवटा उद्देश्यलाई परिपूर्ति गर्ने गरी छुट्टा छुट्टै रणनीति र प्रत्येक रणनीति अन्तर्गत नीति तथा कार्यनीतिहरू प्रस्ताव गरिएको छ।

सन्तुलित राष्ट्रिय शहरी स्वरूप सम्बन्धी उद्देश्य पूरा गर्नका लागि हरेक विकास क्षेत्रमा सुनियोजित शहरी प्रणाली विकास गरी यसलाई आफैमा आत्मनिर्भर बनाउने रणनीति प्रस्ताव गरिएको छ। सोको लागि हरेक विकास क्षेत्रमा सेवा सुविधाको बितरण, हिमाल र तराई बीच व्यापारमा बृद्धि तथा पर्यटन क्षेत्रको विस्तार गर्न उत्तर-दक्षिण करिडोरको विकास गर्ने र औद्योगिक एवं उपभोग्य वस्तु, विशिष्ट सेवाको निर्यात प्रवर्धन गर्ने कमसेकम एउटा ठूलो शहरी एवं आर्थिक केन्द्रको विकास गर्दै अन्य मध्यमस्तर एवं स-साना शहरी केन्द्रलाई त्यससंग तथा एक आपसमा सडक लगायतका भौतिक पूर्वाधारबाट अन्तरसम्बन्धित गराउने नीति लीइएको छ। साथै क्षेत्रीय आर्थिक केन्द्रमा ठूला र मध्यम शहरी केन्द्रमा साना एवं मध्यमस्तरका औद्योगिक क्रियाकलापलाई बढावा दिदै सो क्षेत्रका आर्थिक क्रियाकलापलाई एक अर्काको पूरकको रुपमा सञ्चालन गरी सो क्षेत्रलाई आत्मनिर्भर बनाउने नीति अघि सारिएको छ। सरकारी वा निजी क्षेत्रबाट हुने कुनै पनि लगानीलाई यी नीतिहरू परिपूर्ति हुने किसिमले लगानी गर्न प्रोत्साहित गर्ने एवं यसमा विशेष गरेर निजी लगानीलाई प्रोत्साहित गर्ने नीति तथा कार्यनीति प्रस्ताव

गरिएको छ। काठमाडौं उपत्यकालाई एउटा सांस्कृतिक, पर्यटकीय र राजधानी शहरको रुपमा संरक्षण र विकास गर्ने सोचसंग मेल नखाने कुनै पनि भौतिक विकास वा आर्थिक क्रियाकलापहरू अन्य विकास केन्द्रहरूमा स्थानान्तरण गर्ने कुरामा जोड दिइएको छ।

स्वच्छ एवं समृद्ध शहरी वातावरण सृजना गर्ने उद्देश्य अन्तर्गत शहरीकरणका क्रियाकलापहरूलाई क्षेत्रीय सोच राखी स्थानीय तहमा त्यहाँका सांस्कृतिक एवं प्राकृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण गर्दै योजनाबद्ध रुपमा सञ्चालन गर्ने, शहरी सरसफाइ एवं जनस्वास्थ्यलाई उचित ध्यान दिने, प्राकृतिक प्रकोपको प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्ने, वातावरणीय रुपमा कम हानिकारक शहरी यातायात प्रणालीलाई प्रोत्साहन गर्ने नीति लिइएको छ। स्थानीय संभाव्यता र अवसरहरूमा आधारित विविध आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने, शहरी पूर्वाधार सेवा सुविधा तथा अन्य अवसरहरूमा न्यून आय वर्गको पहुँचलाई बृद्धि गर्ने र न्यून आय वर्गको आर्थिक अवसरहरूमा सुधार ल्याउन असंगठित तथा अनौपचारिक क्षेत्रमा भइरहेको आर्थिक क्रियाकलापहरूको महत्त्वलाई स्वीकार गर्दै उचित व्यवस्थापन गर्ने रणनीति तथा नीतिहरू प्रस्तावित गरिएको छ।

प्रभावकारी शहरी व्यवस्थापन सम्बन्धी उद्देश्य परिपूर्तिको लागि भौतिक विकास योजना तर्जुमा, स्वीकृति तथा कार्यान्वयनको विषयलाई कानूनी दायरामा ल्याई सम्बद्ध निकाय तथा तिनीहरूको दायित्वको पहिचान गर्न स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ को भावना, स्थानीय स्वायत्तता र निक्षेपणको मर्मलाई ध्यान दिइ भौतिक विकास योजना ऐनको तर्जुमा गर्ने कुरालाई महत्त्वपूर्ण नीति तथा कार्यनीतिको रुपमा अघि सारिएको छ। सो रणनीति अन्तर्गत स्थानीय निकायमा शहरी विकास सम्बन्धी योजना तर्जुमा गर्ने कुरालाई अनिवार्य बनाउदै तदनुरूपको संस्थागत क्षमताको विकास गर्ने, शहरी योजनाको तर्जुमा, स्वीकृति र कार्यान्वयनको अनुगमनको लागि छुट्टै कानूनी व्यवस्था गरी केन्द्रीय र क्षेत्रीयस्तरमा आवश्यक संयन्त्रको स्थापना गर्ने, निश्चित भौतिक क्षमता तथा शहरीकरणका चरित्रहरू भएको क्षेत्रलाई

मात्र नगरपालिका घोषणा गर्ने र नगरपालिकालाई शहरीकरणका क्रियाकलाप सम्बन्धमा मुख्य जिम्मेवार निकाय बनाउने जस्ता नीति तथा कार्यनीतिहरू प्रस्ताव गरिएको छ ।

समग्रमा यस नीतिले शहरीकरणको क्षेत्रमा जिम्मेवार निकायहरूको पहिचान गरी भौतिक विकासका क्रियाकलापहरूलाई योजनाबद्ध रूपमा सञ्चालन हुनुपर्ने कुरालाई कानूनी रूपमा अनिवार्य गर्दै त्यस्तो भौतिक विकास योजनाबाट व्यवस्थित बसोबास, स्वच्छ शहरी वातावरण, व्यवस्थित यातायात प्रणाली, प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन, आर्थिक विकास र शहरी गरीबी निवारण, शहरी पूर्वाधारको लागि लगानीका विविध क्षेत्रको परिचालन जस्ता विषयहरूलाई समेट्दै दिगो शहरीकरण हासिल गर्ने कुरालाई अधि सारेको छ ।

२. उद्देश्य

- २.१ पूर्वधार सेवाहरूको विकास र लगानीलाई निर्देशित गर्दै सन्तुलित राष्ट्रिय शहरी स्वरूप^४ हासिल गर्ने ।
- २.२ स्वच्छ, सुरक्षित र समृद्ध शहरी वातावरणको सृजनाद्वारा शहरी वासिन्दाहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने ।
- २.३ स्थानीय निकायलाई कानूनी रूपमा अधिकार सम्पन्न र संस्थागत रूपमा सक्षम बनाउँदै शहरी विकासमा क्रियाशील निकायहरू बीचको समन्वय र क्षमता अभिवृद्धि गरी शहरी व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने ।

^४ सन्तुलित राष्ट्रिय शहरी स्वरूप भन्नाले समानुपातिक रूपमा हरेक विकास क्षेत्रमा व्यवस्थित शहरी विकास भएको अवस्थालाई जनाउँछ । सन्तुलित राष्ट्रिय शहरी स्वरूप अन्तर्गत हरेक विकास क्षेत्रमा औद्योगिक र व्यापारिक क्रियाकलापयुक्त कम्तीमा एउटा क्षेत्रीय शहरी केन्द्र रहने छ र त्यस्तो केन्द्र सो विकास क्षेत्रभित्रका मध्यमस्तरका शहरी केन्द्रहरूसँग सडक तथा सञ्चार सम्पर्कबाट जोडिई औद्योगिक र व्यापारिक रूपमा अन्तरसम्बन्धित भएको हुनेछ । यसबाट सो विकास क्षेत्र एउटा आत्मनिर्भर विकास क्षेत्रको रूपमा विकसित हुनेछ ।

३. रणनीति

- ३.१ उद्देश्य २.१ (सन्तुलित राष्ट्रिय शहरी स्वरूप) प्राप्त गर्ने रणनीति :
 - ३.१.१ उद्योग व्यवसायको स्थापना गर्दा तथा भौतिक पूर्वाधारको विकासमा लगानी गर्दा पिछ्छडिएको विकास क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिने ।
 - ३.१.२ उद्योगको प्रकृतिको आधारमा उपयुक्त स्थानमा उद्योगको स्थापना गर्ने ।
 - ३.१.३ तराई तथा हिमाली क्षेत्रकाबीचको अन्तरसम्बन्ध सुदृढ गर्दै उत्तर-दक्षिण करिडोरको विकास गर्ने ।
 - ३.१.४ हरेक विकास क्षेत्रमा औद्योगिक र व्यापारिक क्रियाकलाप तथा सामाजिक संरचनालाई मजबुत तुल्याउन आवश्यक पूर्वाधारको विकास गरी क्षेत्रीय आर्थिक केन्द्रको विकास गर्ने ।
 - ३.१.५ पूर्व-पश्चिम तथा उत्तर-दक्षिण राजमार्ग छेउमा द्रुततर रूपमा विकसित हुँदै गरेका शहरी केन्द्रहरूलाई मध्यमस्तरका शहरी केन्द्रहरूको रूपमा विकास गर्ने ।
 - ३.१.६ पूर्वाधार सेवाहरूमा निजी लगानी तथा निजी-सरकारी साभेदारीलाई प्रोत्साहन गर्दै आवश्यकता अनुरूप वैदेशिक लगानीलाई आकर्षण गर्ने ।
 - ३.१.७ काठमाडौं उपत्यकालाई प्राकृतिक, साँस्कृतिक, पर्यटकीय, र राजनीतिक राजधानी शहरको रूपमा संरक्षण र विकास गर्ने र यो सौँच सँग मेल नखाने विकासका क्रियाकलापहरूलाई उपत्यका बाहिरका शहरी केन्द्रहरूमा प्रोत्साहित गर्ने ।
 - ३.१.८ नगरोन्मुख ग्रामीण क्षेत्रहरूमा पूर्वाधार विकास एवं सामाजिक सेवामा सम्बद्ध निकायहरू बीच समन्वय कायम गर्दै भौतिक, सामाजिक तथा आर्थिक सम्बन्धको माध्यमबाट शहर-ग्रामीण अन्तरसम्बन्धलाई अभिवृद्धि एवं सुदृढ गर्ने ।
- ३.२ उद्देश्य २.२ (स्वच्छ एवं समृद्ध शहरी वातावरण) प्राप्त गर्ने रणनीति :
 - ३.२.१ स्थानीय निकायहरूलाई योजनाबद्ध शहरी पूर्वाधार एवं सेवा सुविधाको विकासमा

- आवश्यक सहयोग तथा प्रोत्साहन गर्दै ती निकायहरूका शहरी क्रियाकलापलाई स्वीकृत आवाधिक र बार्षिक योजना बमोजिम सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन तथा निर्देशित गर्ने ।
- ३.२.२ शहरी पूर्वाधार सेवाहरूको विकासका लागि विविध वित्तीय स्रोतको पहिचान गरी सो को प्रयोग गर्ने ।
- ३.२.३ सार्वजनिक यातायातमा वातावरणीय रुपमा कम हानीकारक प्रणाली तथा साधनहरूलाई प्रोत्साहन दिने ।
- ३.२.४ शहरी क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा शहरका साँस्कृतिक, पुरातात्विक तथा सामाजिक विशेषताहरूको संरक्षणमा विशेष योगदान दिने ।
- ३.२.५ घर जग्गाको आपूर्तिमा आर्थिक रुपमा पिछडिएको वर्गको समेत पहुँच हुने गरी सुलभ घर जग्गाको आपूर्ति व्यवस्था विकास गर्ने ।
- ३.२.६ प्राकृतिक स्रोत तथा पराम्परागत भौतिक संरचनाको संरक्षण र सो को दिगो प्रयोगद्वारा सन्तुलित नगर तथा टोलको विकास गर्ने ।
- ३.२.७ शहरी क्रियाकलापको सञ्चालन तथा प्राकृतिक स्रोतको परिचालनमा वातावरण संरक्षणको विषयलाई प्राथमिकता दिई स्वस्थ शहरको विकास गर्ने ।
- ३.२.८ प्राकृतिक स्रोतमा भइरहेको ह्रासलाई रोक्न एवं पूर्वाधार सेवामा हुने लगानीलाई कम गर्न छरिएर हुने (scattered) बस्ती विकासलाई निरुत्साहित गर्दै पूर्वाधार सेवासम्पन्न घना नगर तथा बस्तीको विकासलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- ३.२.९ संभावित प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जीउ धनको नोक्सानीलाई कम गर्न स्थानीय निकायहरूले प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन योजना (Disaster management plan) बनाई लागू गर्ने पद्धति स्थापित गर्ने ।
- ३.२.१० स्थानीय संभाव्यता र अवसरहरूमा आधारित आर्थिक विकासका विविध क्रियाकलापहरूलाई प्रोत्साहन गरी रोजगारीका अवसरहरू सृजना गर्ने ।
- ३.२.११ अनौपचारिक क्षेत्रमा भइरहेका आर्थिक क्रियाकलाप एवं रोजगारीलाई शहरको आर्थिक विकासमा आबद्ध गराउने ।

- ३.३ उद्देश्य २.३ (प्रभावकारी शहरी व्यवस्थापन) प्राप्त गर्ने रणनीति :
- ३.३.१ स्थानीय निकायहरूलाई शहरी योजना कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख निकायको रुपमा विकास गर्ने र तिनीहरूको संस्थागत क्षमतालाई सुदृढ गर्ने ।
- ३.३.२ शहरी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा सम्बद्ध केन्द्रीय सरकारी निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- ३.३.३ भौगोलिक निकटता, एकै प्रकारको प्राकृतिक तथा भौतिक स्रोत एवं अन्य क्रियाकलापमा एकअर्कासँग प्रत्यक्षतः सम्बन्धित रहेका शहरी केन्द्रहरूका बीचमा एकीकृत एवं सामूहिक दृष्टिकोणमा आधारित स्थानीय शहरी व्यवस्थापनको विकास गर्ने ।
- ३.३.४ एकीकृत शहरी योजना निर्माण तथा अनुगमन प्रकृया अवलम्बन गर्न आवश्यक कानूनी तथा संस्थागत संयन्त्रको निर्माण गर्ने ।
- ३.३.५ गैर कृषि आर्थिक क्रियाकलापमा निर्भर निश्चित भौतिक पूर्वाधार तथा संस्थागत क्षमता भएको शहरी केन्द्रलाई मात्र नगरपालिका घोषणा गर्ने परिपाटिको थालनी गर्ने ।

४. नीति तथा कार्यनीति

- ४.१ सन्तुलित राष्ट्रिय स्वरुप सम्बन्धी
- ४.१.१ रणनीति ३.१.१ सँग सम्बन्धित (उद्योग व्यवसायको स्थापना गर्दा तथा भौतिक पूर्वाधारको विकासमा लगानी गर्दा पिछडिएको विकास क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिने) :
- (क) विद्यमान गरीबीको सूचकको आधारमा पिछडिएको विकास क्षेत्रलाई बर्गीकरण गरी औद्योगिक क्रियाकलाप तथा भौतिक पूर्वाधार विकासलाई निर्देशित गर्ने ।
- (ख) निर्धारित पिछडिएको क्षेत्रमा स्थापना हुने उद्योग व्यवसायहरूलाई

विशेष सुविधा एवं सहूलियत प्रदान गर्ने ।

४.१.२ रणनीति ३.१.२ सँग सम्बन्धित (उद्योगको प्रकृतिको आधारमा उपयुक्त स्थानमा उद्योगको स्थापना गर्ने) :

- (क) क्षेत्रीय आर्थिक केन्द्रहरूमा ठूला उद्योगहरूको स्थापनामा जोड दिने ।
- (ख) मध्यमस्तरको शहरी केन्द्रमा साना र मझौला प्रकृतिका उद्योगहरूको स्थापना र विकासलाई प्रोत्साहित गर्ने ।
- (ग) शहरी भू-उपयोग योजना तर्जुमा गरी तदनुरूप निर्दिष्ट गरीएको स्थानमा औद्योगिक स्थल तथा औद्योगिक व्यवसाय केन्द्रहरूलाई व्यवस्थित गर्ने ।

४.१.३ रणनीति ३.१.३ सँग सम्बन्धित (तराई तथा हिमाली क्षेत्रका बीचको अन्तरसम्बन्ध सुदृढ गर्दै उत्तर-दक्षिण करिडोरको^४ विकास गर्ने) :

- (क) हरेक विकास क्षेत्रका हिमाली र पहाडी भागका मुख्य मुख्य बजार केन्द्रहरूलाई तराईको मुख्य शहरसंग जोड्ने उत्तर-दक्षिण करिडोर^४ विकास गर्ने ।
- (ख) भारत र चीनको औद्योगिक तथा व्यापारिक केन्द्रहरूलाई जोड्ने उत्तर दक्षिण करिडोरलाई प्राथमिकता दिने ।
- (ग) भौतिक पूर्वाधारको विकास तथा जग्गाको उपलब्धतामा सरकारी लगानी प्रवाहित गरी यस कार्यमा निजी क्षेत्रको लगानीलाई समेत आकर्षित गर्ने ।
- (घ) सार्वजनिक तथा निजी लगानीलाई संभाव्य उत्तर-दक्षिण करिडोरको

^४ प्रस्तावित उत्तर-दक्षिण करिडोरः (क) जोगवनी-विराटनगर-धरान-धनकुटा-खाँदवारी-किमाथाँका-रियु (पूर्वाञ्चल) (ख) रक्सौल-विरगञ्ज-हेटौँडा-नारायणघाट-काठमाडौँ-तातोपानी-खासा (मध्यमाञ्चल) (ग) नौतनवा-सिद्धार्थनगर-बुटवल-तानसेन-पोखरा-बागलुङ-बेनी-जोमसोम-लोमान थाङ-लिजी (पश्चिमाञ्चल) (घ) रुपईडिया-नेपालगञ्ज-विरेन्द्रनगर-दैलेख-मान्मा-सिमिकोट-हिल्सा-ताक्लाकोट (मध्यपश्चिमाञ्चल) (ङ) गौरीफन्टा-धनगढी-डडेलधुरा-बैतडी-दार्चुला-टिंकर-लिपुलेक-ताक्लाकोट (सुदूर-पश्चिमाञ्चल) (साभारः बुद्धिनारायण श्रेष्ठ, कान्तिपुर जुन २३, २००४)

विकासमा समन्वयात्मक रूपमा परिचालन गर्ने र यस कार्यमा अवस्थानुसार जग्गा विकास जस्ता कार्यक्रमहरूलाई पनि समावेश गरी कार्यान्वयन गर्ने ।

४.१.४ रणनीति ३.१.४ सँग सम्बन्धित (हरेक विकास क्षेत्रमा औद्योगिक र व्यापारिक क्रियाकलाप तथा सामाजिक संरचनालाई मजबुत तुल्याउन आवश्यक पूर्वाधारको विकास गरी क्षेत्रीय आर्थिक केन्द्रको विकास गर्ने) :

- (क) हरेक विकास क्षेत्रहरूमा क्षेत्रीय आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने ठूला औद्योगिक र व्यापारिक गतिविधियुक्त क्षेत्रीय आर्थिक केन्द्रहरू^५ त्यहाँको आवाधिक योजनाको दीर्घकालीन सोचसँग तादात्म्य मिलाउदै २० वर्षको योजना अवधि सम्ममा विकास गर्ने ।
- (ख) यातायात सुविधा र आर्थिक क्रियाकलापका आधारहरू स्थापित भएका बढी भन्दा बढी अन्य शहरी केन्द्रहरूलाई प्रभाव पार्ने शहरी क्षेत्रलाई क्षेत्रीय आर्थिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने ।
- (ग) भौतिक पूर्वाधारको विकास र औद्योगिक विकासको लागि गरिने लगानीलाई क्षेत्रीय आर्थिक केन्द्रमा प्राथमिकताका साथ प्रवाह गर्ने ।
- (घ) शहरी केन्द्रहरूको अन्तरनिर्भरता अभिवृद्धि गर्ने किसिमका क्रियाकलापमा सार्वजनिक वा निजी लगानीलाई प्रोत्साहित गर्ने ।
- (ङ) सरलीकृत औद्योगिक अनुमतिपत्रको व्यवस्था, प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा हुने लगानीमा उपयुक्त राजस्व नीति तथा सरल वित्तीय स्रोतको उपलब्धता, निर्यात प्रशोधन क्षेत्र तथा विशेष आर्थिक क्षेत्र

^५ सम्भावित क्षेत्रीय आर्थिक केन्द्रहरूः (क) विराटनगर (पूर्वाञ्चल) (ख) विरगञ्ज (मध्यमाञ्चल) (ग) बुटवल (पश्चिमाञ्चल) (घ) नेपालगञ्ज (मध्य-पश्चिमाञ्चल) (ङ) धनगढी (सुदूर-पश्चिमाञ्चल)

जस्ता निर्यात प्रबर्द्धन केन्द्रको स्थापना गर्ने कुराहरुमा सरकारी क्षेत्रको भूमिका केन्द्रित गर्ने ।

(घ) व्यवस्थित बसोबासका लागि साना वा मझौला आकारका जग्गा विकास कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन दिने ।

४.१.५ रणनीति ३.१.५ सँग सम्बन्धित (पूर्व-पश्चिम तथा उत्तर-दक्षिण राजमार्ग छेउँमा द्रुततर रुपमा विकसित हुँदै गरेका शहरी केन्द्रहरुलाई मध्यमस्तरका शहरी केन्द्रहरुको रुपमा विकास गर्ने) :

(क) राजमार्गको किनारामै हुने बस्ती विकासलाई निरुत्साहित गरी सो सडकसँग पहुँच भएको ठाउँमा त्यस्तो बस्ती विकासलाई प्रोत्साहन गर्ने ।

(ख) मध्यमस्तरको शहरी केन्द्रलाई सडक यातायात तथा अन्य आर्थिक व्यापारिक क्रियाकलापमा क्षेत्रीय आर्थिक केन्द्रसँग आबद्ध गर्ने ।

(ग) यस्ता शहरी केन्द्रहरुमा हुने सार्वजनिक वा निजी लगानीलाई आवश्यक पूर्वाधारको विकास तथा सो स्थानको लागि उपयुक्त देखिएका आर्थिक तथा व्यापारिक क्रियाकलापको अभिवृद्धि हुने गरी प्रवाहित गर्ने ।

४.१.६ रणनीति ३.१.६ सँग सम्बन्धित (पूर्वाधार सेवाहरुमा निजी लगानी तथा निजी सरकारी साभेदारीलाई प्रोत्साहन गर्दै आवश्यकता अनुरूप वैदेशीक लगानीलाई आकर्षण गर्ने) :

(क) पूर्वाधार सेवाको विकास गर्दा सार्वजनिक वा निजी वा दुबै क्षेत्रबाट लगानीका लागि उपयुक्त पूर्वाधार आयोजनाको पहिचान गरी तदनुरूप लगानीलाई प्राथमिकता दिने ।

(ख) सार्वजनिक-निजी वा निजी लगानीका नयाँ विधिहरुको पहिचान तथा कार्यान्वयन गर्ने ।

(ग) सार्वजनिक-निजी वा निजी लगानीका लागि सरल तथा सुविधायुक्त वित्तीय स्रोतको व्यवस्था गर्ने र वित्तीय स्रोतलाई विविधीकरण गर्ने ।

(घ) सडक, खानेपानी, ढल जस्ता आधारभूत पूर्वाधार सेवामा हुने निजी लगानीलाई विशेष प्रोत्साहन दिन उपयुक्त राजस्व नीतिको व्यवस्था गर्ने ।

(ङ) निजी लगानीकर्ताको भौतिक सुरक्षा वा लगानी सुरक्षाका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।

(च) ठूला र प्रविधियुक्त भौतिक पूर्वाधारको विकासमा प्रविधि हस्तान्तरणलाई सुनिश्चित गर्दै वैदेशिक लगानीलाई आकर्षण गर्ने ।

४.१.७ रणनीति ३.१.७ सँग सम्बन्धित (काठमाडौं उपत्यकालाई प्राकृतिक, साँस्कृतिक, पर्यटकीय, र राजनीतिक राजधानी शहरको रुपमा संरक्षण र विकास गर्ने र यो सोचसँग मेल नखाने विकासका क्रियाकलापहरुलाई उपत्यका बाहिरका शहरी केन्द्रहरुमा प्रोत्साहित गर्ने) :

(क) काठमाडौं उपत्यकालाई एउटै योजना इकाइको रुपमा व्यवस्थापन गर्न र सरकारी, स्थानीय निकाय वा निजी क्षेत्रबाट गरिने योजनाहरुबीच समन्वय हुन तथा योजनाको तर्जुमा, स्वीकृति तथा अनुगमन प्रकृत्यालाई व्यवस्थित गर्न काठमाडौं उपत्यका शहरी विकास ऐन बनाइ लागू गर्ने र सोही कानूनद्वारा काठमाडौं उपत्यका शहरी विकास परिषदको स्थापना गर्ने ।

(ख) काठमाडौं उपत्यकामा भइरहेको शहरीकरणलाई व्यवस्थित गर्न एउटै एकीकृत क्षेत्रीय योजनाको अधीनमा रही स्थानीय भौतिक योजनाको तर्जुमा गर्नुको साथै भौतिक विकासका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने र सो को निमित्त काठमाडौं उपत्यकाको स्वीकृत दीर्घकालीन विकास अवधारणाको कार्यान्वयन गर्ने ।

- (ग) काठमाडौं उपत्यकाभित्र रहेका प्राकृतिक स्रोत जस्तै कृषि जमीन, नदीनाला, जलाधार क्षेत्र, वनको संरक्षण तथा त्यसको दिगो उपयोग गर्ने ।
- (घ) काठमाडौं उपत्यकामा रहेका साँस्कृतिक महत्वका भौतिक संरचनाको संरक्षण र सम्बर्द्धन हुने किसिमका परम्परागत सीप, शैली र अभ्यासहरूलाई संरक्षण तथा विकास गर्ने र त्यस्तो कार्यमा निजी क्षेत्रको सहभागितालाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- (ङ) साँस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण हुने गरी भौतिक विकास गर्दा निजी क्षेत्रलाई प्रत्यक्ष पर्न जाने नोक्सानीको परिपूर्ति हुन सक्ने वैकल्पिक उपायहरूको (transfer of development rights) अवलम्बन गर्ने ।
- (च) साँस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण र सम्बर्द्धन हुने गरी विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, स्थानीय निकायलाई स्थानीय वित्त परिचालनको नयाँ क्षेत्र उपलब्ध गराउने वा थप केन्द्रीय योगदान दिने ।
- (छ) साँस्कृतिक सम्पदाको उपयोगबाट प्राप्त हुने लाभ स्थानीय समुदायलाई उपलब्ध हुने व्यवस्था गरी साँस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा स्थानीय समुदायलाई संलग्न गराउने ।
- (ज) काठमाडौं उपत्यकामा अन्तराष्ट्रियस्तरका सभा, सम्मेलन, मेला, प्रदर्शनी, खेलकुद आदि सञ्चालन हुने पूर्वाधारको विकासमा जोड दिने ।
- (झ) काठमाडौं उपत्यकामा भइरहेको प्रशासनिक केन्द्रीकरणलाई निरुत्साहित गर्दै यथासम्भव त्यस्ता क्रियाकलापलाई काठमाडौं उपत्यका बाहिर स्थानान्तरण गर्ने ।
- (ञ) काठमाडौं उपत्यकाको साँस्कृतिक पहिचानलाई असर पुऱ्याउने वा वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने औद्योगिक वा व्यापारिक क्रियाकलापलाई काठमाडौं उपत्यका बाहिर स्थानान्तरण गर्ने ।
- (ट) काठमाडौं उपत्यकामा भइरहेको शहरीकरणको चापलाई कम गर्न उपत्यकाको नजिक रहेका शहरी केन्द्रको विकासमा जोड दिने ।

४.१.८ रणनीति ३.१.८ सँग सम्बन्धित (नगरोन्मुख ग्रामीण क्षेत्रहरूमा पूर्वाधार विकास एवं सामाजिक सेवामा सम्बद्ध निकायहरूबीच समन्वय कायम गर्दै भौतिक, सामाजिक तथा आर्थिक सम्बन्धको माध्यमबाट शहर-ग्रामीण अन्तर सम्बन्धलाई अभिवृद्धि एवं सुदृढ गर्ने):

- (क) शहरी योजना तयार गर्दा वा भौतिक विकासका कार्यहरू गर्दा सो शहर तथा आसपासका ग्रामीण क्षेत्रहरूबीचको अन्तरसम्बन्धलाई ध्यान दिने ।
- (ख) शहर र ग्रामीण क्षेत्रकाबीच यातायात र सञ्चार सम्पर्क सुदृढ गर्ने ।
- (ग) शहरमा ग्रामीण क्षेत्रबाट हुने कृषि उपजको आपूर्ति तथा बजारबाट ग्रामीण क्षेत्रमा उपभोग्य बस्तु तथा सेवाको आपूर्तिको रूपमा रहेको अन्तरसम्बन्धलाई सुदृढ तथा दिगो बनाउने कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने ।
- (घ) निकट ग्रामीण क्षेत्रमा रहेको उद्यमशीलतालाई तालीम र बजारस्थलको उपलब्धता आदिको माध्यमबाट प्रबर्द्धन गरी शहरी आपूर्ति व्यवस्थामा त्यसको योगदान अभिवृद्धि गर्ने ।

४.२ स्वच्छ एवं समृद्ध शहरी वातावरण सम्बन्धी

४.२.१ रणनीति ३.२.१ सँग सम्बन्धित (स्थानीय निकायहरूलाई योजनाबद्ध शहरी पूर्वाधार एवं सेवा सुविधाको विकासमा आवश्यक सहयोग तथा प्रोत्साहन गर्दै ती निकायहरूका शहरी क्रियाकलापलाई स्वीकृत आवाधिक र वार्षिक योजना बमोजिम सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन तथा निर्देशित गर्ने) :

- (क) स्थानीय निकायहरूलाई आवाधिक र वार्षिक योजना तर्जुमा गर्न प्रोत्साहन तथा निर्देशित गर्ने र ती निकायहरूले भौतिक विकासका क्रियाकलापहरू गर्दा योजना अनुकूल गर्ने ।
- (ख) शहरी योजनाको तर्जुमा, स्वीकृति तथा कार्यान्वयनको अनुगमन प्रकृयालाई व्यवस्थित गर्न तथा स्थानीय निकायलाई शहरी योजना तर्जुमा गर्नमा आवश्यक प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउन भौतिक विकास योजना सम्बन्धी कानूनी तथा संस्थागत व्यवस्था गर्ने ।

- (ग) स्थानीय निकायले योजना बनाउँदा केन्द्रीय वा क्षेत्रीय निकायबाट जारी भएका योजना, नीति एवं मापदण्ड अनुकूल हुने कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
- (घ) शहरी योजना तर्जुमा गर्दा सहस्राब्दी विकास योजनालाई समेत समायोजन गर्ने ।

४.२.२ रणनीति ३.२.२ सँग सम्बन्धित (शहरी पूर्वाधार सेवाहरूको विकासका लागि विविध वित्तीय स्रोतको पहिचान गरी सो को प्रयोग गर्ने) :

- (क) शहरी पूर्वाधार सेवा सम्बन्धी नर्मस् तथा स्ट्याण्डर्ड बनाइ लागू गर्ने ।
- (ख) शहरी पूर्वाधारको विकासमा निजी क्षेत्रलाई लगानी गर्न उत्प्रेरित गर्ने र सार्वजनिक निजी साभेदारीलाई बढावा दिने ।
- (ग) पूर्वाधार सेवाहरूको विकासमा उपलब्ध हुन सक्ने वित्तीय स्रोतलाई विविधीकरण गर्ने र बैंकिङ् क्षेत्रलाई पनि यस क्षेत्रमा लगानी गर्न प्रोत्साहित गर्ने कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था मिलाउने ।
- (घ) स्थानीय निकायको राजस्व संभाव्यताको आधारलाई फराकिलो बनाइ राजस्व अभिवृद्धि गर्ने र पूर्वाधार सेवाको विकासमा लगानी बृद्धि गर्न स्थानीय निकायहरूलाई सहयोग गर्ने ।
- (च) महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका तथा नगरपालिकाको मौजुदा क्षमतालाई ध्यानमा राखी ऋण लिन पाउने तथा कर उठाउन पाउने व्यवस्था स्थापित गर्ने ।
- (छ) नगर विकास कोषको पूँजी प्रवाहलाई सुदृढ गर्दै जग्गा विकास कार्यक्रमहरूमा समेत योगदान पुऱ्याउने गरी सो कोषमा स्थानीय निकाय लगायत शहरी पूर्वाधार विकासमा सम्बद्ध निकायहरूको पहुँच सहज बनाउने ।

४.२.३ रणनीति ३.२.३ सँग सम्बन्धित (सार्वजनिक यातायातमा वातावरणीय रुपमा कम हानीकारक प्रणाली तथा साधनहरूलाई प्रोत्साहन दिने) :

- (क) बढी क्षमता भएका सार्वजनिक यातायातका साधनलाई प्रोत्साहन गर्दै निजी सवारी साधनको प्रयोगलाई कम गर्ने ।
- (ख) विद्युतीय तथा Compressed Natural Gas (CNG) जस्तो अन्य वैकल्पिक उर्जा प्रयोग गर्ने सवारी साधनको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- (ग) सबै नगरपालिकाले पार्किङ नीति तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- (घ) यातायात व्यवस्थापनमा पैदल यात्रु, साइकल प्रयोगकर्ता तथा शारीरिक रुपमा अशक्तहरूको सुविधालाई बढी ध्यान दिने ।
- (ङ) बढी प्रदूषण गर्ने सवारी साधनलाई प्रदूषण कर लगाउने नीति अवलम्बन गर्ने ।
- (च) धेरै आवागमन हुने वा सवारी चाप बढाउने कृयाकलापहरूलाई ठूलो बाटो र सार्वजनिक यातायातको सुविधा भएको स्थानमा निर्देशित गर्ने ।

४.२.४ रणनीति ३.२.४ सँग सम्बन्धित (शहरी क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा शहरका साँस्कृतिक, पुरातात्विक तथा सामाजिक विशेषताहरूको संरक्षणमा विशेष योगदान दिने) :

- (क) स्थानीय निकायलाई साँस्कृतिक तथा पुरातात्विक सम्पदाहरूको संरक्षणका लागि छुट्टै योजना बनाई कार्यान्वयन गर्न लगाउने र सो को लागि आवश्यक प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने ।
- (ख) स्थानीय निकायहरूलाई शहरका भित्री भागको मौलिकताको पहिचान गरी तिनीहरूको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन हुने भूउपयोग योजना बनाई कार्यान्वयन गर्न निर्देशित तथा प्रोत्साहित गर्ने ।
- (ग) शहरमा रहेको पुरातात्विक, ऐतिहासिक, सामाजिक र साँस्कृतिक

मौलिकतालाई पर्यटकीय दृष्टिले आय आर्जनको माध्यमको रूपमा प्रयोग तथा सम्बर्द्धन गर्ने।

४.२.५ रणनीति ३.२.५ सँग सम्बन्धित (घर जग्गाको आपूर्तिमा आर्थिक रूपमा पिछडिएको वर्गको समेत पहुँच हुने गरी सुलभ घर जग्गाको आपूर्ति व्यवस्था विकास गर्ने) :

- (क) व्यवस्थित बसोबासका लागि जग्गा विकासका विविध उपायहरूको अवलम्बन गरी तिनीहरूको कार्यान्वयन गर्ने।
- (ख) स्थानीय निकायलाई जग्गा विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न कानूनी तथा संस्थागत रूपमा सक्षम बनाउने।
- (ग) जग्गा विकास कार्यक्रमहरूमा निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गर्न आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्ने।
- (घ) जग्गा विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा निम्न आय भएका व्यक्तिहरूका लागि निश्चित संख्यामा घर जग्गाको व्यवस्था गर्नुपर्ने गरी आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्ने।
- (ङ) स्थानीय निकायलाई जग्गा विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सहयोग गर्नका लागि शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागमा जग्गा विकास कोषको व्यवस्था गर्ने।
- (च) गरीबी निवारणका कार्यक्रमहरूमा शहरभित्रका सुकुम्बासी वा न्यून आय भएका वर्गको आवास सुविधा र अन्य आय आर्जनका कार्यक्रम समावेश गरी कार्यान्वयन गर्ने।
- (छ) निम्न आय भएका व्यक्तिहरूका लागि आवास उपलब्ध गराउन सहकारी र अन्य माध्यमबाट सुलभ कर्जाको व्यवस्था गर्ने।
- (ज) सरकारी, सार्वजनिक एवं सामुदायिक भवनहरूको निर्माण गर्दा शारीरिक रूपमा अशक्तहरूको एवं महिलाहरूको सुविधालाई ध्यान दिने।

(झ) शहरी विकासको स्वरूप तथा गतिलाई निर्देशित गर्न तथा जग्गाको समयानुकूल आपूर्ति गर्न भूमि बैंक तथा जग्गा विनिमय (साटासाट) जस्ता पद्धतिहरूको अवलम्बन गर्ने।

(ञ) जग्गाको सहज आपूर्तिलाई सुनिश्चित गर्न शहरमा उपलब्ध खाली जग्गाको अभिलेख राखी त्यस्तो जग्गा भविष्यमा हुन सक्ने शहरी विस्तारमा उपलब्ध गराउन आवश्यक नीति तर्जुमा गरी लागू गर्ने।

(ट) जग्गाको उपलब्धता, विक्री गर्ने व्यक्ति वा फर्मको नाम, सम्भावित खरिदकर्ताहरू तथा जग्गाको मूल्य आदिको जानकारी वारे सूचना प्रणालीको विकास गर्दै सर्वसाधारणलाई सूचित गर्न उपयुक्त संस्था एवं संयन्त्र स्थापना गर्ने।

(ठ) घरजग्गा बहाल सम्बन्धी कारोबारलाई कानून बनाई नियमित गर्ने र यस क्षेत्रमा निजी लगानीलाई प्रोत्साहन गर्ने।

४.२.६ रणनीति ३.२.६ सँग सम्बन्धित (प्राकृतिक स्रोत तथा पराम्परागत भौतिक संरचनाको संरक्षण र सो को दिगो प्रयोगद्वारा सन्तुलित नगर तथा टोलको विकास गर्ने) :

(क) नगर तथा टोलको बनावटमा आर्थिक गतिविधि तथा रोजगारीका अवसरहरू, आवास र आधारभूत सेवा सुविधाहरू जस्ता मिश्रित भू-उपयोगको सन्तुलनलाई प्रोत्साहन गर्ने।

(ख) प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा सो स्रोतमा क्षति नहुने गरी दिगो रूपमा प्रयोग गर्ने पद्धति स्थापित गर्ने।

(ग) नगर भित्रका पराम्परागत ढुङ्गेघारा, इनार, कुवा, कुलो जस्ता भौतिक संरचनाहरूको समुदायलाई परिचालन गर्दै निर्माण सम्बन्धी मापदण्डको कार्यान्वयनद्वारा संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गर्ने।

(घ) वर्षातको पानी जस्तो प्राकृतिक स्रोतलाई खेर जान नदिई उपयुक्त संकलन प्रविधि अवलम्बन गर्दै शहरी क्रियाकलापहरूको लागि चाहिने पानीको आपूर्तिमा योगदान पुऱ्याउने।

४.२.७ रणनीति ३.२.७ सँग सम्बन्धित (शहरी क्रियाकलापको सञ्चालन तथा प्राकृतिक स्रोतको परिचालनमा वातावरण संरक्षणको विषयलाई प्राथमिकता दिई स्वस्थ शहरको विकास गर्ने) :

- (क) स्थानीय निकायले शहरी सरसफाइ, फोहोर पानी तथा फोहरमैला व्यवस्थापन योजनाबद्ध एवं एकीकृत ढंगले सञ्चालन गर्न आवश्यक नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
- (ख) नगरपालिकाहरुमा ल्याण्डफिल्ड साइटको व्यवस्था गर्न सरकार र स्थानीय निकायले सहकार्य गर्ने र विद्यमान नगरपालिकाहरुले आफ्नो पहिलो आवधिक योजनाको ५ वर्ष अवधि भित्र ल्याण्ड फिल्ड साइटको व्यवस्था गर्ने ।
- (ग) स्थानीय निकायलाई फोहरमैला व्यवस्थापनका लागि आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउन विद्यमान फोहोरमैला व्यवस्थापन तथा श्रोत परिचालन केन्द्रलाई केन्द्रीय संयन्त्रको रूपमा स्थापना गर्ने ।
- (घ) स्थानीय निकायले भौतिक विकास गर्दा अनिवार्य रूपमा वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभाव मूल्यांकन गर्नुपर्ने व्यवस्था लागू गर्ने ।
- (ङ) भौतिक विकासका वा शहरी विकासका कुनैपनि कार्य सञ्चालन गर्दा शहरलाई वातावरणीय रूपमा स्वच्छ राख्ने विषयलाई प्रमुख प्राथमिकता दिने पद्धति स्थापित गर्ने ।
- (च) सबै नगरपालिकाहरुलाई स्वस्थ शहर सम्बन्धमा विशेष कार्यक्रम बनाई लागू गर्न र त्यस्तो कार्यक्रमभित्र स्कूल, अस्पताल, सार्वजनिक पार्क जस्ता नगरका सार्वजनिक उपयोगका स्थलहरुलाई सफा एवं स्वच्छ राख्न प्रोत्साहन गर्ने ।
- (छ) सार्वजनिक जग्गाको अभिलेख तयार गर्ने र त्यस्ता जग्गालाई अतिक्रमणबाट जोगाई शहरी वातावरण सुधारमा उपयोग हुने गरी जनसहभागितामा आधारित योजना बनाई लागू गर्ने ।

४.२.८ रणनीति ३.२.८ सँग सम्बन्धित (प्राकृतिक स्रोतमा भइरहेको ह्रासलाई रोक्न एवं पूर्वाधार सेवामा हुने लगानीलाई कम गर्न छरिएर हुने (scattered) बस्ती विकासलाई निरुत्साहित गर्दै पूर्वाधार सेवासम्पन्न घना नगर तथा बस्तीको विकासलाई प्रोत्साहन गर्ने) :

- (क) भू-उपयोग सम्बन्धी मापदण्ड, सुलभ कर्जा, उपयुक्त राजस्व नीति, जग्गाको हदबन्दीमा छुट र यस्तै प्रकारका अन्य उपाय अवलम्बन गरी संयुक्त आवास प्रणालीलाई प्रोत्साहित गर्ने ।
- (ख) छरिएर रहने बस्ती विकासबाट हुने वातावरणीय ह्रासलाई निरुत्साहित गर्न तदनुरूपको आवश्यक मापदण्ड लागू गर्ने ।
- (ग) प्राकृतिक स्रोतको संरक्षणको लागि शहरी क्षेत्रलाई बस्ती विकास क्षेत्र र बस्ती विकास निषेधित क्षेत्रमा छुट्याई भूउपयोग योजना लागू गर्ने ।
- (घ) बस्ती विकास निषेधित क्षेत्रमा कृषीजन्य, मनोरञ्जनात्मक पार्क तथा वनजन्य क्रियाकलापहरु गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।
- (ङ) बस्ती विकास निषेधित क्षेत्रको संरक्षण गर्न स-सानो आकारमा हुने कित्ताकाटलाई नियन्त्रण गर्ने ।
- (च) बस्ती विकास निषेधित क्षेत्रको संरक्षणको लागि त्यस्तो जग्गामा उच्च उत्पादकत्व भएका एवं आय हुने कृषि उपज तथा व्यावसायिक क्रियाकलापलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- (छ) शहरी विकास र विस्तारलाई निर्देशित गर्न शहरी विकास निर्देशिका बनाई लागू गर्ने ।
- (ज) उपलब्ध सार्वजनिक पूर्वाधार तथा सेवा सुविधाको अनुपातमा आवासीय र अन्य शहरी भू-उपयोग कृयाकलापहरु गर्न स्वीकृति दिने पद्धति स्थापित गर्ने ।
- (झ) आवासीय क्षेत्रहरुमा जग्गा ओगट्ने परिपाटिलाई निरुत्साहित गर्न भूमिकर प्रणाली लागू गर्ने ।

(ज) शहरी क्षेत्रमा पूर्वाधार संरचनाको निर्माण वा सेवा सुविधाको व्यवस्था गर्दा बस्ती विकास क्षेत्र र बस्ती विकास निषेधित क्षेत्रका लागि छुट्टा छुट्टै मापदण्ड बनाई लागू गर्ने ।

४.२.९ रणनीति ३.२.९ सँग सम्बन्धित (संभावित प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जीउ धनको नोक्सानीलाई कम गर्न स्थानीय निकायहरूले प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन योजना (Disaster management plan) बनाई लागू गर्ने पद्धति स्थापित गर्ने) :

- (क) सुरक्षित, सर्वसाधारणको पहुँच हुन सक्ने र वातावरणीय रूपमा उपयुक्त भवन निर्माण पद्धतिको विकास गर्ने ।
- (ख) वैकल्पिक भवन निर्माण सामग्री, निर्माण प्रविधि सम्बन्धमा स्थानीय स्तरमा उपलब्ध परम्परागत ज्ञान र सीपलाई विशेष महत्त्व दिई उपयुक्त प्रविधि (Appropriate Technology) को अनुसन्धान, विकास र प्रयोग गर्ने ।
- (ग) राष्ट्रिय भवन संहितालाई समयानुकूल परिमार्जन गर्दै सरकारी, निजी तथा सार्वजनिक भवनहरूमा लागू गर्ने ।
- (घ) प्राकृतिक प्रकोप वा वातावरणीय जोखिमपूर्ण क्षेत्रमा भवन निर्माणलाई निषेध गर्ने ।
- (ङ) सबै स्थानीय निकायलाई भूकम्प, आगलागी तथा बाढी पहिरो जस्ता संभावित प्राकृतिक प्रकोप नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धमा छुट्टै कार्ययोजना बनाई लागू गर्न निर्देशित तथा प्रोत्साहित गर्ने ।
- (च) प्राकृतिक प्रकोपको नियन्त्रण तथा व्यवस्थापनमा स्थानीय निकाय मार्फत समुदायलाई परिचालन गर्ने र सर्वसाधारणमा प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

४.२.१० रणनीति ३.२.१० सँग सम्बन्धित (स्थानीय संभाव्यता र अवसरहरूमा आधारित आर्थिक विकासका विविध क्रियाकलापहरूलाई प्रोत्साहन गरी रोजगारका अवसरहरू सृजना गर्ने) :

- (क) आयातलाई प्रतिस्थापन गर्ने र निर्यातका लागि प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता भएका, स्थानीय कच्चा पदार्थ तथा जनशक्तिमा आधारित उद्योग तथा व्यवसायलाई प्रोत्साहन दिने ।
- (ख) व्यावसायिक कृषि क्रियाकलापहरूलाई शहरी आर्थिक विकासको अभिन्न अंगको रूपमा स्वीकार्दै बजार व्यवस्था, प्राविधिक तथा वित्तीय सहयोगको समुचित व्यवस्था गरी प्रोत्साहन गर्ने ।
- (ग) पर्यटन क्रियाकलापहरूको विकास र विस्तारमा निजी तथा बैदेशिक लगानीलाई उचित सुविधा एवं सहूलियतहरू उपलब्ध गराई आकर्षण गर्ने ।
- (घ) सूचना प्रविधिमा आधारित सेवामूलक उद्योग व्यवसायहरूलाई प्रोत्साहन दिने ।
- (ङ) व्यापार, घरजग्गा कारोबार तथा निर्माण व्यवसायलाई व्यवस्थित तथा मर्यादित बनाउँदै आर्थिक अवसरहरूको अभिवृद्धि गर्ने ।
- (च) शहरी पूर्वाधारमा गरिनुपर्ने लगानीलाई उच्च प्राथमिकता दिई आर्थिक अवसरहरू सृजना गर्ने ।

४.२.११ रणनीति ३.२.११ सँग सम्बन्धित (अनौपचारिक क्षेत्रमा भइरहेका आर्थिक क्रियाकलाप एवं रोजगारीलाई शहरको आर्थिक विकासमा आबद्ध गराउने) :

- (क) शहरमा असंगठित तथा अनौपचारिक क्षेत्रमा हुने आर्थिक क्रियाकलापलाई शहरको आय आर्जन तथा आर्थिक विकाससँग आबद्ध गर्ने ।
- (ख) यस्ता क्षेत्रमा भएका व्यापारिक क्रियाकलापलाई व्यवस्थित गर्न त्यस्ता व्यवसाय हुन सक्ने उपयुक्त स्थलहरूको विकास गर्ने ।
- (ग) यस्ता क्षेत्रका आर्थिक क्रियाकलापलाई संगठित क्षेत्रमा रूपान्तरण गर्न आवश्यक प्राविधिक, व्यवस्थापकीय तथा वित्तीय सहयोग उपलब्ध गराउने ।

४.३ प्रभावकारी शहरी व्यवस्थापन सम्बन्धी

४.३.१ रणनीति ३.३.१ सँग सम्बन्धित (स्थानीय निकायहरूलाई शहरी योजना कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख निकायको रूपमा विकास गर्ने र तिनीहरूको संस्थागत क्षमतालाई सुदृढ गर्ने) :

- (क) प्रत्येक स्थानीय निकायमा योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्यको लागि आवश्यकता अनुसार शाखा, महाशाखा वा विभाग राख्ने पद्धतिको विकास गर्ने ।
- (ख) स्थानीय निकायको क्षमता अभिवृद्धि गर्न केन्द्रीय स्तरबाट प्राविधिक सहयोग तथा आर्थिक अनुदान उपलब्ध गराउने प्रणाली विकास गर्ने ।
- (ग) स्थानीय निकायको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा दक्षता अभिवृद्धि गर्न तथा वित्तीय स्रोतको पहिचान र परिचालनमा आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने ।
- (घ) जिल्ला विकास समितिहरूलाई पनि शहरोन्मुख गाउँहरूको लागि शहरी योजना तर्जुमा गर्न निर्देशित गर्ने तथा सो को लागि आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने ।

४.३.२ रणनीति ३.३.२ सँग सम्बन्धित (शहरी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा सम्बद्ध केन्द्रीय सरकारी निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने) :

- (क) शहरी योजनाको क्षेत्रमा राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रियस्तरमा विकसित हुँदै गरेका नवीनतम अवधारणाहरूसँग अवगत हुने, सम्बद्ध अन्तराष्ट्रिय सँस्था वा निकायसँगको सम्पर्क स्थापित गर्दै अनुभवहरूको आदान प्रदान हुने प्रणालीको विकास गरी शहरी योजनाको तर्जुमा, स्वीकृति तथा अनुगमनको क्षेत्रमा कार्यरत केन्द्रीय निकायको दक्षता अभिवृद्धि गर्ने ।

४.३.३ रणनीति ३.३.३ सँग सम्बन्धित (भौगोलिक निकटता, एकै प्रकारको प्राकृतिक तथा भौतिक स्रोत एवं अन्य क्रियाकलापमा एक अर्कासँग प्रत्यक्षतः सम्बन्धित रहेका शहरी केन्द्रहरूका बीचमा एकीकृत एवं सामूहिक दृष्टिकोणमा आधारित स्थानीय शहरी व्यवस्थापनको विकास गर्ने) :

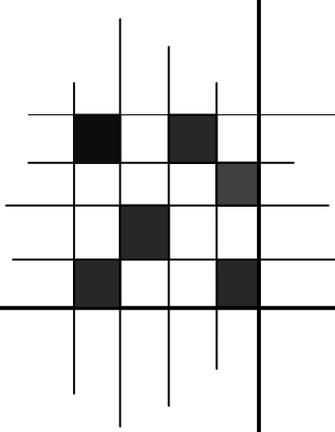
- (क) भौगोलिक निकटता रहेका, एउटै प्राकृतिक स्रोत उपरको निर्भर र पूर्वाधार सेवाको सामूहिक उपयोग गरिरहेका शहरी केन्द्रहरूका लागि एकीकृत योजना तर्जुमा, स्वीकृति तथा अनुगमनको व्यवस्था गर्न आवश्यक कानूनी तथा सँस्थागत व्यवस्था गर्ने
- (ख) भविष्यमा पर्न सक्ने जनसंख्याको चापको व्यवस्थापन, प्राकृतिक स्रोतको उपयोग तथा औद्योगिक वा व्यापारिक क्रियाकलापको विस्तारमा शहरी केन्द्रहरूले समानुपातिक रूपमा बहन गर्ने पद्धतिको विकास गर्ने ।
- (ग) नगरपालिकाको वरिपरि रहेका शहरोन्मुख ग्रामीण क्षेत्रको शहरी विकासका विषयहरूलाई व्यवस्थित गर्न नगरपालिकाको अगुवाइमा गाउँ विकास समितिहरू सम्मिलित छुट्टै संयन्त्रको स्थापना गर्ने ।

४.३.४ रणनीति ३.३.४ सँग सम्बन्धित (एकीकृत शहरी योजना निर्माण तथा अनुगमन प्रकृया अवलम्बन गर्न आवश्यक कानूनी तथा सँस्थागत संयन्त्रको निर्माण गर्ने) :

- (क) निक्षेपणको मर्मलाई आत्मसाथ गर्दै शहरी योजना तर्जुमा, स्वीकृति तथा अनुगमनमा सम्बद्ध निकायहरूको भूमिका एवं दायित्वलाई सुस्पष्ट गर्न तथा क्षेत्रगत एवं तहगत योजनाहरू बीच तादात्म्य स्थापित गर्दै योजना तर्जुमा, स्वीकृति तथा अनुगमनको प्रणालीलाई नियमित तथा व्यवस्थित गरी सम्बद्ध निकायकाबीच समन्वय स्थापित गर्न केन्द्रीय तथा क्षेत्रीयस्तरमा एउटा छुट्टै संयन्त्र स्थापना गर्न भौतिक विकास योजना ऐन बनाई लागू गर्ने ।
- (ख) शहरी योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा लगानी गर्ने निकायहरूलाई एउटै केन्द्रीय निकाय मातहत राख्ने ।

४.३.५ रणनीति ३.३.५ सँग सम्बन्धित (गैर कृषि आर्थिक क्रियाकलापमा निर्भर निश्चित भौतिक पूर्वाधार तथा संस्थागत क्षमता भएको शहरी केन्द्रलाई मात्र नगरपालिका घोषणा गर्ने परिपाटिको थालनी गर्ने) :

- (क) निश्चित स्तरको सडक, खानेपानी, ढल निकास, विद्युत, टेलिफोन जस्ता भौतिक पूर्वाधार सुबिधा भएको तथा मूलतः गैर कृषि आर्थिक क्रियाकलापमा निर्भर रहेको शहरी क्षेत्रलाई मात्र नगरपालिका घोषणा गर्ने कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
- (ख) नगरपालिका घोषणा गर्दा ल्याण्ड फिल्ड साइटको व्यवस्थालाई न्यूनतम आधारको रूपमा समावेश गर्ने । साथै शहरी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यक न्यूनतम स्तरको प्राविधिक जनशक्तिको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने ।
- (ग) शहरीकरण भइरहेका तर नगरपालिका घोषणा भइनसकेका शहरी केन्द्रहरूको शहरी विकास योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने पद्धति स्थापित गर्ने ।

Government of Nepal
Ministry of Urban Development
Department of Urban Development and Building Construction

Planning Norms and Standards 2013

Urban Development Division
Physical Planning and Urban Development Section

Approved
According to the Department of Urban Development and Building Construction
Decision on 2069/12/30

Preamble

Department of urban Development and Building Construction intends to prepare a single Planning Norms and Standards to use as a tool for standardizing the planning of urban development projects.

This draft was prepared after completing a comprehensive literature review of national and international planning documents, existing norms and standards and policy of urban development related agencies. Also, discussions and meetings were held with experts from related planning organizations.

The complete Planning Norms and Standards will have three broad headings: infrastructure norms and standards, land use norms and standards and urban form norms and standards. This document has only the infrastructure section and the other two will be added later. Similarly, standard guideline needs to be further worked on and added to this document before bringing it into practice.

Table of Contents

SECTIONS	PAGE NO.
1. Background	1
2. Objective	1
3. Scope of the Work	1
• Infrastructure and Services	
• Land Use	
• Urban Form	
• Hierarchy of Urban Areas	
4. Planning Norms and Standards	5 - 19
• Infrastructure Norms and Standards	

1. Background

The process of preparing and implementing the Physical Development Plan of cities, towns and market centers in Nepal have been going on since a long time. However, these Physical Development Plans are not coherent and urban infrastructure and services lack appropriate norms and standards. Consequently, many of these infrastructures have failed to provide an appropriate level of services vis-a vis have also failed to meet the long term service demand of the cities. Hence, formulation of Planning Norms and Standard has become necessary to manage an urban environment, improve an economic efficiency and the quality of life of urban area. It is for this reason that the Department has undertaken this initiative. For the sake of this Planning Norms and Standards, the term "Norms" has been defined as the socially or institutionally set values which does shape and govern the behavior pattern including physical and social relations in a given space, while the term "Standards" has been defined as level and quality of infrastructure services that would be required to make the built environment functional and desirable.

2. Objective:

The main objective of this planning norms and standards are:

- To facilitate urban designers, planners and policy makers to identify and forecast essential infrastructure need of an urban areas as well as help prepare urban plans and programs.
- To enrich understanding of urban form and land use and ensure balance between them.
- To guide the development and management of physical, social and economic infrastructure services in a planned manner.

3. Scope of the Work

The scope of this planning Norms and Standards shall be limited to the following three thematic areas namely a. Urban infrastructure services b. Land use and c. Urban form. This theme is elaborated for all five urban hierarchies that have been identified for the purpose of this planning norms and standards.

a. Urban Infrastructure

It has been classified into three categories as follows; the level of infrastructure services becomes more specialized as we move up the urban hierarchy:

- Physical Infrastructure: Road, Water Supply, Sanitation/ Sewerage, Solid Waste management, Electricity, Tele communication.
- Social Infrastructure: Education Institution, Health Institution, Open Space, Community Hall, Library.
- Economic Infrastructure: Parking Space, Stadium, Sports Complex, Movie Hall.

b. Land Use

Land use is the functional dimension of land for different human purposes or economic activities and has been broadly divided into two categories. It corresponds to the Land Use Policy-2069, Government of Nepal.

- Settlement Discouraged Area: Some of the land uses within the area are Agriculture, Forest, Water Bodies etc.
- Settlement Encouraged Area: Land uses within this area are Residential, Commercial, Mixed Use, Open Space, Industrial and Institutional.

The settlement discouraged area will decrease and encouraged area will increase as we go above the urban hierarchy.

c. Urban Form

It essentially depicts the city's built structure - comprising primarily of transportation network, Central Business Districts (CBDs), prime activity zones, growth centers and national resource areas. The form may preferably be conceived in three dimensional views. Therefore, the density (population, dwellings and office space) becomes the key variables to distinguish the various urban forms. Such form may vary from high densities-compact to low density settings.

d. Hierarchy of Urban Areas

The urban areas have been classified into 5 classes based on the population.

- Metro city: It corresponds to the current metropolitan city i.e Kathmandu. This is the highest level in the urban area hierarchy. The population for this level of urban areas will be above 300,000. This can include either a single city with population more than 300,000 or neighboring settlements/cities within a certain distance of each other having a combined population of more than 300,000 and who share the common resources and services.
- Sub Metro City: It corresponds to the current sub metropolitan cities like Pokhara, Biratnagar, Lalitpur etc. The population for this level of urban areas will be above 100,000 and equal to or less than 300,000.
- City: It corresponds to the current municipalities like Bharatpur, Dhangadi, Bhaktapur etc. The population for this level of urban areas will be above 40,000 and equal to or less than 100,000.
- Sub City: It corresponds to the current small towns and the population for this level will be above 10,000 and equal to or less than 40,000.

- Market Center: It is at the lowest level in the urban hierarchy and corresponds to the current market centers. Areas having at least 50 shops or outlets within 100 m from the center will be categorized as market centers.

4. Norms and Standards

For this Planning Norms and Standards, only the theme of urban infrastructure services has been dealt. They are presented in the following tables.

Annex

Infrastructure Norms and Standards

Market Center (Above 50 shops)

S.No	Types of Infrastructure	Norms	Standards					Source
A	Physical Infrastructure							
1.	Road	Collector street and Local Street		ROW	Setback	Footpath	Cycle Track	Nepal Urban Road Standard, 2011
			Collector	14	1	2	1.5	
			Local	10	1	2	-	
2.	Water Supply	Standpipe	Quantity: 45 lpcd (1 standpipe for 15-25 HH) Accessibility: Within 100 meters (communal taps)					National Urban Water Supply and Sanitation Sector Policy, 2009 Human Settlement Planning and Design, South Africa, 2000
3.	Sanitation/ Sewerage	On site sanitation with septic tank (household) Provision of public latrines (PL)	1 public latrine/ bath house for 1 market center					Conversation within PPUD Section, 2013
4.	Solid Waste Management	Collection Center with Bio Gas Plant (Bio Gas Digester, Gas Storage Tank) Compost Plant at household level	Communal Collection Max distance to disposal point < 500m from the market center					Human Settlement Planning and Design, South Africa, 2000
5.	Electricity	Electricity Supply System through national grid Alternative energy (panels, battery capacity 15AH)	100% electricity coverage 20 Watt Solar Home System					Conversation within PPUD Section, 2013
6.	Tele-communication	Community Telephone Booth (CTB)	1 CTB per market center (Standard booth)					Conversation within PPUD Section, 2013
B	Social Infrastructure							
7.	Educational Institution	Primary/basic level	1 per 3000 population at a distance of 0.4 – 0.8 km (0.2 ha per site)					Preparation of Urban Planning Manual, 2007
8.	Health Institution	Sub Health Post	1 per 1000 population (0.04 ha per site)					Periodic Plan of Lekhnath, 2063
9.	Open Space Parks	2.5 % of the total area Neighborhood Park (serving surrounding settlements)	1 per 800 population (0.4 ha per site)					Human Settlement Planning and Design, South Africa, 2000

10.	Community Center	Community building including library	1 community center per market center (0.2 ha)	Conversation with PPUD Section, 2013
11	Security	Police Post	0.1 ha per market center	Master Plan of Delhi, DDA 2001
C	Economic Infrastructure			
12.	Hatbazaar	Twice a week (open area) Vegetable/ meat market with cold storage facility	0.2 ha per site	Master Plan of Delhi, Delhi Development Authority (DDA), 2001
13.	Parking Space	Public Parking Space (Two/ Three/ Four Wheeler) Bus park/ Truck park	1 parking lot for one market center (0.2 ha)	Periodic Plan of Lekhnath, 2063

Infrastructure Norms and Standards

Sub City (10,000 to 40,000 population)

S.No	Types of Infrastructure	Norms	Standards					Source
A	Physical Infrastructure							
1.	Road	Sub arterial, Collector and Local Street (All or 90% of houses are within 2 km from motorable road)		ROW	Setback	Footpath	Cycle Track	Nepal Urban Road Standard, 2011
			Sub Arterial	22	1	2	1.5	
			Collector	14	1	2	1.5	
			Local	10	1	2	-	
2.	Water Supply	Courtyard Connection/ Provision of Rainwater Harvesting Treatment plant (lab, dosing and guardhouse) with Storage : Reservoir (24hrs requirement)	Quantity: 60 - 80 lpcd Accessibility: 90% of household have tap within 50m 1 ha per site (treatment plant and storage) Store capacity: 25% of the total treatment capacity					National Urban Water Supply and Sanitation Sector Policy, 2009 Conversation with staff at KUKL, February 2013 Conversation with Consultant at STIUEIP, January 2013
3.	Sanitation/ Sewerage system Storm Water Drainage system	30% of the household is covered by public sewer system (pit latrine, septic tank etc) Sewage Pumping Station Treatment plant Provision of public latrines	Min diameter of trunk line: 200mm 0.01 ha – 0.02 ha per site 2.5 ha – 3.5 ha per site 1/3000 passerby at distance of 500m					Consolidated Design Criteria Report, STIUEIP, 2012 Conversation with Consultant, STIUEIP, January 2013 Preparing the Ktm Valley Urban Environment Improvement Project – Final report
4.	Integrated Solid Waste Management	25% of solid waste is collected and properly disposed Collection Point	Communal Collection (1 collection point/container/ roadside pickup point serves a radius of 200m)					Human Settlement Planning and Design, South Africa, 2000 Conversation with Consultant, STIUEIP, January 2013

		Sanitary Landfill Site	Sanitary Landfill Site: Small (Greater than 1 and less than 25 tons per day)	
5.	Electricity	National Grid supply line Alternative energy (panels, battery capacity 100AH)	100% of the household is covered by electricity city supply line Electric substation 33/11 KV : 0.07 ha per site Transmission Tower: 80 – 100 sq. m Distribution Tower: 20 – 25 sq. m 40 – 100 Watt Solar Home System	Conversation within PPUD Section, 2013
6.	Tele-communication	House connection Community telephone booth	100 % coverage 1 telephone booth for 2 neighborhood (Standard booth)	Conversation within PPUD Section, 2013
B	Social Infrastructure			
7.	Educational Institution	Primary/basic level Higher Secondary Graduate/ Post Graduate Vocational and Technical Schools	1 per 3000 population at a distance of 0.4 – 0.8 km - 0.2 ha per site 1 per 7500 population at a distance of 30min in public transportation – 0.65 ha per site 1 per 25,000 population at a distance of 45min in public transportation	Preparation of Urban Planning Manual, 2007
8.	Health Institution	Sub Health Post Health Post	1 per 1000 population (0.04 ha per site) 1 per 5000 population (0.15 per site)	Periodic Plan of Lekhnath, 2063 Conversation with Health Section, DUDBC
9.	Open Space/ Disaster Mgmt Recreational areas - Parks	5% of total sub city area Neighborhood Park (with play equipment) Local Park	1 @ 800 population (0.4 ha per site) 1 @ 10000 population (1 ha per site)	Human Settlement Planning and Design, South Africa, 2000 Periodic Plan of Lekhnath, 2063

10.	Library	City level	1 per 7500 population (0.5 ha per site)	Conversation with PPUD Section, 2013 Periodic Plan of Lekhnath, 2063
11.	Security	Police Post	1 per 10,000 population (0.1 ha per site)	Master Plan of Delhi, Delhi Development Authority (DDA), 2001
12.	Fire Stations	1 (3 to 4 km radius)	1 fire engine @ 25,000 – 75,000 population 0.5 ha per sub city	National Reference Manual on Planning and Infrastructure services, Government of Pakistan, 1986
C	Economic Infrastructure			
13.	Hall	Multipurpose	1 (0.2 ha per site)	National Ref. Manual on P/I services, Got. of Pakistan, 1986
14.	Vegetable Market	1 vegetable/ meat market with cold storage facility and other commodities	0.5 ha per site	
15.	Public parking space	Two/ Three/ Four Wheeler (Bus park/ Truck park)	1 parking lot (0.8 ha per site)	Periodic Plan of Lekhnath, 2063

Infrastructure Norms and Standards

City: (40,000 + to 1 lakhs)

S.No	Types of Infrastructure	Norms	Standards	Space Requirement	Source																														
A	Physical Infrastructure																																		
1.	Road	Expressway, Arterial, Sub arterial, Collector street and Local Street All or 90% of household are within 1km from motorable road	<table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>ROW</th> <th>Setback</th> <th>Footpath</th> <th>Cycle Track</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Expressway</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Arterial</td> <td>30</td> <td>1</td> <td>2</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>Sub Arterial</td> <td>22</td> <td>1</td> <td>2</td> <td>1.5</td> </tr> <tr> <td>Collector</td> <td>14</td> <td>1</td> <td>2</td> <td>1.5</td> </tr> <tr> <td>Local</td> <td>10</td> <td>1</td> <td>2</td> <td>-</td> </tr> </tbody> </table>		ROW	Setback	Footpath	Cycle Track	Expressway					Arterial	30	1	2	2	Sub Arterial	22	1	2	1.5	Collector	14	1	2	1.5	Local	10	1	2	-	20% of the total built up area	Nepal Urban Road Standard, 2011
	ROW	Setback	Footpath	Cycle Track																															
Expressway																																			
Arterial	30	1	2	2																															
Sub Arterial	22	1	2	1.5																															
Collector	14	1	2	1.5																															
Local	10	1	2	-																															
2.	Water Supply System	80% household have metered house connection and distribution Treatment Plant (lab, dosing and guardhouse) with storage facility: Reservoir (24hrs requirement) Provision of Rain Water Harvesting in Public Buildings (Catchment area, Storage and Treatment Facility)	Quantity: 80-100 lpcd Minimum diameter of distribution pipe: 80mm $10 \times 10^6 \text{ l} = 10 \text{ MLD (capacity)}$ Storage Capacity: 25% of the total treatment capacity	2 ha per site (treatment plant and storage)	National Urban Water Supply and Sanitation Sector Policy, 2009 Conversation with Consultant, - STIUEIP, January 2013 Bode Water Treatment Plant (Conversation with staff at KUKL)																														
3.	Sanitation / Sewerage system Storm Water Drainage system	Public sewer system (septic tanks) Sewage Pumping Station Treatment plant Provision of public latrines	Min diameter of trunk line: 200mm 0.2 hectare/MLD – 0.75 Hectare/MLD 1/2000 passerby at a distance of 500m	0.01ha – 0.02ha per site 5 ha – 7 ha per site	Consolidated Design Criteria Report, STIUEIP, 2012 Conversation with Consultant, STIUEIP, January 2013 Preparing the Ktm Valley Urban Environment Improvement Project – Final Report (Guheswari Treatment Plant)																														

4.	Integrated Solid Waste Management System	<p>Collection Point (0.3 kg/person/day)</p> <p>Total waste = Around 33 tons/day</p> <p>Transfer Station</p> <p>Sanitary Landfill Site</p>	<p>Separation of waste at household level</p> <p>Community collection/ Door to Door collection.</p> <p>1 collection point/container/ roadside pickup point serves a radius of 200m</p> <p>1 Transfer Station for 1 city if the final disposal is at distance of more than 10 km</p> <p>Only 30% of the total waste generated should go to landfill site. 70% = reduce, reuse, recycle Sanitary Landfill Site: Medium (> 25 and < 500 tons per day)</p>	<p>0.15 ha – 0.2 ha per site (waste only gets collected and transferred)</p> <p>1 ha per site (if there are recycling platform, compost plant and window composting etc) 3 ha – 5 ha (without buffer zone) A buffer of at least 100m needs to be provided</p>	<p>Human Settlement Planning and Design, South Africa, 2000</p> <p>Conversation with Consultant, STIUEIP, January 2013</p> <p>Conversation with staff at Solid Waste Mgmt Technical Support Center, February 2013</p>
5.	Electricity Supply System	<p>National grid supply line and</p> <p>Alternative energy (panels, battery 400 AH)</p>	<p>Power access to 100% coverage. Electric sub station 66/33 KV Transmission Tower Distribution Tower</p> <p>150 – 200 Watt Solar Home System</p>	<p>0.55 ha per site 80 - 100 sq. m 20 - 25 sq. m</p>	<p>Conversation within PPUD Section, 2013</p>
6.	Tele-communication	<p>Landline/mobile</p> <p>Public telephone booth (TB)</p>	<p>100 % coverage Telephone Exchange Office (1 Exchange with a capacity of 6500 line capacity) Telephone transmission tower</p> <p>1 TB per 5000 population</p>	<p>0.02 ha per site ROW: 5m Standard booth</p>	<p>Conversation within PPUD Section, 2013</p>

B Social Infrastructure					
7.	Educational Institution	Primary Higher Secondary Graduate/ Post Graduate University	1 per 3000 population at a distance of 0.4–0.8 km 1 per 7500 population at a distance of 30min in public transportation 1 per 25,000 population at a distance of 45min in public transportation 1 per 40,000 population at a distance of 1hr in public transportation	0.2 ha per site 0.65 ha per site	Preparation of Urban Planning Manual, 2007
8.	Health Institution	Primary Health Care Center District Hospital	1 per 20000 population (5- 15 beds) 1 per 50000 population (25 – 50 beds)	0.25 ha per site 1.3 ha per site	Conversation with Health Section, DUDBC
9.	Open Space: Parks Parade Ground (Tundikhel)	5% of total city area Neighborhood Park (with play equipment) Local Park Community Park Parade Ground	1 @ 800 population 1 @ 10000 population 1 @ 20000 population 1 @ each city	0.4 ha per site 1 ha per site 2 ha per site	Human Settlement Planning and Design, South Africa, 2000 Master Plan of Delhi, Delhi Development Authority (DDA), 2001
10.	Library	Community level Central Level	1 per 10000 population 1	0.5 ha per site	Conversation within PPUD Section, DUDBC, 2013 Periodic Plan of Lekhnath, 2067
11.	Fire Stations	City level service	1 fire station for 5 to 7 km radius	1 ha per site	National Ref. Manual on P/I services, Got. of Pakistan, 1986
12.	Religious Institutions	Incineration /Cremation areas Cemetery/ Burial Ground	1	0.5 ha per site	Conversation within PPUD Section, 2013
13.	Museum/Art Gallery	City Level	1/1	0.5 ha per site	Periodic Plan of Lekhnath, 2067
14.	Old age home, orphanage, center for differently able people	City and community level	1 per 20,000 population	0.3 ha per site	Master Plan of Delhi, Delhi Development Authority (DDA), 2001
15.	Security	Police Post Police Station	1 per 10,000 population 1 per 40,000 population	0.1 ha per site 0.5 ha per site	Master Plan of Delhi, Delhi Development Authority (DDA), 2001
16.	Exhibition Centers	City level	1 per 50,000 population	4 ha per site	Master Plan of Delhi, Delhi Development Authority (DDA), 2001

C Economic Infrastructure					
17.	Hall	City hall (Multipurpose)	1 per 10000 population	0.2 ha per site	National Ref. Manual on P/I services, Got. of Pakistan, 1986
18.	Sport complex	City level (football ground, volley ball, swimming pool etc) District Sports Centre	1 per 50000 population 1 per 1,00,000 population	1 ha – 3 ha per site 3ha– 19ha per site	Master Plan of Delhi, Delhi Development Authority (DDA), 2001
19.	Movie Hall	City and local level	5 seats per 1000 population		National Ref. Manual on P/I services, Got. of Pakistan, 1986
20.	Vegetable Market	Neighborhood Level	1 wholesale, 1 retail and 1 Slaughter House for 2 neighborhood (1 Neighborhood = 3000 population)	0.5 ha per site	Periodic Plan of Lekhnath, 2063
21.	Parking Space	Parking (Two/ three/ four wheeler) Taxi park	1 parking lot for 3000 population (1 Neighborhood = 3000 population)	0.04 ha per site	Master Plan of Delhi, Delhi Development Authority (DDA), 2001
22.	Transportation system	Intra City Bus Terminal (Linking with other cities) Inter City Bus Terminal (within the city)	1 parking lot for 100 buses and 100 trucks 1 parking lot for 100 buses	4 ha per site 2 ha per site	Periodic Plan of Lekhnath, 2063
23.	Airport	National Airport	National Airport	134-227 hectares	National Ref. Manual on P/I services, Got. of Pakistan, 1986

Infrastructure Norms and Standards

Sub Metro City: (1 lakh + to 3 lakhs population)

S.No	Types	Norms	Standards					Source
A	Physical Infrastructure							
1.	Road	Express way , Arterial, Sub Arterial, Collector street and Local Street All or 90% of household are within 0.5km from motorable road		ROW	Setback	Footpath	Cycle Track	Nepal Urban Road Standard, 2011
			Expressway					
			Arterial	30	1	2	2	
			Sub Arterial	22	1	2	1.5	
			Collector	14	1	2	1.5	
			Local	10	1	2	-	
2.	Water Supply System (with storage and treatment facilities)	Metered house connection and distribution Non domestic demand Treatment Plant (lab, dosing and guardhouse) with storage facility: Elevated or Underground Reservoir (24 hrs requirement) Provision of Rain Water Harvesting in Public Buildings (catchment area, Storage and Treatment Facility)	Quantity: 120 lpcd Minimum diameter of distribution pipe: 80mm 8 to 10 % 2 ha per site (2 Nos) Storage Capacity: 25 % of the total treatment capacity					National Urban Water Supply and Sanitation Sector Policy, 2009 Human Settlement Planning and Design, South Africa, 2000 Conversation with Consultant, STIUEIP, January 2013
3.	Sanitation (Sewerage System)	Full coverage by public sewer system Sewage Pumping Station Treatment plant Provision of public latrines (male, female, disabled)	Min diameter of trunk line: 200mm 0.01 ha – 0.02 ha per site 5 ha – 7 ha per site (2 Nos) 1 public toilet at a distance of 5km along the main road.					Consolidated Design Criteria Report, STIUEIP, 2012 Conversation with Consultant, STIUEIP, January 2013
4.	Integrated Solid Waste Management	Household level waste separation Collection Point (0.4 kg/person/day) Transfer Station	Community collection/ Door to Door collection. 1 collection point/container/ roadside pickup point serves a radius of 200m 1 Transfer Station for 1 city if the final disposal is within a distance of 10 km					Human Settlement Planning and Design, South Africa, 2000 Conversation with Consultant, STIUEIP,

		Sanitary Landfill Site	Sanitary Landfill Site: Large (> then 500 tons per day)	January 2013
5.	Electricity	National grid supply line and Alternative energy Alternative Energy (panels, battery)	Power access to 100% coverage. Electric Sub Station: 3 ha Transmission Tower : 80 - 100 sq. m Distribution Tower: 20 - 25 sq. m Solar Home System	Conversation within PPUD Section, 2013
6.	Tele-communication	Landline/mobile Public telephone booth (TB)	100 % coverage 1 Exchange with a capacity of 6500 line capacity (0.02 ha per site) Telephone Transmission tower (ROW: 5m) 1 TB at a distance of 2.5km along the main road (Standard booth)	Conversation with PPUD Section, 2013
7.	Climate Change Center/ Disaster Management Center	City Level	1 ha along with suitable open area (2ha) for soft parking, temporary shelter, parade ground etc	Master Plan of Delhi, DDA, 2001
B	Social Infrastructure			
8.	Educational Institution	Primary Higher Secondary Graduate/ Post Graduate University (Specialities)	1 per 3000 population at a distance of 0.4–0.8 km – 0.2 ha per site 1 per 7500 population at a distance of 30min in public transportation – 0.65 ha per site 1 per 25,000 population at a distance of 45min in public transportation 1 per 40,000 population at a distance of 1hr in public transportation	Preparation of Urban Planning Manual, 2007
9.	Health Institution	District Hospital Zonal Hospital	1 per 50000 population (25 – 50 beds) 1 per 100000 population (50 – 100 beds)	Master Plan of Delhi, DDA, 2001
10.	Open Space	5% of total sub metro city area Neighborhood Park (with play equipment) Local Park Community Park Zoo park Specialized Park	1 @ 800 population (0.4 ha per site) 1 @ 10000 population (1 ha per site) 1 @ 20000 population (2 ha per site) 1	Human Settlement Planning and Design, South Africa, 2000 Master Plan of Delhi, DDA, 2001
11.	Library	Community level National/Central	1 per 10000 population (0.5 hectare per site) 1	Conversation within PPUD Section, 2013 Periodic Plan of Lekhnath, 2063

12.	Fire Stations	City level (5 to 7 km radius)	1 fire station @ 1,00,000 population (10,000 sq m per site)	National Ref. Manual on P/I services, 1986
13.	Religious Institutions	Incineration /cremation areas	0.4 ha per site	Master Plan of Delhi, DDA, 2001
14.	Museum	Regional Level	0.5 ha per site	Periodic Plan of Lekhnath, 2063
15.	Art Gallery	RL	0.5 ha per site	Periodic Plan of Lekhnath, 2063
16.	Old age home, orphanage, center for differently able people, sanatorium	RL/LL	1 per 20,000 population (0.3 ha per site)	Master Plan of Delhi, DDA, 2001
17.	Security	Police Post Police Station Police Headquarter	1 per 10,000 population (0.1 ha per site) 1 per 40,000 population (0.5 ha per site) 1 per 100000 population (1 ha per site)	Master Plan of Delhi, DDA, 2001
18.	Science and Innovation Center (Exhibition Centers)	Regional Level	1 per 50,000 population (4 ha per site)	Master Plan of Delhi, DDA, 2001
C	Economic Infrastructure			
19.	Convention Hall	City level	1 per 100000 population (2 ha per site)	Government of Pakistan, 1986
20.	Sports Complexes	Regional level	1 per 100000 population (3 ha per site)	Master Plan of Delhi, Delhi DDA, 2001
21.	Movie Hall	Multiple halls	5 seats per 1000 population	National Ref. Manual on P/I services, 1986
22.	Vegetable Market	Neighborhood level	1 wholesale, 1 retail and 1 Slaughter house for 2 neighborhood (0.5 ha per site) 1 Neighborhood = 3000 population	Periodic Plan of Lekhnath, 2063
23.	Parking space	Public parking (two/ three wheeler) Public parking (four wheeler) (including provision for vertical parking)	1 parking lot for each neighborhood (1 Neighborhood = 3000 population)	Conversation within PPUD section, 2013
24.	Transportation system	Intra City Bus Terminal (Linking with other cities) along with urban service centers/ motels/ gas stations Inter City Bus Terminal (within the city)	1 parking lot for 200 buses and 200 trucks 1 parking lot for 200 buses	Conversation within PPUD Section, 2013
25.	Airport	National and International Airport	346 hectares – International Airport 134-227 hectares – National Airport	Government of Pakistan, 1986

Infrastructure Norms and Standards

Metro City: (Above 3 lakhs)

S.No	Types	Norms	Standards	Source																														
A	Physical Infrastructure																																	
1.	Road	Express way , Arterial, Sub arterial, Collector Street and Local Street All household are within motorable road	<table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>ROW</th> <th>Setback</th> <th>Footpath</th> <th>Cycle Track</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Expressway</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Arterial</td> <td>30</td> <td>1</td> <td>2</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>Sub Arterial</td> <td>22</td> <td>1</td> <td>2</td> <td>1.5</td> </tr> <tr> <td>Collector</td> <td>14</td> <td>1</td> <td>2</td> <td>1.5</td> </tr> <tr> <td>Local</td> <td>10</td> <td>1</td> <td>2</td> <td>-</td> </tr> </tbody> </table>		ROW	Setback	Footpath	Cycle Track	Expressway					Arterial	30	1	2	2	Sub Arterial	22	1	2	1.5	Collector	14	1	2	1.5	Local	10	1	2	-	Nepal Urban Road Standard, 2011
	ROW	Setback	Footpath	Cycle Track																														
Expressway																																		
Arterial	30	1	2	2																														
Sub Arterial	22	1	2	1.5																														
Collector	14	1	2	1.5																														
Local	10	1	2	-																														
2.	Water Supply System	Metered house connection and distribution Non domestic demand Treatment Plant (lab, dosing and guardhouse) with storage facility: Elevated or Underground Reservoir (24 hrs requirement) Provision of Rain Water Harvesting in Public Buildings (catchment area, Storage and Treatment Facility)	Quantity: 120 lpcd Minimum diameter of distribution pipe: 80mm 8 to 10 % 2 ha per site Storage Capacity: 25 % of the total treatment capacity	National Urban Water Supply and Sanitation Sector Policy, 2009 Human Settlement Planning and Design, South Africa, 2000 Conversation with Consultant, STIUEIP, January 2013																														
3.	Sanitation/ Sewerage System	Full coverage by public sewer system Sewage Pumping Station Treatment plant Provision of public latrines (male, female, disabled)	Min diameter of trunk line: 200mm 0.01 ha – 0.02 ha per site 5 ha – 7 ha per site 1 public toilet at a distance of 5km along the main road.	Consolidated Design Criteria Report, STIUEIP, 2012 Conversation with Consultant, STIUEIP, January 2013																														
4.	Integrated Solid Waste Management	Household level waste separation Collection Point (0.4 kg/person/day) Transfer Station	Community collection/ Door to Door collection. 1 collection point/container/ roadside pickup point serves a radius of 200m 1 Transfer Station for 1 city if the final disposal is within a distance of 10 km	Human Settlement Planning and Design, South Africa, 2000 Conversation with Consultant, STIUEIP, January 2013																														

		Sanitary Landfill Site	Sanitary Landfill Site: Large (> then 500 tons per day)	
5.	Electricity	National grid supply line and Alternative energy Alternative Energy (panels, battery)	Power access to 100% coverage. Electric Sub Station: 3 ha Transmission Tower : 80 - 100 sq. m Distribution Tower: 20 - 25 sq. m Solar Home System	Conversation within PPUD Section, 2013
6.	Tele-communication	Landline/mobile Public telephone booth (TB)	100 % coverage 1 Exchange with a capacity of 6500 line capacity (0.02 ha per site) Telephone Transmission tower (ROW: 5m) 1 TB at a distance of 2.5km along the main road (Standard booth)	Conversation with PPUD Section, 2013
7.	Urban Service Center	Includes all urban services	1 urban service at a distance of 2.5km along the main road or near the bus/truck stations	Conversation with PPUD Section, 2013
8.	Climate Change Center/ Disaster Management Center	City Level	1 ha along with suitable open area (2ha) for soft parking, temporary shelter, parade ground etc	Master Plan of Delhi, Delhi Development Authority (DDA) 2001
B	Social Infrastructure			
9.	Educational Institution	Primary Higher Secondary Graduate/ Post Graduate University	1 per 3000 population at a distance of 0.4–0.8 km – 0.2 ha per site 1 per 7500 population at a distance of 30min in public transportation – 0.65 ha per site 1 per 25,000 population at a distance of 45min in public transportation 1 per 40,000 population at a distance of 1hr in public transportation	Preparation of Urban Planning Manual, 2007
10.	Health Institution	District Hospital Zonal Hospital Regional Hospital Teaching Hospital/ Specialized Hospital (Cancer, Tb etc)	1 per 50000 population (25 – 50 beds) 1 per 100000 population (50 – 100 beds) 1 per 500000 population (above 500 beds)	Master Plan of Delhi, DDA, 2001
11.	Open Space	5% of total metro city area Neighborhood Park (with play equipment) Local Park Community Park District/ Regional Parks	1 @ 800 population (0.4 ha) 1 @ 10000 population (1 ha) 1 @ 20000 population (2 ha) 1 @ 50000 population	Human Settlement Planning and Design, South Africa, 2000 Master Plan of Delhi, DDA, 2001

12.	Library	Community level (Children library) Regional/ National level	1 per 10000 population (0.5 hectare per site) 1	Periodic Plan of Lekhath, 2063
13.	Fire Stations	100 % coverage	1 fire station per 1,00,000 population (0.5 hectare per site)	National Ref. Manual on P/I services, Got. of Pakistan, 1986
14.	Religious Institutions	Incineration /Cremation areas/Burial Ground	0.4 ha per site	Master Plan of Delhi, DDA, 2001
15.	Museum	National	0.5 ha per site	Periodic Plan of Lekhath, 2063
16.	Art Gallery	National	0.5 ha per site	Periodic Plan of Lekhath, 2063
17.	Old age home, orphanage, center for differently able people, sanatorium	N/RL	1 per 20,000 population (0.3 ha per site)	Master Plan of Delhi, DDA, 2001
18.	Security	Police Headquarter	1 per 100000 population (2 ha per site)	Master Plan of Delhi, DDA, 2001
19.	Science and Innovation Center (Exhibition Centers)	NL	1 per 50000 population (4 ha per site)	Master Plan of Delhi, DDA, 2001
C	Economic Infrastructure			
20.	Convention Hall	International state of the Art	1 per 100000 population (2 ha per site)	Government of Pakistan, 1986
21.	Sports Complexes	National Level Specialized complexes	1 per 500000 population (10 ha per site)	Master Plan of Delhi, DDA, 2001
22.	Movie Hall with multiple halls	Multiple halls	5 seats per 1000 population	National Ref. Manual on P/I services, Got. of Pakistan, 1986
23.	Vegetable markets with wholesale(Central/regional/district/local)	Neighborhood Level	1 wholesale, 1 retail and 1 Slaughter house for 2 neighborhood (0.5 ha per site) 1 Neighborhood = 3000 population	Periodic Plan Of Lekhath, 2063
24.	Parking Space	Public parking (two/ three wheeler) Public parking (four wheeler) (including provision for vertical parking)	1 parking lot for each neighborhood (1 Neighborhood = 3000 population)	Conversation within PPUD Section, 2013
25.	Transportation system	Intra City Bus Terminal (Linking with other cities) along with urban service centers/ motels/ gas stations Inter City Bus Terminal (within the city)	1 parking lot for 400 buses and 400 trucks 1 parking lot for 400 buses	Periodic Plan Of Lekhath, 2063
25.	Airport (National and International)	National and International Airports	346 hectares – International Airport 134-227 hectares– National Airport	National Ref. Manual on P/I services, Got. of Pakistan, 1986

The Lands Act, 2021(1964)

Date of Authentication and Publication

2021.8.1(15 November 1964)

Amendments:

1. The Lands (First Amendment) Act, 2022(1966) 2022.12.10 (23 March 1966)
2. The Lands (Second Amendment) Act, 2025 (1968) 2025.7.9 (25 October 1968)
3. The Lands (Third Amendment) Act, 2038(1981) 2038.4.25 (9 August 1981)
4. The Administration of Justice Reforms (Fourth Amendment) Act, 2043(1986) 2043.7.24 (10 November 1986)
5. The Administration of Justice Act, 2048(1991) 2048.2.16 (30 May 1991)
6. The Lands (Fourth Amendment) Act, 2053(1997) 2053.9.24 (8 January 1997)
7. The Act Amending Some Nepal Acts, 2055 (1999) 2055.10.7 (21 January 1999)
- 8.¹ The Lands (Fifth Amendment) Act, 2058 (2002) 2058.10.25(7 February 2002)

¹ The Lands (Fifth Amendment) Act, 2058 (2001) came into force on 2058.4.32 (16 August 2001).

- 10 Amending Some Nepal Acts to Maintain Gender Equality Act, 2063 (2006) 2063.7.17 (3 Nov., 2006)
- 11 Republic Strengthening and Some Nepal Laws Amendment Act, 2066 2066.10.7 (Jan. 21, 2010)

Act No. 25 of the year 2021(1964)

An Act Made to Amend and Consolidate the Lands Act

Preamble: Whereas, it is expedient; to divert inactive capital and burden of population from the land to the other sectors of economy in order to accelerate the pace of economic development of the country; to bring about improvement in the standards of living of the actual peasants dependent on the land by making equitable distribution of the cultivable land and by making easily accessible the necessary know-how and resources on agriculture and to keep up the convenience and economic interests of the general public by providing encouragement to make maximum increase in agricultural production;

Now, therefore, be it enacted by His Majesty King Mahendra Bir Bikram Shah Dev on the advice and with the consent of the *Rastriya Panchayat*.

[✍] This Act came into force from 2065-2-15 (28 May 2008).

Chapter-1

Preliminary

1. Short title, extent and commencement:

- (1) This Act may be called as the "Lands Act, 2021 (1964)".
- (2) Chapters 1, 7, 8, 10 and 11 shall come into force immediately all over Nepal, and the rest Chapters, Sections or Sub-sections shall commence in such areas and on such dates as may be appointed by Government of Nepal by Notification in the Nepal Gazette, from time to time.

2. Definitions:

Unless the subject or the context otherwise requires, in this Act:

- (a) "Landowner" means a person who has the land registered in his/her name, subject to the payment of land revenue to Government of Nepal under the prevailing law and has, by virtue thereof, the title to the land, and this term also includes the following person in respect of the following land:
 - (1) A person who is registered as a landowner in regard to the *Birta* land abolished pursuant to the *Birta* Abolition Act, 2016 (1960),
 - (2) *Jimidar* in the case of the land with *Jimidari*,
 - (2a)² In the case of *Kipat*, a person who possesses such land on payment of government revenue in accordance with the customs, traditions and practices or a person who

² Inserted by the Second Amendment.

possesses such land on making payment of revenue to such person,

- (3) A person who, by virtue of being an heir or coparcener of such landowner or by virtue of the relinquishment by such landowner of his/her title in accordance with law, is entitled to get the land registered in his/her name,
 - (4) Where any other person has obtained the land of such landowner on usufruct mortgage or pledge and been possessing and using the land in accordance with law, that person so long as he/she so possesses and uses the land.
- (b) "Tenant" means a peasant who holds the land that belongs to another landowner to till the same on any terms and cultivates the land by him/herself or his/her family's labour.
- (c) "Family", in relation any person, means that person and only his/her relative in the following status:
- (1) husband or wife, irrespective of whether they are partitioned or not,
 - (2) until the father or mother is alive, a son, ³daughter who has not attained the age of 16 years irrespective of whether he has been partitioned,
 - (3) ⁴
- (d) "Rent (*Kut*)" means any consideration in money or in kind or both payable by a tenant to the landowner on account of the occupation of the landowner's land for cultivation.

³ Inserted by the Amending Some Nepal Acts to Maintain Gender Equality Act, 2063 (2006)

⁴ Omitted by the Amending Some Nepal Acts to Maintain Gender Equality Act, 2063 (2006)

- (e) "House and premises (*Gharbari*)" means a dwelling house and the land appurtenant to such a house and this term also includes such a cattle shade, grain store (*Bhakari*), well, pond, garage, stable, fruits garden, bamboo bush, grass field, sports or recreation site and land used for other purposes similar thereto as is adjoined or not adjoined to the house.
- (f) "Main annual crop yield" in relation to any land means the yield of the crop having the highest yield among all the crops grown in that land throughout the year.
- (g) "Peasant" means a person engaged in cultivating the land.
- ⁵Provided, however, that, for purposes of the determination of a debt pursuant to Chapter-9, this term means a person who cultivates land by his/her or his/her family's labor.
- (h) "*Jimidari*" means a system of collecting the revenue under the law and depositing, or causing to be deposited, such revenue with Government of Nepal, by making agent in the name of *Jimidar*, *Patawari*, *Talukdar*, *Jimmawal*, *Mukhiya*, *Thari*, *Dware* or in any other name, and includes the *Kipat* system.⁶
- (i) "Revenue" means the revenue or any other consideration equivalent thereto payable by a landowner to Government of Nepal under the prevailing law of Nepal.
- (j) "Notified Order" means an order published by Government of Nepal in the Nepal Gazette.
- (k) "Prescribed" or "as prescribed" means prescribed or as prescribed in the rules or notified orders under this Act.

⁵ Inserted by the Second Amendment.

⁶ Amended by the Second Amendment.

Chapter-2

Abolition of Jimidari

3. Abolition of Jimidari:

Jimidari is hereby abolished. As a result of such abolition, all the rights and authorities of the agents related with the *Jimidari* in the concerned area (*Mouja*) are *ipso facto* abolished.

Provided that, in the case of land held by the *Jimidari*, such land shall be registered as *Numbari* (*Raikar* land) in the name of the concerned *Jimidar* as a landowner.

3A.⁷ Provision on Kipat:

- (1) The *Kipat* land may, like the *Raikar* land, be transferred by conveyance (*Pharchhe Rajinama*).
- (2) The *Kipat* land shall, like the *Raikar* land, be subjected to land revenue.

4. Documents relating to Jimidari:

- (1) A person who has the custody of the documents relating to *Jimidari* shall submit those documents to the prescribed office or official as and when so ordered by that office or official.
- (2) Where the documents are yet to be submitted pursuant to Sub-section (1), that person shall show the documents to such office or official as and when the latter wants to see them in the course of any land related function, take them back after completion of such function and safely retain them in custody of his/her own.

⁷ Inserted by the Second Amendment.

5. Interim provision on collection and recovery of land revenue:

Government of Nepal may, pending another provision on the collection and recovery of the land revenue of the *Jimidari* abolished pursuant to Section 3, cause a person having the duty to collect and recover the land revenue prior to the abolition of the *Jimidari* or any other prescribed person or Village Development Committee or Municipality to collect and recover the land revenue in accordance with the prescribed terms and conditions.

6. Punishment:

- (1) If a person fails to perform the duty to be performed under Section 4, the prescribed office or official may punish such person with a fine not exceeding Rs. 500/-(Five Hundred Rupees) or with imprisonment for a term not exceeding three months or with both and take custody of such documents.
- (2) If a person having duty to collect and recover land revenue pursuant to Section 5 fails to collect and recover the same in accordance with law or fails to perform any other duty pertaining thereto, the prescribed office or official may recover the loss and damage caused from such failure to Government of Nepal from the personal properties of such person and punish such person with a fine not exceeding Rs. 1,000/-(One Thousand Rupees) or with imprisonment for a term not exceeding six months or with both.
- (3) ⁸

⁸ Repealed by the Administration of Justice Reforms (Fourth Amendment) Act, 2043 (1986).

Chapter-3

Ceiling of Land

7. Upper ceiling of land allowed to be owned by person as landowner:

(1)⁹ Any person or his/her family may, as a landowner, own land within the following ceiling in the following area, not exceeding a total of 10 *Bigaha*¹⁰:

- (a) All Terai regions including inner Terai -10 Bigaha
- (b) Kathmandu Valley -25 Ropani
- (c) All hilly regions except Kathmandu Valley -70 Ropani

(2)¹¹ Notwithstanding anything contained in Sub-section (1), any person or his/her family may, in addition to the land as referred to in Sub-section (1), own such land as is required for house and premises not exceeding the following ceiling:

- (a) All Terai regions including inner Terai -1 Bigaha
- (b) Kathmandu Valley -5 Ropani
- (c) All hilly regions except Kathmandu Valley -5 Ropani

(3)¹² Where one has, prior to the commencement of Sub-sections (1) and (2), transferred the title of landowner to any land in the areas where these Sub-sections have come into force, to any other person, except the heir or coparcener having right to partition share under the prevailing laws of Nepal, by way of sale, donation, gift, exchange or otherwise, and an instrument of transfer/conveyance has not been

⁹ Amended by the Fifth Amendment.

¹⁰ One *Bigaha* equals to 1.6 acres.

¹¹ Amended by the Fifth Amendment.

¹² Inserted by the First Amendment and having come into force on the date on which the Principal Act came into force.

registered until the date on which these Sub-sections have come into force, and the aggregate of the land so conveyed to the other lands owned by him/her or his/her family exceeds the ceiling set forth in Sub-sections (1) and (2), such conveyance and acquisition of the title to the land shall not be recognized for purposes of this Section; and this Section shall apply as if such land were held by the landowner conveying his/her title thereto.

Provided that, this Sub-section shall not apply in cases where a claim has already been made to get the instrument registered prior to the commencement of this Section.

- (4)¹³ If, in those areas where Sub-sections (1) and (2) have come into force, a landowner who owns in his/her name or in his/her family's name the land exceeding the ceiling allowed under these Sub-sections until the date on which these Sub-sections have come into force has, after the commencement of these Sub-sections, transferred the title to such land to any other person except the heir or coparcener who is entitled by the Nepal law to partition share, by way of sale, gift, donation, exchange or otherwise, such transaction shall not be recognized for purposes of this Section, irrespective of registration or non-registration of an instrument of such transaction; and this Section shall apply as if such land were owned by the landowner conveying his title thereto.

Provided, however, that this Sub-section shall not apply to a gift or donation granted by any person to a public educational institute.

¹³ Inserted by the First Amendment and having come into force on the date on which the Principal Act came into force.

- (5)¹⁴ In the case of a land subject to tenancy, half portion of the landowner and tenant each shall be calculated, for purposes of Sub-section (1).
- (6)¹⁵ Notwithstanding anything contained elsewhere in this Section, in the case of a landowner in respect of whom a previous action relating to ceiling is yet to be decided by the date of commencement of this Section, the upper ceiling as referred to in this Section shall apply only after the settlement of the action relating to the ceiling allowed to be owned in accordance with the previous provision.

8. Upper ceiling of land allowed to be owned as tenant:

- (1) Any person or his family may, as a tenant, till the land not exceeding the following ceiling:
(a)	All Terai regions including inner Terai	-4 Bigaha
(b)	Kathmandu Valley	-10 Ropani
(c)	All hilly regions except Kathmandu Valley	-20 Ropani
- (2) Notwithstanding anything contained in Sub-section (1), where a person or his family owns any land as a landowner, such person may as a tenant till the land including such land, up to the upper ceiling specified in Sub-section (1).

9. Provisions relating to land owned in any other name:

- (1) If any person or his/her family has, with the intention of possessing by him/herself, transferred his land or otherwise conveyed his/her title thereto to another person or if any person obtains any land in the name of another person by any means and possesses such land on his/her own directly or indirectly, Section 7 shall apply as if such land were also owned by him/herself.

¹⁴ Inserted by the Fifth Amendment.

¹⁵ Inserted by the Fifth Amendment.

- (2) If any landowner submits an inventory required to be submitted pursuant to Section 13 as to the land as referred to in Sub-section (1) within the time limit set forth in that Section, the land shall be fixed in his name and action shall be taken according to this Act.
- (3) If any landowner does not submit an inventory required to be submitted pursuant to Section 13 as to the land as referred to in Sub-section (1) within the time limit set forth in that Section and the person in whose name the land stands registered submits an inventory pursuant to Section 13, setting out that despite the registration of the land in his name, its real landowner is someone else and thereby showing the real owner thereof, all the rights of that landowner shall be extinguished; and the right of the registration holder shall be fixed over such land and action shall be taken according to this Act.
- (4)¹⁶ If a landowner or a registration holder does not submit an inventory pursuant to Sub-section (2) or Sub-section (3), as the case may be, and the matter is known from any other person, such land shall be confiscated by order of the prescribed authority and devolve on Government of Nepal.
- (5)¹⁷
- (6)¹⁸ If an appeal is not filed within the time limit set forth in Section 55 and the confiscation order made by the prescribed authority then becomes final, a prize in a sum equivalent to Ten percent of such value of the confiscated land as to be set as prescribed shall be given to the informant.

¹⁶ Amended by the Second Amendment.

¹⁷ Inserted by the Second Amendment and repealed by the Administration of Justice Reform (Fourth Amendment) Act, 2043 (1986).

¹⁸ Inserted by the Second Amendment and amended by the Administration of Justice Reform (Fourth Amendment) Act, 2043 (1986).

10. Restriction on acquisition of land:

- (1) Except in cases of acquisition by way of partition or succession, no person shall, as a landowner, obtain any land in any manner in his or another person's name, in excess of the upper ceiling specified in Section 7.
- (2) If a person makes submission to have registration of a land acquired by that person in any manner, an instrument of such transaction shall not be registered unless and until the person acquiring the land submits to the Registering Authority an inventory setting out the total area of land that he/she owns for the time being as a landowner, in his/her or another person's name, within Nepal.
- (3) If it appears from an inventory submitted pursuant to Sub-section (2) that a land has been acquired or is intended to be acquired in contravention of Sub-section (1), the Registration Office shall not register an instrument of such transaction.

11. Punishment:

- (1) Except in cases of acquisition by way of partition or succession, no person shall, after the commencement of Section 8, undertake any land for tilling it as a tenant, in excess of the upper ceiling specified in that Section. In the event of such undertaking, such person shall, by order of the prescribed authority,¹⁹ be punished with a fine not exceeding Rs. 5,00/- (Five Hundred Rupees) and shall also be evicted from the land being tilled in excess of such upper ceiling.

Provided that, Government of Nepal shall, in such manner as prescribed, acquire, sell and dispose of the tenancy right over such excess land where the land in excess of the upper ceiling specified in

¹⁹ Amended by the Second Amendment.

Section 8 is being tilled since before the commencement of that Section as well as the tenancy right over such excess land where the tenancy right over the land in excess of the upper limit is acquired by way of partition or succession after the commencement of Section 8. If Government of Nepal is of the opinion that compensation should be given to the concerned tenant in respect of the tenancy right acquired in regard to a land in any specified area, Government of Nepal may make or cause to be made arrangements for providing or causing to be provided compensation at the prescribed rate.

(2) If any person acquires land in contravention of Section 10, such person shall, by order of the prescribed authority,²⁰ be punished with a fine not exceeding Rs. 1,000/- (One Thousand Rupees); and out of the land so acquired, the land that is beyond the ceiling of land allowed to be owned by that person pursuant to Section 7 shall be confiscated.

(3)²¹

12. Exemption from upper ceiling:

Notwithstanding anything contained in Sections 7 and 10, the provisions contained in those Sections shall not apply to the following land:

- (a) The land owned and possessed by Government of Nepal,
- (b) The land owned and possessed by the District Development Committee, Village Development Committee or Municipality²² at various levels,
- (c) The land owned and possessed by such educational or health institutions as prescribed by Government of Nepal through a

²⁰ Amended by the Second Amendment.

²¹ Inserted by the Second Amendment and repealed by the Administration of Justice Reform (Fourth Amendment) Act, 2043 (1986).

²² Amended by the Fourth Amendment.

- notified order, up to the ceiling prescribed in that order, until such land remains in use for the business of such institutions,
- (d) The land used in accordance with the prescribed terms in such industrial activity as prescribed by Government of Nepal through a notified order, up to the ceiling prescribed in that order, until such land remains in use for activity,
 - (e) The land used in accordance with the prescribed terms in such agro-industrial activity as prescribed by Government of Nepal through a notified order, up to the ceiling prescribed in that order, until such land remains in use for such activity in consonance with such terms,
 - (f) The land under the ownership of the Trust (*Guthi*) Corporation under the Trust (*Guthi*) Corporation Act, 2033 (1977).²³
 - (g) The land held in the name of such co-operative institution as prescribed by Government of Nepal through a notified order, up to the ceiling area prescribed in that order, until the land remains in use for the activities of such institution, and
 - (h) The land acquired by a foreign institution with diplomatic immunities or by a foreign country by obtaining the approval of Government of Nepal, until the land remains in use for the activities of such institution or country.

²³ Amended by the Fourth Amendment.

Chapter- 4

Acquisition of Land In Excess Of Upper Ceiling

13. To submit inventory of land:

- (1) The prescribed authority may, by issuing a notice as prescribed, order all the landowners to submit, or cause to be submitted, an inventory as prescribed within Thirty five days after the date of issuance of the notice.

Provided that:²⁴

- (a) If it appears necessary to extend the time limit on an application made by the concerned person or for any other reasonable reason, the prescribed authority may give an additional time limit of up to Thirty five days after the date on which the time limit expires.
- (b) If any government employee or a person having gone abroad who has failed to submit the inventory within the time limit makes an application for the extension of the time limit, Government of Nepal or the prescribed authority may, if it deems necessary, give an additional time limit.
- (c)²⁵ If a landowner who has the land below the upper ceiling fails to submit the inventory within the time limit, such landowner may submit the inventory within One Hundred Twenty days after the date on which a notice is published by the prescribed authority after the commencement of this proviso.

²⁴ Amended by the First Amendment.

²⁵ Inserted by the Second Amendment.

- (1a)²⁶ In submitting an inventory pursuant to Sub-section (1), a landowner shall submit to any one District only where his/her land is situated a single inventory of the details of all lands held by him/her in his/her or his/her family's name as a landowner or tenant, in Nepal.
- (2) It shall be the duty of every landowner to submit, or cause to be submitted, an inventory as referred to in Sub-sections (1) and (1a).²⁷ Such inventory must be submitted by the head of the family, in the case of a family, and by his guardian or heir, in the case of a landowner who is minor or of unsound mind.
- (2a)²⁸ If even only one party out of the lender or the borrower submits the inventory in respect of the land on usufruct mortgage or pledge, an inventory shall be deemed to have been submitted in respect of such land for the purposes of this Section.
- (3) A landowner who owns lands in one or more than one area in excess of the upper ceiling allowed under Section 7 shall also set out, in an inventory to be submitted under this Section, the matter as to which land he/she wants to hold and which land he/she wants to relinquish.

14.²⁹ Preparation of inventory:

- (1) The prescribed authority shall rectify any error, if any, which he/she deems necessary and prepare a final inventory based on the inventory submitted pursuant to Section 13 and information pertaining thereto obtained from other source.

Provided that, the prescribed authority shall, prior to the rectification of any matter contained in an inventory submitted by a

²⁶ Inserted by the Fifth Amendment.

²⁷ Amended by the Fifth Amendment.

²⁸ Inserted by the Second Amendment.

²⁹ Amended by the Second Amendment.

person pursuant to Section 13, provide the concerned person with the time limit of at least Fifteen days and with an opportunity to submit his explanation, along with proofs and evidence; and the prescribed authority may rectify the inventory only after examining the proofs and evidence submitted by the concerned person. If the inventory is so rectified, a notice thereof shall be given to the concerned person.

(2)³⁰

15. Acquisition of land in excess of upper ceiling:

In accordance with an inventory published pursuant to Sub-section (1) of Section 14 where a suit cannot be filed by virtue of the expiration of the time limit for making complaint against such inventory, and in accordance with the final decision of the complaint, if any, made, the prescribed authority shall acquire as prescribed such portion of the lands of the concerned landowner as is beyond the upper ceiling prescribed in Section 7, in the areas in respect of which this Chapter has come into force. After such acquisition, the rights and powers of the concerned landowner over such land shall be deemed to have been terminated *ipso facto*.

Provided that:

- (a) Where a landowner who has owned land in excess of the upper ceiling allowed under Section 7 in One area or more than One area, submits an inventory pursuant to Section 13 indicating the land which he intends to hold, the land chosen by him/her and falling within the upper ceiling prescribed in Section 7 shall not be acquired.
- (b) The existing landowner shall be allowed to possess and use the land so acquired, subject to the payment of land revenue to

³⁰ Repealed by the Administration of Justice Reform (Fourth Amendment) Act 2043 (1986).

Government of Nepal, pending its transfer to the person who gets it on its sale and disposal pursuant to Chapter 6.

16. Where land in excess of upper ceiling is acquired:

- (1) If a land acquired by a person or his family as a landowner by way of partition or succession or by virtue of the change of river course and the aggregate of that land and the land, if any, he/she owns prior thereto exceeds the upper ceiling prescribed in Section 7, such person shall submit to the prescribed authority an inventory as prescribed, within Thirty five days of the acquisition of such land.

Provided that, the prescribed authority may, if it deems expedient to extend the time limit on an application of the concerned person, give an additional time limit not exceeding Seven days.

- (2) The prescribed authority shall, on submission of an inventory by any person pursuant to Sub-section (1), proceed action pursuant to in Sections 14 and 15 in respect of such landowner and land, as well.

17. Mortgage amount of creditor to be unsecured loan:

- (1) If a creditor possessing any mortgaged land becomes unable to possess the land under Section 7 and then the debtor is to get it returned back, the mortgage amount of such creditor shall be unsecured after the date on which the debtor is so entitled to return bank.
- (2) If a creditor possessing under mortgage the lands belonging to Two or more landowners becomes unable to possess till such lands under Section 7, the land belonging to the previous debtor according to the date of instrument shall be returned back; and the provisions set forth in Sub-section (1) shall apply to such case.

18. Punishment:

- (1) If a person fails to submit an inventory required to be submitted pursuant to Section 13 or Section 16 or submits an incomplete inventory or does deliberately submit a false inventory, the land in question shall be confiscated by order of the prescribed authority.

Provided that³¹ -

- (a) If neither the creditor nor the debtor has submitted an inventory in respect of the land subject to usufruct mortgage or pledge, the legal validity of the creditor's amount incurred in such land shall be terminated and such land shall also be confiscated by order of the prescribed authority.
- (b) The prescribed authority shall, prior to confiscating the land in question, provide the concerned person with an opportunity to make explanation, along with the proof and evidence showing as to why the confiscation should not be made, and the prescribed authority shall, by also examining the proof and evidence submitted by the concerned person, make decision to or not to confiscate the land in question.
- (2) If a person hinders or obstructs the prescribed authority or the employee deputed by him/her in the act of acquiring land pursuant to Section 15, such person so hinders or obstructs may, by order of the prescribed authority, be punished with a fine not exceeding Rs. 1,000/- (One Thousand Rupees) or with imprisonment for a term not exceeding Six months or with both.

³¹ Inserted by the Second Amendment.

(3)³²

Chapter- 5

Compensation

19. Compensation to be provided:

- (1) In respect of the land acquired pursuant to Section 15, Government of Nepal shall, subject to Section 20, provide the landowner with an amount of compensation at the prescribed rate.
- (2) After the transfer of the landowner's right to another person, Ten percent of the amount of compensation shall be given within One year and the debentures issued by Government of Nepal shall be given for the rest amount. The interest at the rate so prescribed by Government of Nepal that it is neither less than Three percent nor more than Five percent per annum, shall be given on such debentures. A share in the capital to be invested in a development plan may be purchased by these loans in accordance with the terms prescribed by Government of Nepal within a period of Ten years after the date of issuance of the debentures.
- (3)³³ The debentures given under Sub-section (2) shall be acceptable for such deposit or security as is payable to Government of Nepal and for borrowing a loan for an industry by furnishing them as security with any autonomous body corporate; and such debentures may be transmitted and sold or disposed of.

20. Compensation for land subject to usufruct mortgage or pledge:

Where the land acquired from any landowner pursuant to Section 15 has been taken by any other person on usufruct mortgage or pledge, the creditor

³² Repealed by the Administration of Justice Reforms (Fourth Amendment) Act, 2043 (1986).

³³ Amended by the First Amendment.

having taken the land on usufruct mortgage or pledge shall be entitled to the compensation to be obtained under Section 19.

Provided that, if the amount of compensation exceeds the amount of such creditor, the surplus amount shall be given to the debtor, and if the amount is lesser, the creditor shall not be entitled to claim the debtor for the shortfall amount.

Chapter- 6

Sale and Disposal of Land

21.³⁴ Sale and disposal of Land:

- (1) The prescribed authority shall sell or dispose of, as prescribed, the land acquired or confiscated pursuant to this Act to a local person of that Village Development Committee or Municipality from which that land has been acquired or confiscated. In making such sale or disposal, priority shall be given to the freed bonded labor, down-trodden (*dalit*), indigenous and nationalities (*janajati*), out of the local landless people.
- (2) The land obtained on such sale and disposal shall be registered in the name of such person, as the landowner thereof.
- (3) The prescribed authority may give the land pursuant to Sub-section (1) to the former landowner, tenant or any other person until the sale or disposal of the land for tilling under any terms and conditions.

21A.³⁵

³⁴ Amended by the Fifth Amendment.

³⁵ Inserted by the Second Amendment and repealed by the Fifth Amendment.

21B.³⁶ To maintain registration book of lands:

The prescribed authority shall register in the registration book, as prescribed, the land sold or disposed of under Section 21³⁷ and then forward a copy thereof to the Land Revenue Office or the Land Administration Office, in the case of a District where the Land Revenue Office does not exist; and the Land Revenue Office or the Land Administration Office shall make transmission of the land accordingly.

22. To receive value of land:

- (1) A person who obtains a land on the sale and disposal thereof under Section 21 shall pay the value of that land in such sum as to be set at the prescribed rate of that land in cash in lump sum as prescribed or in installments in such times as prescribed from time to time. An interest on the sum of value at the rate of five percent per annum³⁸ for the period of payment shall also be charged on and collected from a person who makes payment in installments.

Provided that, if a person desires to pay the whole amount payable by that person or one or more installments or any portion thereof at some time in advance of the time limit prescribed for making payment of installment, that person may make such payment.

- (2) The prescribed authority shall get the amounts to be collected pursuant to Sub-section (1) deposited, as prescribed, in a separate account opened at a³⁹ bank.
- (3) If a person fails to make payment of any amount of installment payable under Sub-section (1) within the time limit but appears to

³⁶ Inserted by the Second Amendment.

³⁷ Deleted by the Fifth Amendment.

³⁸ Amended by the Fifth Amendment.

³⁹ Deleted by the Fifth Amendment.

make payment thereof no later than one month after the expiry of the time limit, the prescribed authority shall receive the amount of installment, by imposing a fine in a sum to be set by Ten percent of the amount of installment.

- (4) If a person fails to make payment of any amount of installment payable under Sub-section (1) even within one month after the expiry of the time limit, the concerned land as well as the amount of installment, if any, already paid for the value of that land shall be confiscated, by order of the prescribed authority.

(5)⁴⁰

23.⁴¹ Prohibition on sale and disposal of land:

No person who obtains a land on the sale and disposal thereof under Section 21 shall sell and disposes of, or otherwise convey the title to, that land to any one else or partition it and mortgage it to or furnish it as security with any one except a bank until the amount of value payable under Section 22 is paid in full or until the elapse of ten years after the date on which the person is entitled to hold that land, whichever occurs later.

24. Punishment:

- (1) If one obtains a land by producing false statement at the time of sale and disposal of the land pursuant to Section 21, the land shall be confiscated by order of the prescribed authority.
- (2) If a person who obtains a land on the sale and disposal of the land pursuant to Section 21 sells or disposes of the land or conveys the title thereto or partition it or hypothecates or mortgages the land or crop yield thereof in contravention of any matter contained in Section 23,

⁴⁰ Repealed by the Administration of Justice Reforms (Fourth Amendment) Act, 2043 (1986).

⁴¹ Amended by the Fifth Amendment.

such transaction shall be void and the concerned land as well as the amount incurred by the purchaser of the land shall also be confiscated by order of the prescribed authority.

(3)⁴²

24A.⁴³ Confiscation of land obtained by producing false statement or in contravention of Rules:

- (1) If Government of Nepal is of the opinion that any person has obtained any land that has been confiscated or devolved on Government of Nepal pursuant to this Act, by producing a false statement or by way of sale and disposal in contravention of the Rules framed under this Act, Government of Nepal may cause any officer to hold necessary inquiries into such land.
- (2) If it is found after the inquiries held pursuant to Sub-section (1) that any person obtained the land by making a false statement or by way of sale and disposal in contravention of the Rules framed under this Act, Government of Nepal may confiscate such land and re-sell and re-dispose of the same, as prescribed.

Chapter- 7

Provisions relating to Tenant

25. Circumstances where tenancy right is acquired:

- (1) A person who as a tenant has been cultivating a land that belongs to any landowner until the date of the commencement of this Section shall acquire the tenancy right as referred to in this Chapter in respect of the land.

⁴² Repealed by the Administration of Justice Reforms (Fourth Amendment) Act, 2043 (1986).

⁴³ Inserted by the Second Amendment.

.....⁴⁴

(2)⁴⁵ Notwithstanding anything contained in Sub-section (1), except where the tenancy right is acquired pursuant to Sub-section (1) of Section 26, no person who cultivates/tills a land belonging to any landowner on any terms and conditions shall acquire the tenancy right over that land.

Provided that:

(1) Where a person has tilled a land belonging to any landowner on terms of tenancy prior to the commencement of this Sub-section, a certified copy of a written bond concluded in duplicate between the landowner and the tenant has been furnished with the Village Development Committee or Municipality where the land is situated and the tenant of the land makes an application to have the tenancy right established over the land no later than Six months after the date of commencement of this Sub-section, the prescribed authority may, after examining the written bond concluded in duplicate as well as other necessary evidences, establish the tenancy right of the applicant over such land.

(2) This Sub-section shall not be deemed to bar the settling of a case on tenant, which has been filed in any committee, office or court prior to the commencement

⁴⁴ Proviso repealed by the Second Amendment.

⁴⁵ Amended by the Fourth Amendment.

of this Sub-section and yet to be settled, in accordance with then prevailing provisions contained in this Act.

(3)⁴⁶ If a creditor who has obtained any land except the land subject to tenancy from any other landowner in the prescribed area has tilled that land on his/her own, the creditor shall obtain the tenancy right over such land, subject to Section 8. The debtor him/herself shall be entitled to the tenancy right beyond the upper ceiling prescribed in Section 8.

(4)⁴⁷ Notwithstanding anything contained in Sub-sections (1), (2) and (3):

(a) Where a person who has obtained a land from a landowner to till it does not till the land by his/her or his/her family's labor but lets any one else till the land, all the rights of the intermediary between the real tiller in respect of that land shall lapse.

(b) The tenancy right acquired by a tenant has to be got registered in the prescribed registration book.

(5)⁴⁸ Notwithstanding anything contained in Sub-sections (1), (2) (3) and (4), the following person shall not be entitled to acquire the tenancy right:

(a) One who tills the land of house and premises, or

(b) One who is a non Nepalese citizen, or

(c) One who tills the land owned by Government of Nepal,
or

⁴⁶ Amended by the Second Amendment.

⁴⁷ Amended by the Second Amendment.

⁴⁸ Amended by the Second Amendment.

- (d) One who tills the land prescribed by Government of Nepal for industrial business.

25A.⁴⁹

26. Rights and obligations of tenant:

- (1) Subject to the provisions contained in the other Sections of this Chapter, the tenancy right of a tenant in respect of a land which the tenant has tilled shall, after the tenant's death, devolve on any one whom the landowner trusts from amongst the husband, wife, son, daughter, mother, father, adopted son, adopted daughter, daughter-in-law, grandson, granddaughter, granddaughter-in-law, elder or younger brother or elder or younger sister living in the same family⁵⁰ of the tenant.

Provided that⁵¹:

- (a) If a tenant intends not to leave the land subject to the tenancy right registered pursuant to clause (b) of Sub-section (5) of Section 25, the tenant shall give a notice in writing to the prescribed authority and to the landowner at least One month prior to the season of cultivation; and the tenant shall be deemed to have left the land only after the tenant receives a notice of making correction in the Registration Book by the prescribed authority also upon inquiring the concerned Village Development Committee or Municipality about the matter.

⁴⁹ Repealed by the Fourth Amendment.

⁵⁰ Amended by the Amending Some Nepal Acts to Maintain Gender Equality Act, 2063 (2006)

⁵¹ Amended by the Second Amendment.

- (b) If any landowner lets any peasant till his/her land, such landowner shall give a notice thereof to the prescribed authority within one month; and the prescribed authority shall subpoena and inquire the concerned landowner and the tenant about the matter, if necessary, and register the matter in the Registration Book.
 - (c) If a tenant quits the land or disappears without trace or his/her tenancy right terminates by virtue of his/her default in making payment of rent, the landowner shall give a notice thereof in writing to the prescribed authority within Twenty five days; and the prescribed authority shall, upon investigating the matter, make correction in the Registration Book pursuant to clause (b) of Sub-section (5) of Section 25.
- (2) If the land being tilled by a tenant increases due to *Narbasi* or the change of the stream course, the tenant shall, subject to the other Sections of this Act, be entitled to the tenancy right in respect of such increased land.
 - (3) The tenant may make or construct such permanent or temporary things like roofs, enclosures, bars, walls, drainages, bridges, ditches, wells and huts as are necessary for the cultivation of the concerned land.

Provided that, buildings etc. which are not required for the cultivation shall not be constructed without obtaining the landowner's consent.

- (4) If the tenancy right over any land being tilled by a tenant is terminated under this Act, the tenant may remove any assets other than the

immovable properties fixed to the land within Thirty days after the date on which his/her right over the land is so terminated.

Provided that, if the landowner gives an amount fixed by the Village Development Committee or Municipality to the tenant, the tenant shall not be entitled to remove anything made for the perpetual growth of the land from the land over which his/her right is to be so terminated.

- (5) Except alterations due to reasonable wear and tear or act of God or causes beyond control of the tenant, the tenant shall, while leaving the land, not leave the land in more deteriorating condition than it was at the time he/she acquired it for cultivation.
- (6) A tenant shall be entitled to deduct and keep the seeds required for the next year prior to the division of crops and produce between the landowner and the tenant. The landowner shall not be entitled to collect interest from the tenant for the seeds so deducted.
- (7) While selling, disposing of, gifting, donating or partitioning any of his/her land, a landowner shall mention in the instrument thereof the name, surname, address of his/her tenant and the terms of bond concluded with the tenant and enclose a certified copy of such bond, if any, with such instrument.
- (8) In the event of the effect of sale, disposal, gift, donation or partition of any land, the landowner shall give a notice to his/her tenant and the Village Development Committee or Municipality of the matter setting out the name, surname and address of the person to whom the land has been sold, disposed, gifted, donated or partitioned.

26A.⁵² Tenancy right not liable to be purchased, sold:

Notwithstanding anything contained in the prevailing laws of Nepal, the tenancy right shall not be liable to be purchased or be subject to acquisition by way of gift, donation or other means whatsoever, and shall not be auctioned for governmental or non-governmental amount or punishment.

Provided that, where a tenant has erected a concretely built house by obtaining consent of his/her landowner or since ancient time, prior to the commencement of this Act, the tenant may sell or otherwise convey his/her title to the land of house and premises; and the provisions vis-à-vis upper ceiling as referred to in Section 8 shall not apply to such land.

26B.⁵³ Powers to allocate land to landowner and tenant:

The prescribed authority may, subject to Sections 26C., 26D., 26D.(2) and 26E.⁵⁴, allocate the land subject to tenancy right to the landowner and the tenant.

26C.⁵⁵ Joint application by landowner and tenant:

- (1) If both the landowner and the tenant of a land subject to tenancy right intend to allocate and exchange the land subject to tenancy right through their mutual consent or if either of them intends to convey the whole land to the landowner or the tenant, as the case may be, in consideration for an amount equal to the value of the land which he/she has agreed to so acquire at the prevailing rate and get the records of tenant crossed off, they shall make a joint application to the prescribed authority, setting out all the details related therewith and enclosing the evidence available to them.

⁵² Inserted by the Second Amendment.

⁵³ Inserted by the Fourth Amendment.

⁵⁴ Amended by the Fifth Amendment.

⁵⁵ Inserted by the Fourth Amendment.

- (2) If any application is made as referred to in Sub-section (1), the prescribed authority may, if, on examination of the evidence attached with the application, he thinks it reasonable to allocate the land as requested by the applicant or to maintain the whole land in the name of any one of the landowner or the tenant, allocate the land accordingly or maintain the whole land in the name of one person and cross off the records of tenant.

26D.⁵⁶ Right of tenant and landowner to set aside their own portion:

If both landowner and tenant fail to reach a mutual agreement pursuant to Sub-section (1) of Section 26C. and either landowner or tenant makes an application, the prescribed authority shall subpoena the landowner or tenant and examine necessary evidence if so required and allocate the land proportionately to the landowner and the tenant on *pro rata* and also cross of the records of tenant.

26D1.⁵⁷ Application to be made:

For the purposes of Sections 26C. and 26D., an application shall be made with in Six months of the commencement of this Section..

26D2.⁵⁸ Allocation of land:

If any one of the landowner or the tenant fails to make an application for the allocation of land within the time-limit as referred to in Section 26D1., the prescribed authority shall examine the Seven number inventory and the evidence to the extent available and allocate the land subject to tenancy right, subject to the provisions of the other Sections of this Act.

⁵⁶ Inserted by the Fourth Amendment.

⁵⁷ Inserted by the Fifth Amendment.

⁵⁸ Inserted by the Fifth Amendment.

26D3.⁵⁹ Action to be completed:

The prescribed authority shall complete the action on the allocation of land subject to tenancy right pursuant to this Act within Two Years.

26E.⁶⁰ Powers to set title to land in the name of only one person out of landowner and tenant:

(1) Notwithstanding anything contained in the other Sections of this Act, the prescribed authority may, in the following circumstances, make decision to set the whole land subject to tenancy right in the name of any one out of the landowner and the tenant:

(a) Where any one, out of the landowner and the tenant, agrees to relinquish the whole land belonging to his/her portion by receiving an amount equal to the value of such land at the prevailing rate, in the name of the person who agrees to take such land⁶¹.

(b) Where in allocating the land to the landowner and the tenant, the area of land becomes less than the minimum area prescribed for building a house therein in an urban or town-oriented area, in the name of the landowner or tenant who has less land for building a house in that area or has no land at all, with priority being given to such landowner or tenant.

Explanation: For the purposes of this Clause, if there arises a dispute as to whether any land is of an "urban area" or "town-oriented area" or not, the value fixation

⁵⁹ Inserted by the Fifth Amendment.

⁶⁰ Inserted by the Fourth Amendment.

⁶¹ Amended by the Some Nepal Acts Amendment Act, 2055

committee as referred to in Section 26H. shall decide that dispute.

- (c) Where the tenant has built a house in the land subject to tenancy right, the house and land covered by the house and such land as required for a road to and from the house in the name of the tenant despite that on the allocation of land between the landowner and the tenant, there is less land on the part of the landowner.
- (2) Where the whole land is to be maintained in the name of any one out of the landowner and the tenant pursuant to Clause (b) of Sub-section (1) or where on maintaining the land in the name of the tenant, there is less land on the part of the landowner, the other party shall provide an amount equal to the value of the land to which the landowner or tenant on whose part no land has been so maintained at all is entitled or on whose part less land is maintained, at the prevailing rate.

26F.⁶² Appeal:

Notwithstanding anything contained elsewhere in this Act, no appeal can be made in any court against any decision made by the prescribed authority pursuant to Sections 26B., 26C., 26D., 26D.2 and 26E.⁶³

26G.⁶⁴ To forward for transmission and record maintenance:

- (1) Following the allocation of the land between the landowner and the tenant or following a decision to maintain the title to the land in the name of only one out of them pursuant to this Act, the prescribed authority shall forward all details of that matter to the concerned office for transmission and record maintenance.

⁶² Inserted by the Fourth Amendment.

⁶³ Amended by the Fifth Amendment.

⁶⁴ Inserted by the Fourth Amendment.

- (2) After receiving the details as referred to in Sub-section (1), such office shall also carry out necessary action including transmission and give information thereof to the authority forwarding the details.
- (3) Notwithstanding anything contained in the prevailing law, no charges including the registration fees chargeable pursuant to the prevailing law shall be charged for the execution of transmission as well as any other acts under Sub-section (2).

26H.⁶⁵ Formation of value fixation committee:

- (1) For the purposes of Section 26E., a value fixation committee consisting of the following members shall be formed in every district to fix the value of land:
 - (a) Land Reform Officer or Land Revenue Officer -Coordinator
in a district where Land Reform Officer is not available
 - (b) Chairperson of the Village Development Committee or Mayor of the Municipality where the land is situated or Vice-chairperson of the same Village Development Committee or Deputy Major of the same Municipality as designated by them -Member
 - (c) Ward Member of the concerned Ward of the Village Development Committee or -Member
Municipality where the land is situated
 - (d) Officer level employee representative of the

⁶⁵ Inserted by the Fourth Amendment.

District Administration Office -Member

(e) Land Revenue Office in a district where Land Revenue Office is situated -Member

(2) The committee as referred to in Sub-section (1) shall determine the Rules of procedures of its meeting on its own.

26I. ⁶⁶Powers of Government of Nepal to make provision of amount:

Government of Nepal may on its own or through any financial institution make provision of necessary amount of money to the landowner and the tenant in order to encourage them to purchase such land as held in each other's part following the allocation of the land between the landowner and the tenant.

27. ⁶⁷ -----

28. ⁶⁸ -----

29. ⁶⁹Termination of tenancy right:

(1) Except for the destroy of crop or non-yielding due to act of God, if the landowner makes a petition that the tenant has failed to pay the rent, the prescribed authority may issue an order to expel such tenant.

(2) Where the landowner makes an application in any of the following circumstances, the District Court may issue an order to expel (evict) the tenant from the land:

(a) Where the tenant has knowingly done any act which decreases the value or crop of the land or the value or

⁶⁶ Inserted by the Fourth Amendment.

⁶⁷ Repealed by the Fourth Amendment.

⁶⁸ Repealed by the Fourth Amendment.

⁶⁹ Inserted by the First Amendment and amended by the Second Amendment.

crop of the land has decreased due to the tenant's failure to take reasonable care, or

- (b) Except for a circumstance beyond the tenant's control, the tenant has not cultivated the land until One year or has neglected in the cultivation.
- (3) In the circumstance as referred to in Sub-section (1) or in clause (b) of Sub-section (2), the prescribed authority may also require the tenant to pay the rent, as well, to the landowner.

29A.⁷⁰ Limitation to expel tenant:

Where a tenant has to be expelled pursuant to Section 29, an application shall be made within the following time limit. After expiration of that time limit, no application shall be entertained.

- (a) In the event of the circumstance referred to in Clause (a) of Sub-section (2) of Section 29, within Thirty five days after the date on which the acts and actions referred to in that Clause have been done or performed;
- (b) In the event of the circumstance referred to in Clause (b) of Sub-section (2) of Section 29, within Thirty five days after the elapse of One year of the date on which the acts and actions referred to in that Clause have been done or performed;
- (c) In the event of the circumstance referred to in Sub-section (1) of Section 29, within Thirty days after the expiration of the time limit prescribed in Sub-section (2) of Section 36.

⁷⁰ Inserted by the First Amendment and amended by the Second Amendment.

30. To maintain inventory of lands, landowners and tenants:

- (1) The provisions as to the making of an inventory of lands, landowners and tenants and the issuance of the certificate of tenancy right to tenants shall be as prescribed.

Provided that, all the acts and actions done and performed by Government of Nepal in respect of the making of such inventory and the issuance of the certificate of tenancy right prior to the commencement of this Section shall be deemed to have been done and performed pursuant to this Section.

- (2) The powers to be exercisable and the procedures to be followed by Government of Nepal or by the authority empowered by Government of Nepal for the acts as referred to in Sub-section (1) shall be as set forth in the Rules framed under this Act, in the case of those matters set forth therein, and shall be such, in the case of the matters not set forth in such Rules, as may be exercised or followed by the prescribed authority under the Land (Survey and Measurement) Act, 2019 (1962).

31. Prevalence of Section 8 in the event of its commencement:

Notwithstanding anything contained in this Chapter, after the commencement of Section 8, a tenant shall be entitled to have the tenancy right only over the land not exceeding the upper ceiling up to which the tenant may till pursuant to that Section in the area where that Section has come into force.

31A.⁷¹ Cases on acquisition of tenancy right or its entitlement:

- (1) The prescribed authority shall settle disputes filed on the acquisition of tenancy right or the entitlement to tenancy right over any land under this Chapter.
- (2) A time limit of up to Fifteen days shall be given to the concerned person to allow the tenant who has been ascertained as per the decision made pursuant to Sub-section (1) by the prescribed authority, to use and cultivate the land.

32. Punishment:

- (1) If a landowner or any person acting on his/her behalf:
 - (a) forcefully evicts or expels a tenant from the land being possessed and used by the tenant in any manner except by order of the Court or Village Development Committee or Municipality pursuant to this Chapter, or
 - (b) evicts the tenant from the land being possessed and used by him/her by fraud or deception or dishonesty in any other manner,

the person doing such act shall be punished, by order of the prescribed authority,⁷² with a fine not exceeding Rs. 1,000/- (One Thousand Rupees)⁷³

- (2) In the event that the Court holds the landowner guilty under Sub-section (1), the following order shall also be issued in the name of the landowner:

⁷¹ Inserted by the First Amendment and amended by the Second Amendment.

⁷² Amended by the Second Amendment.

⁷³ Deleted by the Second Amendment.

- (a) That the tenant be allowed to again possess and use the land, and
 - (b) That compensation be paid to the tenant for illegal eviction or expulsion by the landowner of the tenant from the land, according to the tenant's share of crop which would accrue to the tenant if the tenant was allowed to possess and use the land.
- (3) If any person violates any matter contained in Sub-section (5), (7) or (8) of Section 26, that person shall be punished, by order of the prescribed authority,⁷⁴ with a fine not exceeding Rs. 5,00/- (Five Hundred Rupees); and the Court may also require the tenant who has violated the said Sub-section (5) to pay to his/her landowner such compensation as the Court deems appropriate.
- (4) If any person causes let and hindrance in the preparation of inventory pursuant to Section 30 or fails to perform any duty required to be performed pursuant to this Act or the Rules or orders framed or issued under this Act, such person may be punished with a fine not exceeding Rs. 1,000/- (One Thousand Rupees)⁷⁵ by order of the prescribed authority.⁷⁶
- (5)⁷⁷ The prescribed authority may punish a landowner who fails to give information pursuant to Clauses (b) and (c) of the proviso to Sub-section (1) of Section 26 with a fine not exceeding Rs. 5,00/- (Five Hundred Rupees) and a tenant who violates Section 26A. with a fine not exceeding Rs. 2,50/- (Two Hundred and Fifty Rupees); and that sale and purchase shall *ipso facto* be void.

⁷⁴ Amended by the Second Amendment.

⁷⁵ Deleted by the Second Amendment.

⁷⁶ Amended by the Second Amendment.

⁷⁷ Inserted by the Second Amendment.

Chapter 8

Provisions on Rent

33. Provision of rent:

No landowner shall charge rent or collect division thereof from the tenant in excess of fifty percent of the main annual crop yield⁷⁸ of the land.

- (a) Provided, however, that no landowner having land in the Kathmandu Valley shall collect from the tenant the rent in excess of the following rates of the main annual crop yield of the land:

	Paddy land (<i>Khet</i>)	<i>Pakho</i>
Firstst grade (<i>Abbal</i>) one Ropani	1/3/	/10/1
Secondnd grade (<i>Doyam</i>) one Ropani	/18/6	/7/2
Third grade (<i>Sim</i>) one Ropani	/13/	/4/3
Fourth grade (<i>Chahar</i>) one Ropani	/8/5	/2/7

- (b) Where there has been charged the division or rent of crop at the rate lower than the above at the time of the commencement of this Section, that lower rate shall prevail. No landowner shall charge rent or collect division of crop from the tenant by increasing that lower rate.

- (c)⁷⁹ Government of Nepal may, in respect of any land or any land in the prescribed area, fix proportion of the main annual crop yield on the basis of the type of land and crop and, based on that proportion, such rent at the rate of 50 percent of the main annual crop yield as required to be paid by the tenant to the

⁷⁸ Amended by the Second Amendment.

⁷⁹ Inserted by the Second Amendment.

landowner pursuant to this Section. After the rent has been so fixed, the rent shall accordingly be paid and received each year.

Explanation:⁸⁰

For the purposes of this Section, the rent required to be paid and received on the basis of the type of land shall be as mentioned in the certificate of tenancy right or in the tiller's provisional slip to be granted pursuant to this Act and the Rules framed under this Act; except in cases where transaction has already taken place, such rent shall be paid and received from the date on which the principal Act has come into force.

34.⁸¹

35. Remission of rent:

If a tenant fails to cultivate the land or crops do not go better in any year due to a natural calamity or unfavorable situation, the tenant shall give a notice thereof to the landowner or the person receiving rent on his/her behalf as soon as possible; and the landowner shall also remit the rent on such portion as it appears necessary and receive the division on proportion to the crop yield.

36.⁸² Time for payment of rent and other provisions pertaining thereto:

(1) A tenant shall pay the rent required to be paid by him/her to the landowner within the prescribed time each year.

Provided that, where there is agreement to the effect that crops will be divided up on the spot or field at the time of harvest (*Katani*

⁸⁰ Inserted by the First Amendment.

⁸¹ Repealed by the Fourth Amendment.

⁸² Amended by the Second Amendment.

Madani), the tenant shall not take away the crop yields in the absence of the landowner and his/her representative. If the landowner or his/her representative does not appear even after giving a prior notice, the tenant shall make an application to the concerned Village Development Committee or Municipality⁸³ and, in witness of at least one member of that Village Development Committee or Municipality⁸⁴ and two adjoining land owners, set aside the division of the landowner and keep the same in his/her own custody by executing a deed to that effect; and the landowner shall accept the division so set aside.

- (2) If, while making payment of the rent pursuant to Sub-section (1), the landowner or his/her representative does not receive the rent set forth in the bond, the tenant may convert the rent required to be paid in cash as per the market rate and deposit it, along with application, with the Village Development Committee or Municipality or District Land Revenue Office or Land Administration Office within Thirty days after the expiration of the time limit for payment of the rent by the tenant.

Provided that, if it appears that the tenant has deposited the rent less than Ninety percent of the rent required to be paid by him/her, the rent shall not be deemed paid by the tenant pursuant to this Section; and if it appears that the deposit has been made by making difference in such rate or figure or showing a false statement, two percent amount required to be collected from the landowner pursuant to Sub-section (5) shall be collected from the tenant making the deposit.

⁸³ Amended by the Fourth Amendment.

⁸⁴ Amended by the Fourth Amendment.

- (3) If a tenant appears to make a deposit pursuant to Sub-section (2), the Village Development Committee or Municipality or Land Revenue Office or Land Administration Office holding the deposit shall credit the amount of such deposit to the deposit account, and issue a notice to the landowner to receive that amount within Seven days.
- (4) The landowner may, upon receipt of the notice under Sub-section (3), and if he/she has any reason for refusing to receive the rent, file a petition in person or through his/her representative, with the Village Development Committee or Municipality or Land Revenue Office or Land Administration Office holding the deposit, within Fifteen days excluding the time required for journey. If he/she does not make any petition within this time limit, the landowner shall be deemed to be agreed to receive the deposited rent.
- (5) If the landowner or his/her representative makes an application for receiving the amount of money deposited within one year after the date of receipt of a notice on the deposit of rent pursuant to Sub-section (2) or, in the event of occurrence of a dispute, after the date of final decision made by the court, the Village Development Committee or Municipality or Land Revenue Office or Land Administration Office holding the deposit shall, upon collecting a fee by Two percent of the figure of deposit, give the money to him/her. In the event of failure to make such application accordingly within that time limit, the deposit shall, after the expiration of that period, *ipso facto* be credited to the Consolidated Fund of Government of Nepal.
- (6) A Village Development Committee or Municipality may credit to its fund and spend the amounts collected by that Village Development Committee or Municipality as fees by Two percent of the deposited amount pursuant to Sub-sections (2) and (5).

36A.⁸⁵ Limitation for recovery of rent:

The landowner shall make a suit for recovering the rent from the tenant within Ninety days after the date of expiration of the time limit for making payment of rent or within Thirty five days after the date of commencement of this Section, whichever occurs later. No suit for recovering rent shall be honored after the expiration of that time limit.

37. Prohibition on engaging in other acts or collecting other amounts:

No landowner shall engage a tenant in any kind of work including forced and unpaid labour without providing him/her with reasonable wages or collect any kind of amount other than the rent from the tenant for letting him/her cultivate the land.

38. Punishment:

- (1) If any landowner is proved to have collected any amount from the tenant in violation of Section 33 or 35,.....⁸⁶ the prescribed authority⁸⁷ may have the amount so collected refunded to the tenant and also punish the landowner with a fine as per the amount in controversy.
- (2) If any landowner fails to give a receipt to the tenant in violation of Section 34, the prescribed authority, Court or Village Development Committee or Municipality may punish such landowner with a fine not exceeding Rs. 5,00/- (Five Hundred Rupees).⁸⁸
- (3) If any landowner is proved to have engaged the tenant in any work in violation of Section 37, the Village Development Committee or

⁸⁵ Inserted by the First Amendment.

⁸⁶ Deleted by the First Amendment.

⁸⁷ Amended by the Second Amendment.

⁸⁸ Amended by the First Amendment.

Municipality shall cause that landowner to pay to the tenant the wages two times as many as the local rate.

(3a)⁸⁹ If any landowner is held to have collected any amount from the tenant in violation of Section 37, the prescribed authority, Court or Village Development Committee or Municipality shall cause such landowner to repay such collected amount to the tenant, and may punish such landowner with a fine equal to the amount in controversy.

(4) The prescribed authority, Court or Village Development Committee or Municipality⁹⁰ may punish a person violating this Chapter and committing any acts other than those mentioned in the said Sub-sections with a fine not exceeding Rs. 1,00/- (One Hundred Rupees).

39. Special provisions relating to old cases on tenancy:

On the cases which have been filed until the date immediately prior to the commencement of this Section by a landowner in various Courts for the expulsion of the tenant or peasant tilling his/her land for the crops due and deliverable by the tenant or peasant and are yet to be settled, the Court shall, notwithstanding anything contained in the prevailing Nepal law, not make an order for the expulsion of the tenant or peasant for the due crops. Where the crops are found due, the crops shall be got delivered to the landowner by the concerned tenant or peasant. The concerned Court may, if it deems expedient to do so, hold public inquiry (*Sarjamin*) in order to investigate into whether the crops remain so due or not.

⁸⁹ Inserted by the First Amendment.

⁹⁰ Amended by the First Amendment.

Chapter -9

Provisions on Compulsory Saving and Debt

40. To deposit compulsory saving:

Every landowner or every tenant shall deposit, or cause to be deposited, with the prescribed committee or association or authority the compulsory saving in kind at the prescribed rate of one main annual crop yield of the land that he/she owns or tills.

Provided that:

- (a) The ultimate responsibility of the saving to be so deposited with the prescribed committee or association or authority shall be of Government of Nepal.
- (b) The prescribed committee or association or authority may, if it considers necessary, require the deposit of saving in cash at the prescribed rate. In the case of a land growing cash crops other than foods, saving shall be deposited in cash at the prescribed rate.
- (c) Government of Nepal shall, by according priority to agricultural development and local agricultural needs, use, or cause to be used, the saving so collected, through such administration and in such manner as may be prescribed.

41.⁹¹ Payment of interest on saving and conversion in cash:

- (1) The committee, association or authority keeping the deposited saving shall give interest on the amount of saving so made pursuant to Section 40 at the rate of Five percent *per annum*, and shall make

⁹¹ Amended by the First Amendment.

payment of such interest in lump sum or in installments after Two years and within Five years of the date of the deposit of such saving.

- (2) The committee, association or authority keeping the deposit of saving may convert the amount of compulsory saving deposited in kind pursuant to Section 40 into cash as prescribed.

42.⁹² Refund of the amount of saving:

The committee, association or authority keeping the deposited saving shall, after every respective Five years of the date of such deposited saving, make repayment of the amount of saving deposited pursuant to Section 40 and the interest due, if any, in cash, in kind or in both or in cash if the kind has been converted into cash pursuant to Section 41 or may, instead of the whole figure or any figure of such value or cash as required to be paid, provide share stocks or debentures of a corporation, bank or other corporate body prescribed or established with an objective to provide loans to peasants or to develop the country or bonds issued by Government of Nepal.

43.⁹³ Furnishing as security and subscription of shares:

A receipt of the amount of saving deposited pursuant to Section 40 or the share, debenture or bond made available pursuant to Section 42 shall be admissible for any kind of deposit or security to be furnished with Government of Nepal; and the shares of a governmental organization may be purchased with such saving receipt.

44. To furnish details of loans:

- (1) The prescribed authority may, by issuing a notice as prescribed, issue an order requiring any person who, on the commencement of this Section, has the principal and interest of agricultural loan due and

⁹² Amended by the First Amendment.

⁹³ Amended by the First Amendment.

payable by a peasant, and the oxen and other things related with agriculture to be returned by him/her, to furnish, or cause to be furnished, the details thereof as well as a copy of an instrument relating to loan with him or with the concerned Village Development Committee or Municipality within Thirty five days after the issuance of that notice; and the details as prescribed, filed with the concerned Village Development Committee or Municipality prior to the commencement of this Sub-section shall be deemed to have been furnished pursuant to this Sub-section.⁹⁴

Provided that:⁹⁵

- (a) The prescribed authority may, if it considers necessary to extend the time limit on an application of the concerned person or for any other reasonable cause, give an additional time limit not exceeding Thirty five days after the date of expiration of that time limit.
 - (b) Where any government employee or any person having been abroad who has failed to furnish the details within the time limit makes an application for the extension of the time limit, Government of Nepal or the prescribed authority may, if it considers necessary, give an additional time limit.
- (2) It shall be the duty of every creditor to furnish the details pursuant to Sub-section (1). Provided, however, that where such creditor is a minor or of unsound mind, his/her guardian or heir shall furnish such details.

⁹⁴ Amended by the Second Amendment.

⁹⁵ Amended by the First Amendment.

Explanation:

For the purposes of this Section, the term "agricultural loan" means a loan provided in cash or in kind to a peasant for the following purpose, irrespective of whatsoever purpose mentioned in the instrument of transaction:⁹⁶

- (a) Seeds;
 - (b)⁹⁷ Loan provided in cash or in kind to the peasant for food;
 - (c) Provision of wages to a worker employed in the cultivation of land;
 - (d) Manure and irrigation;
 - (e) Payment of land revenue and water tariff;
 - (f) Oxen and agriculture tools.
- (3)⁹⁸ If there arises a question as to whether or not any loan is an agricultural loan for the purposes of this Chapter, the prescribed authority shall make a decision thereof, in presence of a representative of the Village Development Committee of Municipality and holding a public inquiry (*Sarjamin*) as well, if it deems necessary.

45. To ascertain actual amount of principal and interest of loan:

Following the filing of details pursuant to Section 44, the committee, association or authority getting the details to be filed shall, based on the following grounds, ascertain the actual figure of the outstanding principal and interest of an agricultural loan, by giving a reasonable time limit to the

⁹⁶ Inserted by the First Amendment.

⁹⁷ Amended by the Second Amendment.

⁹⁸ Inserted by the First Amendment and amended by the Administration of Justice Reforms (Fourth Amendment) Act, 2043 (1986).

concerned persons, inquiring them thereof, and by conducting necessary investigation and inquiry:

- (a) If the creditor has already collected two-fold interest of the principal amount, the loan shall be deemed to have been repaid up.
- (b) If the creditor has collected interest, in cash or in kind, in excess of Ten percent, the excess interest so collected shall be deemed to have been deducted from the principal.
- (c) If the creditor has collected the interest on interest, such interest shall be deemed to have been deducted from the principal.
- (d)⁹⁹ If the creditor has possessed a land on usufruct mortgage on terms of getting produce in excess of Ten percent of the amount of mortgage, all the produces collected shall be converted into cash and the amount found to be in excess of Ten percent shall be deemed to have been deducted from the principal.
- (e) No loan lent by any one to his/her own ploughman, *Jan* or cattle keeper shall carry interest, and even if such interest has been charged and collected, such interest shall be deemed to have been deducted from the principal. The amount by ten percent of the total loan payable by such ploughman, *Jan* or cattle keeper to his/her own home creditor shall be deemed to go on *ipso facto* being deducted from the loan for the work done by such ploughman, *Jan* or cattle keeper for each year.

⁹⁹ Amended by the Second Amendment.

Provided that, where the wages payable for work as per the local usage exceed that amount, such excess amount shall be deducted from the loan.

- (f) If an interest has been collected on the seeds received by the tenant from the landowner, the interest shall be deemed to have been deducted from the principal.
- (g)¹⁰⁰ In the case of the *Kipat* land which is not capable of being transferred by sale or conveyance pursuant to law or custom or usage, the earning accrued or received on usufruct mortgage prior to the commencement of this proviso shall not be deducted from the principal of usufruct mortgage pursuant to Clause (d).

45A.¹⁰¹ Power to ascertain whether document is fake or genuine:

- (1) Where, in determining the amount of loan as referred to in Section 45, it becomes necessary to ascertain whether a document is genuine or fake, the authority ascertaining the amount of loan may ascertain the same pursuant to the prevailing law.
- (2) Where any document executed prior to the commencement of this Section and produced in the course of determination of a loan pursuant to Section 35 does not bear the revenue stamp, the prescribed authority may, notwithstanding anything contained in the other prevailing laws of Nepal, get the revenue stamp affixed to that document pursuant to law and take action on that document.

¹⁰⁰ Inserted by the Second Amendment.

¹⁰¹ Inserted by the Second Amendment.

46. To recover loan:

The prescribed committee, organization or authority shall prepare the details of the principal and interest of loans ascertained pursuant to Section 45, oxen and agricultural inputs and recover such loan, out of the same, as considered necessary from the concerned peasants in such manner as prescribed.

Provided that, where an action is going on as to the loan with which the creditor and the borrower do not agree, no action shall be taken to recover the amount in dispute pending the final decision thereof.

46A.¹⁰² To convert in-kind loan into cash:

The committee, organization or authority taking custody of the in-kind loan recovered pursuant to Section 46 may convert such loan into cash as prescribed.

47. Other provisions on recovering loan:

- (1) While recovering the principal and interest of a loan pursuant to Section 46, the prescribed committee, organization or authority shall recover the same by charging an interest at the rate of Ten percent of the principal.

Provided that, while so recovering the loan, it appears that any peasant may tend to suffer grievance, the committee, organization or authority may issue an order allowing such peasant to repay the principal and interest in installments within a maximum period of Five years.

- (2) Until the principal and interest of a loan payable by a peasant is fully recovered from the peasant pursuant to this Section and Section 46 or within Two years after the commencement of this Chapter, whichever

¹⁰² Inserted by the Second Amendment.

occurs earlier, no creditor shall be entitled to recover the principal and interest of a loan, other than an agricultural loan, or any figure of the amount payable to him/her or to remove or get return of the oxen or other means of agriculture used by the peasant in cultivation.

- (3) Where the limitation of any creditor is to expire by virtue of his/her failure to recover the loan pursuant to this Section, his/her limitation shall be deemed to be existing until Seventy days after the date on which the stoppage thereon is lifted.

48. Provisions relating to recovered loan:

- (1) The committee, organization or authority shall pay the principal and interest of loans recovered from the peasants pursuant to Sections 44, 46 and 47 in order to recover the loans pursuant to this Chapter as well as the prescribed interest of the principal, to the concerned persons on such terms and in such manner as may be prescribed.
- (2) Until the arrangement as referred to in Sub-section (1) is made, no creditor shall be entitled to foreclose on the assets of the borrower for such loan or interest thereof.

49. Prohibition on getting return of oxen or other tools used in cultivation:

No landowner shall be entitled to get return from the tenant of the oxen or other tools of agriculture provided to the tenant for cultivation. The value of such oxen or tools shall be got determined by the Village Development Committee or Municipality; and the provisions contained in this Chapter shall also apply to the value so determined as if it were an agricultural loan.

50. Amount of other loan to be ascertained:

If any peasant makes an application to the prescribed committee or authority for getting ascertained the amount of any loan, other than an agricultural loan, which the peasant has borrowed from a creditor, the prescribed committee or authority may obtain details from the concerned creditor within a reasonable time limit and ascertain the amount of such loan pursuant to Section 45 and may, if it deems necessary, issue an order allowing repayment in installments.

51. Punishment:

- (1) If any creditor who has the duty to furnish the details of loan pursuant to Section 44 or Section 50 fails to furnish the details pursuant thereto or furnishes false details, the legal validity of the concerned loan lent by such creditor shall lapse, by order of the prescribed authority; and thereafter no claim of the creditor against the borrower in respect of such debt shall be honorable.
- (2)¹⁰³ The prescribed authority shall punish a person who has not deposited the saving required to be deposited pursuant to this Chapter, with a fine not exceeding Rs. 5,00/- (Five Hundred Rupees) and recover the saving from that person; and if the saving cannot be recovered immediately, the prescribed authority shall recover the saving by stopping the crops of next year.
- (2a)¹⁰⁴ A person who directly recovers the amount of principal and interest of an agricultural loan that is not capable of being so recovered directly from the borrower peasant pursuant to this Chapter shall be punished with a fine not exceeding Rs. 5,00/- (Five Hundred Rupees), and the amount in question shall also be forfeited.

¹⁰³ Amended by the Second Amendment.

¹⁰⁴ Inserted by the First Amendment.

(3)¹⁰⁵

51A.¹⁰⁶ To get facility as to recovery of loan:

Nothing contained in this Chapter shall bar any cooperative institution, bank formed under the law of Nepal or prescribed industrial company from directly collecting, recovering or getting return of the principal and interest of any loan whatsoever which it is entitled to collect, recover or return from the peasant; and such cooperative institution, bank or prescribed industrial company shall not be required to furnish the details of loan pursuant to Section 44.

51B.¹⁰⁷ Entitlement of borrower to such loan where details of loan are furnished by borrower:

Where any creditor who has the duty to furnish the details of loan pursuant to Section 44 or 55 has failed to furnish such details pursuant thereto and the concerned peasant has furnished such details and the loan is recovered pursuant to Section 46, such loan of the creditor as well as the interest thereof at the rate of Five percent per annum shall be returned in lump sum to the borrower after five years.

51C.¹⁰⁸ Borrower to get return of overpaid loan:

If while ascertaining the amount of a loan pursuant to Section 45, the amount of such loan repaid by its borrower to the committee or organization pursuant to Section 46 appears overpaid, the borrower shall get return thereof forthwith.

¹⁰⁵ Repealed by the Second Amendment.

¹⁰⁶ Inserted by the First Amendment.

¹⁰⁷ Inserted by the First Amendment.

¹⁰⁸ Inserted by the Second Amendment.

51D.¹⁰⁹ Recovery in event of misappropriation of saving or debt:

Government of Nepal may, if it is of opinion that any person, authority, committee or member of organization has misappropriated the saving recovered pursuant to Section 40 or 41 and the loan received pursuant to Section 46, cause any officer to make necessary investigation of that matter, and if misappropriation is found from such investigation, Government of Nepal may impose a fine equal to the amount in question on the person, authority, committee or member of organization having committed such misappropriation and recover the saving as well as loan misappropriated by him/her from him/her as government dues.

Chapter-9A.¹¹⁰

**Provisions relating to Land-use, Control of Land
Fragmentation, and Plotting (*Chaklabandi*)**

51E. Power to operate land-use program:

- (1) In order to bring a land into use according to its nature, Government of Nepal may, by a notification in the Nepal Gazette, operate a land-use program in any or all of the areas in Nepal.
- (2) The classification of land for the operation of the land-use programme pursuant to Sub-section (1) shall be made based on, *inter alia*, the nature and fertility of soil, geographical situation, environment and climate of the country.
- (3) In operating the land-use program pursuant to Sub-section (1), the plan shall be operated as prescribed, subject to the policy determined by the land-use council formed pursuant to Section 51F.

¹⁰⁹ Inserted by the Second Amendment.

¹¹⁰ Inserted by the Fifth Amendment.

51F. Formation of land-use council:

- (1) There shall be formed a land-use council consisting of the chairperson and members as follows in order to determine the policy on land-use for the purposes of Section 51E:
 - (a) Vice-Chairperson, National Planning Commission -Chairperson
 - (b) Secretary, Ministry of Defense -Member
 - (c) Secretary, Ministry of Forests and Soil Conservation -Member
 - (d) Secretary, Ministry of Agriculture and Cooperatives -Member
 - (e) Secretary, Ministry of Physical Planning and Works -Member
 - (f) Three persons nominated by Government of Nepal from amongst the land-use related experts -Member
 - (g) Secretary, Ministry of Land Reforms and Management -Member secretary
- (2) The tenure of members nominated pursuant to Clause (f) of Sub-section (1) shall be Two years.
- (3) The council as referred to in Sub-section (1) may, if it considers necessary, invite any expert at its meeting.
- (4) Procedures on the meeting of the council as referred to in Sub-section (1) shall be as determined by the council itself.

- (5) Other functions, duties and powers of the council as referred to in Sub-section (1) shall be as prescribed.

51G. Prohibition on employing land fixed for any one use in another use:

- (1) In an area where the land-use program is operated pursuant to this Act, no person shall employ a land fixed for any one use in another use without obtaining approval of the prescribed committee.
- (2) Provisions on granting approval pursuant to Sub-section (1) shall be as prescribed.

51H. Land fragmentation control and plotting (*Chaklabandi*):

In order to enhance the productivity of land, Government of Nepal may operate a program relating to land fragmentation control and plotting (*Chaklabandi*), as prescribed.

51I. Provision of facilities to do cooperative farming:

Government of Nepal may provide a group of ten or more landowners who intends to do cooperative farming to produce agro-products as prescribed by having plotting (*Chaklabandi*) with such appropriate facilities and concessions for agricultural inputs, agricultural technology, fertilizer, seed, irrigation, electricity, etc. as required for doing such farming.

51J. Power to arrange for settlement in secure or planned area:

Government of Nepal may, by a Notification in the Nepal Gazette, declare any area or settlement area within Nepal as an insecure or unplanned area, prevent making settlement or doing any act specified in that notification in that area, and make arrangements for the settlement of the inhabitants of such area in a secure and planned area.

51K. Punishment:

If any person commits any acts contrary to Section 51E., the prescribed authority shall punish such person with a fine not exceeding Ten Thousand Rupees and order that person to employ such land in the previous use.

Chapter-10

Authorities and Procedures

52. Formation of committees and appointment of authorities:

Government of Nepal may appoint such authorities and form such committees as are necessary for the accomplishment of the objectives of this Act.

53. Powers and modus operandi:

- (1)¹¹¹ The Village Development Committee or Municipality, committee, court or authority empowered under this Act shall, in trying and settling any cases under this Act, use such authority and follow such modus operandi as referred to Special Court Act, 2059(2002).¹¹²
- (2)¹¹³ Cases relating to the offenses punishable under Section 6, Section 9, Section 11, Section 18, Section 24, Section 51 and Section 59 of this Act shall be state cases.
- (3) Where one's limitation to file a suit, case or appeal expires by virtue of the fact that any Village Development Committee or Municipality, office, court, committee or authority required to be prescribed under this Act has not been so prescribed, his limitation shall be deemed to remain existing until 35 days after the date on which such Village Development Committee or Municipality, office, court, committee or authority is prescribed.

¹¹¹ Amended by the Second Amendment.

¹¹² Amended by the Republic Strengthening and Some Nepal Laws Amendment Act, 2066

¹¹³ Amended by the Second Amendment.

54. Transfer of filed cases and revision thereof:

The cases on the following matters filed in any office or court other than in the Supreme Court and yet to be settled until the date of the commencement of this Section shall, after the commencement of this Section, be transferred to the prescribed court and be tried and settled by that court:

- (a) Entitlement to tenancy right,
- (b) Acquisition of the tenancy right and expulsion thereof,
- (c) Relating to rent,
- (d) Relating to a land possessed in the name of another person,
- (e) Transaction of which borrower is a peasant or agricultural labor, and
- (f) Other cases which arise out of the above-mentioned cases.

55.¹¹⁴ Appeal:

- (1) Except as otherwise mentioned in this Act, an appeal may, after the commencement of this Section, be filed in the Court of Appeal¹¹⁵ against a decision made by the District Court or the prescribed authority, committee or organization pursuant to this Act within thirty five days.
- (2) If an appeal has been filed in any court or authority under the law prevailing for the time being, prior to the provision of appeal as referred to in Sub-section (1), and is under consideration of such court or authority, nothing contained in that Sub-section shall affect the same.

56. Powers to enter into house and land:

¹¹⁴ Amended by the Administration of Justice Reforms (Fourth Amendment) Act, 2043(1986) (this Section has also been amended by the Second Amendment).

¹¹⁵ Amended by the Administration of Justice Act, 2048(1991).

The concerned Village Development Committee or Municipality, office, committee or authority shall, for the purposes of investigating any matter pursuant to this Act, be entitled to enter into the house and land belonging to any person concerned, by giving a prior notice.

Provided that, while entering into anybody's house and land, such authority shall do so in the presence of one member of the Village Development Committee or Municipality.

57. To delegate powers:

Government of Nepal may, by a notified order, delegate any powers conferred on it under this Act to any authority or committee.

57A.¹¹⁶ Court fee and fee for compromise (*Baksauni*) not to be charged:

Notwithstanding anything contained in the prevailing Nepal law, any cases or petitions on the tenancy right and determination of loans to be filed in any court or authority under this Act or the Rules framed under this Act shall be tried and settled, without charging court fees thereon; and no fee for compromise shall be charged for making and effecting compromise in cases to be filed under this Act and the rules framed under this Act.

Chapter-11

Miscellaneous

58. Other punishment:

- (1) Except as otherwise provided in the other Sections of this Act, a person who violates any matter of this Act or the Rules or order framed or made under this Act or who provides or files any false statement, information or petition to or before any person, Village Development Committee or Municipality or authority authorized

¹¹⁶ Inserted by the First Amendment and amended by the Second Amendment.

under this Act shall be punished, by order of the prescribed authority, with a fine not exceeding Rs. 5,00/- (Five Hundred Rupees).

(2)¹¹⁷

58A.¹¹⁸ Imposition of fine equal to court fees in the event of making false petition:

If a petition filed by a person with the prescribed court or the prescribed authority is proved to be false, a fine of a sum equal to the court fees to be deposited by that person in making such petition shall be imposed on that person for making such a false petition.

58B.¹¹⁹ Execution of Judgment:

In cases where a decision made by any court or the prescribed authority pursuant to this Act cannot be executed by the court, the prescribed authority shall execute the decision.

59.¹²⁰ Powers of Government of Nepal to give direction regarding cultivation:

(1) Government of Nepal may, by a notified order and providing necessary facilities, give direction to harvest in the land of any area any particular crops or one or more crops of any particular species and farm the same by following the method and provision fixed in that notified order; and it shall be the duty of the concerned landowner and tenant to cultivate in accordance with such direction.

(2) If any person does not cultivate in accordance with the direction given pursuant to Sub-section (1), the concerned crops of that person may, by order of the prescribed authority, be forfeited if that person is a

¹¹⁷ Repealed by the Administration of Justice Reforms (Fourth Amendment) Act, 2043(1986).

¹¹⁸ Inserted by the First Amendment.

¹¹⁹ Inserted by the Administration of Justice Reforms (Fourth Amendment) Act, 2043(1986).

¹²⁰ Amended by the Second Amendment.

landowner and that person shall be evicted from the land if that person is a tenant.

60. Notice to be given to Village Development Committee or Municipality:

While lending or borrowing a loan in cash in a sum exceeding Rs. 50/-(Fifty Rupees) or in-kind worth in excess of Rs. 50/- (Fifty Rupees) for any agricultural acts, a notice thereof shall be given to the Village Development Committee or Municipality.

Provided that, such committee or authority or cooperative bank or cooperative institution as prescribed pursuant to this Act need not give such notice while lending a loan.

61. Powers to frame rules:

Government of Nepal may frame Rules in order to accomplish the objective of this Act.

62. Powers to remove difficulties:

(1) If there arises any difficulty in connection with the implementation of this Act, Government of Nepal may, by a Notification in the Nepal Gazette and subject to the ambit of this Act, issue necessary order; and such order shall be deemed to be included in this Act.

(2) A copy of every order issued under Sub-section (1) shall be tabled in the session of the Legislature- Parliament¹²¹ where the session is going on for the time being within one week and in the coming session where the session is in recess within one week.

¹²¹ Amended by the Republic Strengthening and Some Nepal Laws Amendment Act, 2066

63. Action in case of conflict:

The matters contained in this Act and the Rules framed hereunder shall be governed by this Act and Rules accordingly; and the other matters shall be governed by the prevailing Nepal law.

64. Repeal:

The following Nepal laws are hereby repealed:

- (1) Maintaining the Records of Lands and Land Tillers Act, 2013(1965);
- (2) The Lands Act, 2014(1957), Amendments made thereto from time to time, and the Lands Rules, 2017(1960), and
- (3) Agriculture (New Management) Act, 2019(1962).

Conversion:

The words converted by the Lands (Fourth Amendment) Act, 2053(1997):

- (a) The words "Village Development Committee" or "Municipality" instead of "Panchayat" or "Local Panchayat".
- (b) The word "Municipality" instead of "Town Panchayat".

Note:

Date and place of commencement of the Act:

- (1) Chapters 3, 4, 5, 6 and 9 of the Lands Act, 2021(1964) commenced vide the notices dated 2021-8-5 (20 November 1964), 2022-8-1 (16 November 1965) and 2023-8-29 (24 December 1966), and Chapter 2 of the Act commenced vide the notice dated 2024-12-19(1 April 1968) in (1) Katmandu, (2) Lalitpur, (3) Bhaktapur, (4) Bara, (5) Parsa, (6) Rautahat, (7) Bardiya, (8) Kailali, and (9) Jhapa Districts.
- (2) The Act commenced vide the notice dated 2026-8-30 (15 December 1969) in (1) Kanchanpur, (2) Banke, (3) Nawalparasi, and (4) Sarlahi Districts.
- (3) The Act commenced vide the notice dated 2027-5-29 (25 August 1970) in (1) Morang, (2) Sunsari, (3) Siraha, (4) Dhanusa, and (5) Mahottari Districts.
- (4) The Act commenced vide the notice dated 2029-5-20 (4 September 1972) in (1) Chitwan, (2) Rupandehi, (3) Kapilbastu, (4) Saptari, and (5) Dang Districts.
- (5) The Act commenced vide the notice dated 2031-4-25 (9 Aug 1974) in (1) Ilam, (2) Udayapur, (3) Sindhuli, and (4) Surkhet Districts.
- (6) The rate of rent has been fixed in eight Districts since the crops of fiscal year 2031/032 (1973/74) vide the notice dated 2030-6-29 (15 October 1973).

- (7) Chapter 2 of the Lands Act, 2021(1964) commenced vide the notice dated 2035-4-21 (5 August 1978) in Panchthar, Dhankuta, Ramechhap, Tanahun and Mustang Districts with effect from 2035-4-1 (16 July 1978).
- (8) Chapter 2 of the Lands Act, 2021 (1964) commenced vide the notice dated 2035-11-28 (15 March 1979) in Dadeldhura, Tehrathum, Kaverplanchock, Dhading and Myagdi Districts with effect from 3036-1-1(14 April 1979).
- (9) Chapter 2 of the Lands Act, 2021 (1964) commenced vide the notice dated 2036-8-15 (1 December 1979) in Makawanpur, Nuwakot and Kaski Districts.
- (10) Chapter 2 of the Lands Act, 2021 (1964) commenced vide the notice dated 2038-5-1 (17 August 1981) in Rasuwa District.
- (11) Chapter 2 of the Lands Act 2021(1964) commenced forthwith vide the notice dated 2040-4-1(17 July 1983) in Salyan, Baglung and Bhojpur Districts.
- (12) Chapter 2 of the Lands Act 2021(1964) commenced forthwith vide the notice dated 2040-4-1(17 July 1983) in Gorkha, Gulmi and Syangja Districts.
- (13) Section 3 of Chapter 2 of the Lands Act, 2021(1964) commenced vide the notice dated 2043-4-6(16 July 1986) in Parbat, Arghakhanchi and Darchula Districts on 2043-4-1(11 July 1986)
- (14) Section 3 of Chapter 2 of the Lands Act, 2021(1964) commenced vide the notice dated 2045-2-3(16 May 1988) in Lamjung and Khotang Districts on 2045-4-1(16 July 1988).
- (15) Chapter 2 of the Lands Act, 2021(1964) commenced vide the notice dated 2051-4-1 (16 July 1994) in Bajura and Dailekh Districts on that date.
- (16) Chapter 2 of the Lands Act, 2021(1964) commenced vide the notice dated 2052-5-1 (17 August 1995) in Sankhuwasabha District on that date.

- (17) Chapter 2 of the Lands Act, 2011(1964) commenced vide the notice dated 2053-7-1 (17 October 1996) in Solukhumbu District on that date.

NEPAL LAW COMMISSION

Amended by the Lands (Sixth Amendment)

Ordinance, 2062 (2005)

1. In the Section 26D1 the word "within Six months of the commencement of this Section" has been amended by "within the time limit specified by Government of Nepal by a notification in the Nepal Gazette."
2. In the Section 26D3 the word "within Two years of the commencement of this Section" has been amended by "within the time limit specified by Government of Nepal by a notification in the Nepal Gazette."
3. In the Sub-section (1) of Section 53 the word "Sections 4 and 6 of Special Court Act, 2031" has been amended by "Sections 10, 11 and 12 of the Special Court Act, 2059(2002)."

मूल्याङ्कनका औजारहरू

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान "An Autonomous, Professional, Client
 (स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०५६ द्वारा स्थापित) Centered, Gender Responsive National
 Institute of Excellence in the area of
 Local-Self Governance."
Local Development Training Academy
 (Established by Local Development Training Academy Act, 2049) LDТА >>>

नेपाल सरकार
 सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

Training on Information and Communication Technology Pre & Post-test Questionnaire

PRE-TEST QUESTIONNAIRE

Pre-tests are a non-graded assessment tool used to determine pre-existing subject knowledge. This brief questionnaire is designed to understand your knowledge on urban planning along with feedback on what you expect from the training module. Please take a few minutes to answer the below questions. Thank you for your participation and we look forward to working with you.

Name:
 Age: ----- yrs
 Municipality/ Rural Municipality:
 Division:
 Experience in present organization:yrs
 Experience in related field:yrs
 Education:
 Contact no. :
 Email Id:

1. Previous relevant training courses (if any)

.....

2. What are your current duties/responsibilities? (Please indicate three most important ones)

-
-
-

3. What expectations do you have from this training module?

.....

4. What topics would you like to learn about and/or discuss during training?

.....

5. Please rate the your understanding on following topic based on

(1 being lowest understanding & 5 being highest)

S. No.	Topics	1	2	3	4	5
1	How do you rate your understanding level on urban planning?					
2	Role/Importance of Urban planning in public works?					
3	Knowledge on various policy documents regarding local area development					
4	Role of Demographic aspects in development plan					
5	Ideas on Data collection methods					
6	Urban form & spatial relation					
7	Demand & Gap Analysis					
8	Thematic Development Plan					
9	Multi Sectoral Investment Plan Preparation Skill					
10	Group work skills					

POST TEST QUESTIONNAIRE

The purpose of a post-test survey is to help you analyze about the workshop. If you did poorly, analyzing can help you recognize strategies and behaviors that need changing so we can have greater success with future workshops.

Name:

Age: ----- yrs

Municipality/ Rural Municipality:

Division:

Experience in present organization:yrs

Experience in related field:yrs

Education:

Contact no. :

Email Id:

1. What part of the test was easiest for you. Why?

.....
.....
.....
.....

2. What part of the test was the most difficult. Why?

.....
.....
.....
.....

3. What was the advantages & disadvantages of this training module?

.....
.....
.....
.....

4. Is there any changes necessary in training module?

.....
.....
.....
.....

5. Please rate the your understanding on following topic based on

(1 being lowest understanding & 5 being highest)

S. No.	Topics	1	2	3	4	5
1	How do you rate your understanding level on urban planning?					
2	Role/Importance of Urban planning in public works?					
3	Knowledge on various policy documents regarding local area development					
4	Role of Demographic aspects in development plan					
5	Ideas on Data collection methods					
6	Urban form & spatial relation					
7	Demand & Gap Analysis					
8	Thematic Development Plan					
9	Multi Sectoral Investment Plan Preparation Skill					
10	Group work skills					

एकीकृत स्थानीय विकास योजना प्रशिक्षण

दैनिक पृष्ठपोषण फाराम (.....दिन)

नाम:

मिति:

१. आजका प्रशिक्षण सत्रहरूबाट के के सिकाइहरू भए ?

-
-
-
-
-

२. तपाईं ती सिकाइहरूलाई व्यवहारमा कसरी प्रयोग गर्नुहुन्छ ?

-
-
-
-
-

३. प्रशिक्षणलाई अझ प्रभावकारी बनाउन के गर्नुपर्ला ?

-
-
-
-
-

एकीकृत स्थानीय विकास योजना प्रशिक्षण

प्रशिक्षण अन्तिम मूल्याङ्कन फाराम

प्रशिक्षणको नाम:

प्रशिक्षण मिति:

कृपया तलका प्रश्नहरूमा आफूलाई उपयुक्त लागेको विकल्पमा चिह्न लगाउनुहोस् ।

१. यस प्रशिक्षणलाई तपाईं कसरी मूल्याङ्कन गर्नुहुन्छ ?

(क) उत्कृष्ट

(ख) ज्यादै राम्रो

(ग) राम्रो

(घ) ठिकै

(ङ) सुधार गर्नुपर्ने

टिप्पणी/सुझाव

२. सहजकर्ताहरूलाई तपाईं कसरी मूल्याङ्कन गर्नुहुन्छ ? (विषयवस्तुको ज्ञान, सञ्चार क्षमता, प्रस्तुतीकरण शैली आदि)

(क) उत्कृष्ट

(ख) ज्यादै राम्रो

(ग) राम्रो

(घ) ठिकै

(ङ) सुधार गर्नुपर्ने

टिप्पणी/सुझाव.....

३. प्रशिक्षणको विषयवस्तु तपाईंलाई कस्तो लाग्यो ? (कामसँग सम्बन्धी र उपयोगी, ज्ञानमा वृद्धि, सिप र दक्षताको विकासमा सहयोगी आदि)

(क) उत्कृष्ट

(ख) ज्यादै राम्रो

(ग) राम्रो

(घ) ठिकै

(ङ) सुधार गर्नुपर्ने

टिप्पणी/सुझाव.....

४. प्रशिक्षणमा प्रयोग भएको प्रशिक्षण विधि तपाईंलाई कस्तो लाग्यो ? (विषयवस्तु बुझ्नका लागि सहयोगी आदि)

(क) उत्कृष्ट

(ख) ज्यादै राम्रो

(ग) राम्रो

(घ) ठिकै

(ङ) सुधार गर्नुपर्ने

टिप्पणी/सुझाव.....

५. प्रशिक्षणमा उपलब्ध गराइएका पाठ्यसामग्री तथा सन्दर्भसामग्रीहरू तपाईंलाई कस्ता लागे ? (विषयवस्तु बुझ्नका लागि सहयोगी, भावी प्रयोजनका लागि उपयुक्त आदि)

(क) उत्कृष्ट

(ख) ज्यादै राम्रो

(ग) राम्रो

(घ) ठिकै

(ङ) सुधार गर्नुपर्ने

टिप्पणी/सुझाव.....

स्थानीय तहको क्षमता अभिवृद्धिका लागि तयार पारिएका प्रशिक्षण सामग्री

मोड्युल ११

भवन निर्माण मापदण्ड तथा भवन संहिता

मोड्युल १२

आगलागी र अग्नी नियन्त्रण उपकरण सञ्चालन

मोड्युल १३

फोहोरमैला व्यवस्थापन तथा वातावरण व्यवस्थापन

मोड्युल १४

जग्गा नापजाँच

मोड्युल १५

हरित आवास

मोड्युल १६

सडक ठेगाना र भौगोलिक सूचना प्रणाली

मोड्युल १७

एकीकृत स्थानीय विकास योजना प्रणाली

मोड्युल १८

Urban Design (अर्वन डिजाइन)

मोड्युल १९

सूचना र संचार प्रविधि

मोड्युल २०

पूर्वाधार निर्माण

मोड्युल २१

चट्टयाङ्ग र विद्युतीय लेखा परीक्षण

नेपाल सरकार

सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान
(स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान ऐन, २०४९, काठमाडौं)
Local Development Training Academy
(Established under the Local Development Training Academy Act, 2049)

"An Autonomous,
Professional,
Client-Centered,
Gender-Responsive
National Institute
of Excellence in
the area of Local-
Self-Governance."
LDTA>>>